

Brood & Rozen 2012/1

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Brood & Rozen 2012/1 jaargang 17

EDITO

- 2 **Paule Verbruggen**, Over glasblazers, sacochen en vissers

BIJDRAGEN

- 5 **Ad Knotter**, De Amerikaanse en Belgische vensterglasindustrie en de Nederlandse diamantindustrie (circa 1880-1940). Vakbonden, arbeidsorganisatie en marktverhoudingen
- 39 **Anaïs Van Ertvelde**, Je ziet het al aan de sacoché. Veertig jaar Vrouwendagen: over representatie gesproken

OPGEMERKT

- 55 **Flor Vandekerckhove**, Het leven en werk van Arseen 'Tjène' Blondé

OPINIE

- 66 **Tom Sauer**, De Vlaamse vredesbeweging na de Koude Oorlog: gewogen en vederlicht bevonden

COLLECTIE

- 72 **Rita Calcoen & Donald Weber**, Zegels voor verkeersveiligheid
- 76 **Rik De Coninck**, Het archief van Agalev

RECENSIE

- 85 **Martijn Vandenbroucke**, Tijd-Schrift

ISSN: 1370-7477

BELGIE-BELGIQUE
P.P.-P.B.
9000 GENT
BC 27261

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis heeft ernaar gestreefd de wettelijke voorschriften inzake het copyright toe te passen. Wie desondanks meent recht te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich te wenden tot Geert Van Goethem, Amsab-ISG vzw, Bagattenstraat 174, 9000 Gent.

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet Verwerking Persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Geert Van Goethem, directeur van Amsab-ISG.

De artikels in de rubriek *Bijdragen* worden onderworpen aan peer review.

Brood & Rozen is opgenomen in de lijst van het Vlaams Academisch Bibliografisch Bestand voor de Sociale en Humane Wetenschappen.

UITGEVER

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw

Directeur: Geert Van Goethem

Voorzitter: Frank Beke

REDACTIE

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Servaas Lateur

Kernredactie: Herman Balthazar, Rita Calcoen, Piet

Creve, Denise De Weerd, Servaas Lateur, Hendrik

Ollivier, Luc Peiren, Wouter Steenhaut, Geert Van

Goethem, Paule Verbruggen, Martine Vermandere,

Donald Weber

Redactieraad: Hendrik Defoort (UGent), Gita Deneckere

(UGent), Henk de Smaele (UA), Maria De Waele

(STAM), Marc Jacobs (FARO), Anne Morelli (ULB),

Patrick Pasture (KU Leuven), Bob Reinalda (Radboud

Universiteit Nijmegen), Marc Reynebeau (De Standaard),

Sven Steffens (Gemeentelijk Museum Sint-Jans-

Molenbeek), Patricia Van den Eeckhout (VUB), Marcel

van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA),

Maarten Van Ginderachter (UA), Guy Vanthemsche

(VUB), Karel Velle (Algemeen Rijksarchief), Christophe

Verbruggen (UGent)

REDACTIEADRES

Paule Verbruggen, Bagattenstraat 174, 9000 Gent

Tel.: +32 (0)9 224 00 79 - Fax: +32 (0)9 233 67 11

E-mail: broodenrozen@amsab.be

www.broodenrozen.be

VORMGEVING

Patricia Rau

DIGITALE BEELDBEWERKING

Geert Bonne

BEELDREDACTIE

Geert Bonne, Rita Calcoen, Ad Knotter, Flor

Vandekerckhove, Pascale Welvaert.

Met dank aan het Musée du Verre de Charleroi.

DRUK

NewGoff, Kaleweg 5, 9030 Mariakerke (Gent)

COVER

Detail uit de affiche van de Vrouwendag in 1993. Ontwerp:

Nicole Van Goethem. (Amsab-ISG, Gent)

BINNENKANT COVER

Vrouwen vervoeren glascilinders. (© Musée du Verre de Charleroi)

Over glasblazers, sacochen en vissers

Elk tijdschrift wil gelezen worden. En elke redactie weet dat het ieder jaar opnieuw 'vechten' is om het lezersbestand op peil te houden en liefst nog te verhogen. *Brood & Rozen* maakt sinds een jaar deel uit van een netwerk van culturele en literaire tijdschriften, de CeLT, dat probeert om de zichtbaarheid van de 25 aangesloten bladen te verhogen. Zo worden ze te koop aangeboden in 40 verschillende boekhandels en krijgt de CeLT binnenkort een nieuwe website.

Maar worden ze daarom ook gelezen? Kijken we naar onszelf, rushend van hot naar her, met moeite tijd om de krant door te nemen, gefrustreerd omdat er alweer een *Knack*, een *NRC* of een *Groene Amsterdammer* in de bus zit, terwijl die van de vorige week nog in het plasticje steekt. Wie leest dan nog het gespecialiseerde vakblad? En wie dan nog een over geschiedenis?

Elk nummer opnieuw beginnen we met de gedachte dat er massa's interessante kopij wordt geschreven en aan redacties aangeboden, maar er te weinig tijd is om die te lezen. We doen telkens ons best om een goede mix te maken van steviger bijdragen en luchtiger stukken. In de overtuiging dat een tijdschrift als *Brood & Rozen* een langere houdbaarheidsdatum heeft dan een opinieblad of een krant.

We kozen als eerste bijdrage voor een stuk van Ad Knotter, over de complexe relatie tussen verschillende soorten arbeiders in de glas- en de diamantindustrie. Hoe de vakbeweging daarop inspeelde. En dat het er soms allesbehalve solidair aan toeging. Hoe de arbeidsorganisatie uniformer werd naarmate alles meer geautomatiseerd werd. Werk en vakbond, het zijn geen evidente onderwerpen vandaag. En toch werd het een beklijvende bijdrage met prachtige foto's van het Musée du Verre in Charleroi.

Anaïs Van Ertvelde heeft het over veertig jaar Vrouwendagen in België. Daarover bestaan heel wat clichés. Ze gaat na hoe die Vrouwendagen werden gerepresenteerd en hoeveel aandacht de organisatrices zelf aan die representatie hechtten. Geen beter medium om dat te onderzoeken dan de affiches van de Vrouwendagen. Zoek de sacoché!

Mensen lezen graag biografieën. Flor Vandekerckhove vertelt het levensverhaal van Arseen Blondé, een van de bekendste Belgische vissers die het tot kapitein schopte en medestichter werd van 'de rode vloot', een socialistische rederij. En zo leren we dat gaandeweg de relatie tussen de vakbond en de 'rode' rederij verzuurde. Via het kleine begrijp je soms veel beter het grote.

In de opinierubriek peilt Tom Sauer naar de kracht van de vredesbeweging vandaag: in vergelijking met 25 jaar terug wordt die als vederlicht bevonden. Een pleidooi voor meer *schwung*, dat trouwens niet alleen opgaat voor de vredesbeweging. Of evolueren we echt naar andere actievormen?

En dan is er de collectierubriek, met een korte historiek van Agalev, de voorloper van Groen, dat dit jaar de dertigste verjaardag van zijn aanwezigheid in het Vlaams Parlement viert. Rik De Coninck verwerkte mooi op tijd het archief. Geïnteresseerde onderzoekers kunnen zich melden!

Rita Calcoen, altijd op zoek naar schatten, vond in een prachtige collectie glasplaten, een kleinood: zegels waarop instructies staan voor verkeersveiligheid. Donald Weber, onze mobiliteitsspecialist, vertelt waarvoor die dienden.

Martijn Vandenbroucke ten slotte stelt het nieuwe *Tijd-Schrift* van Heemkunde Vlaanderen voor.

Lézen dus, dit blad!

Paule Verbruggen

De Amerikaanse en Belgische vensterglasindustrie en de Nederlandse diamantindustrie (circa 1880-1940)

Vakbonden, arbeidsorganisatie en marktverhoudingen

In de sociale geschiedenis is het al enige tijd gebruikelijk de ontwikkeling van de vakbeweging in verband te brengen met de verhoudingen op de arbeidsmarkt en de veranderingen in de arbeidsorganisatie. In deze bijdrage zal ik die samenhang nader onderzoeken door de ontwikkelingen in de Amerikaanse en Belgische vensterglasindustrie te vergelijken met die in de Amsterdamse diamantindustrie. Die vergelijking is niet alleen interessant omdat daarin de samenhang tussen de vakverenigingen, de arbeidsmarkt en de arbeidsorganisatie goed te volgen is, maar ook omdat er tal van relaties waren tussen de Amerikaanse vensterglasindustrie en die in Charleroi en omgeving. Er zijn bovendien interessante parallellen, maar ook verschillen, met de evolutie van de arbeidsverhoudingen in de Amsterdamse diamantindustrie.

Over de arbeidsverhoudingen in de Amerikaanse vensterglasindustrie is vrij veel geschreven, het meest recent door arbeidshistoricus Ken Fones-Wolf.¹ De ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen in de Belgische vensterglasindustrie kunnen we goed volgen dankzij het recente doctoraal proefschrift van Widukind De Ridder over loonsystemen, arbeidsorganisatie en arbeidsverhoudingen in de Belgische

◀ Collage van een postkaart met glasarbeiders en instrumenten van de diamantbewerkers.

glas- en textielnijverheid tussen 1886 en 1914.² Mijn promotor, de Utrechtse sociaal historicus Theo van Tijn (1927-1992), heeft veel geschreven over de ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen in de Amsterdamse diamantindustrie.³

In de tweede helft van de jaren 1880 emigreerden honderden geschoolde glasarbeiders uit België naar plaatsen in de buurt van Pittsburgh, waar de Amerikaanse vensterglasindustrie aanvankelijk was geconcentreerd, en later ook naar soortgelijke centra elders in Amerika, zoals Clarksburg in West-Virginia.⁴ Ze bleven contacten onderhouden met hun streek van herkomst en hadden grote invloed op de opbouw van de vakbeweging in de Amerikaanse vensterglasindustrie. Ook in de diamantindustrie bestond een Belgische connectie, omdat er veel uitwisseling was van diamantbewerkers tussen Amsterdam en Antwerpen, en omdat Amsterdam na de Eerste Wereldoorlog in toenemende mate te maken kreeg met Antwerpse concurrentie.

Het uitgangspunt: interne onderaanneming

In het inleidende hoofdstuk bij haar recente bundel *Supervision and Authority in Industry* besteedt Patricia Van den Eeckhout aandacht aan de ontwikkeling van de organisatie van het industriële arbeidsproces aan het einde van de 19e eeuw. Volgens diverse Amerikaanse, Britse en Franse auteurs werd het in de 19e eeuw veel voorkomende systeem van interne onderaanneming geleidelijk vervangen door een ander hiërarchisch systeem van gesalarieerde opzichters en voormannen.⁵ In het eerste geval nam de werkbaas zelf zijn hulpkrachten aan en betaalde hij die ook uit; in het tweede gaven voormannen leiding aan personeel dat rechtstreeks bij de fabriek in dienst was. Het systeem van interne onderaanneming was niet universeel en kende verschillende varianten, maar de auteurs die Patricia Van den Eeckhout aanhaalt, zijn het erover eens dat er aan het eind van de 19e eeuw een transformatieproces plaatsvond naar een nieuwe interne fabrieksorganisatie, die als zodanig de weg effende voor de invoering van management- en controlesystemen in de 20e eeuw, zoals het taylorisme.

In het systeem van interne onderaanneming sloot een werkbaas als onderaannemer een contract met de fabrikant over de te vervaardigen producten en over de vergoeding daarvoor. Het bedrijf voorzag hem van machines en grondstoffen, en zorgde voor de in- en verkoop, maar de onderaannemer organiseerde het productieproces, gaf leiding aan het voor de productie benodigde personeel dat hij zelf in dienst nam en ontsloeg en ook zelf uitbetaalde. Zo was in de jaren 1870 een *roller* (walser) in de Amerikaanse staalfabrieken geen opzichter als verlengstuk van de bedrijfsleiding zoals in de 20e eeuw; hij was als onderaannemer veelal lid van een vakbond, die de voorwaarden voor onderaanneming collectief met de werkgever uitonderhandelde.⁶ Elders werd het werk individueel aangenomen door 'een teamleider, die het contract voor zus en zo veel per eenheid aannam, anderen tegen daglonen inhuurde, en het verschil tussen de lonen van zijn helpers en de prijs die het bedrijf betaalde in zijn zak stak'.⁷ Die interne organisatie paste bij het gespecialiseerde karakter van veel fabrieksarbeid en de herkomst daarvan uit het

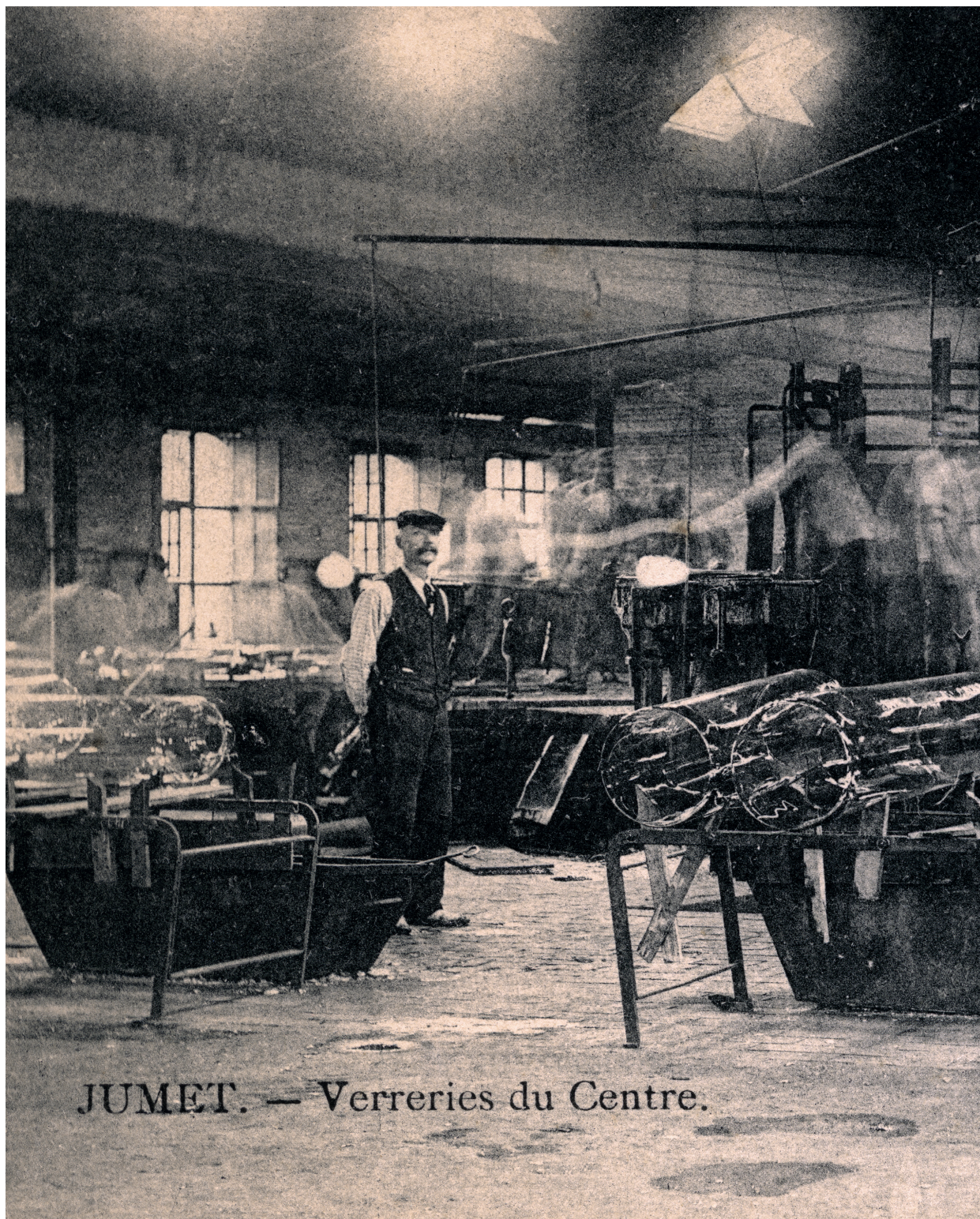
zelfstandige ambacht. In een arbeidsorganisatie onder leiding van voormannen daarentegen werden alle arbeiders, net als de voorman zelf, in dienst genomen of ontslagen door het bedrijf, tegen lonen die het bedrijf centraal had vastgelegd. In de Amerikaanse staalindustrie werd dat managementsysteem aan het eind van de jaren 1890 ingevoerd.⁸

Interne onderaanneming kende verschillende vormen. Zo onderscheiden de Amerikaanse auteurs Clawson en Nelson de variant van het *helper system*. Geschoolde fabrieksarbeiders namen hulpkrachten in dienst, onder wie vrouwen, kinderen en andere familieleden, die ze zelf betaalden om hen bij het werk te assisteren, bijvoorbeeld in de fabricage van glas en aardewerk en in de textielindustrie.⁹ In het kader van dat systeem vond de opleiding van hulpkrachten tot volwaardig geschoolde werkbazen plaats. Volgens Eric Hobsbawm was het systeem van onderaanneming in Engeland sinds 1870 op z'n retour en omstreeks de Eerste Wereldoorlog vrijwel verdwenen.¹⁰

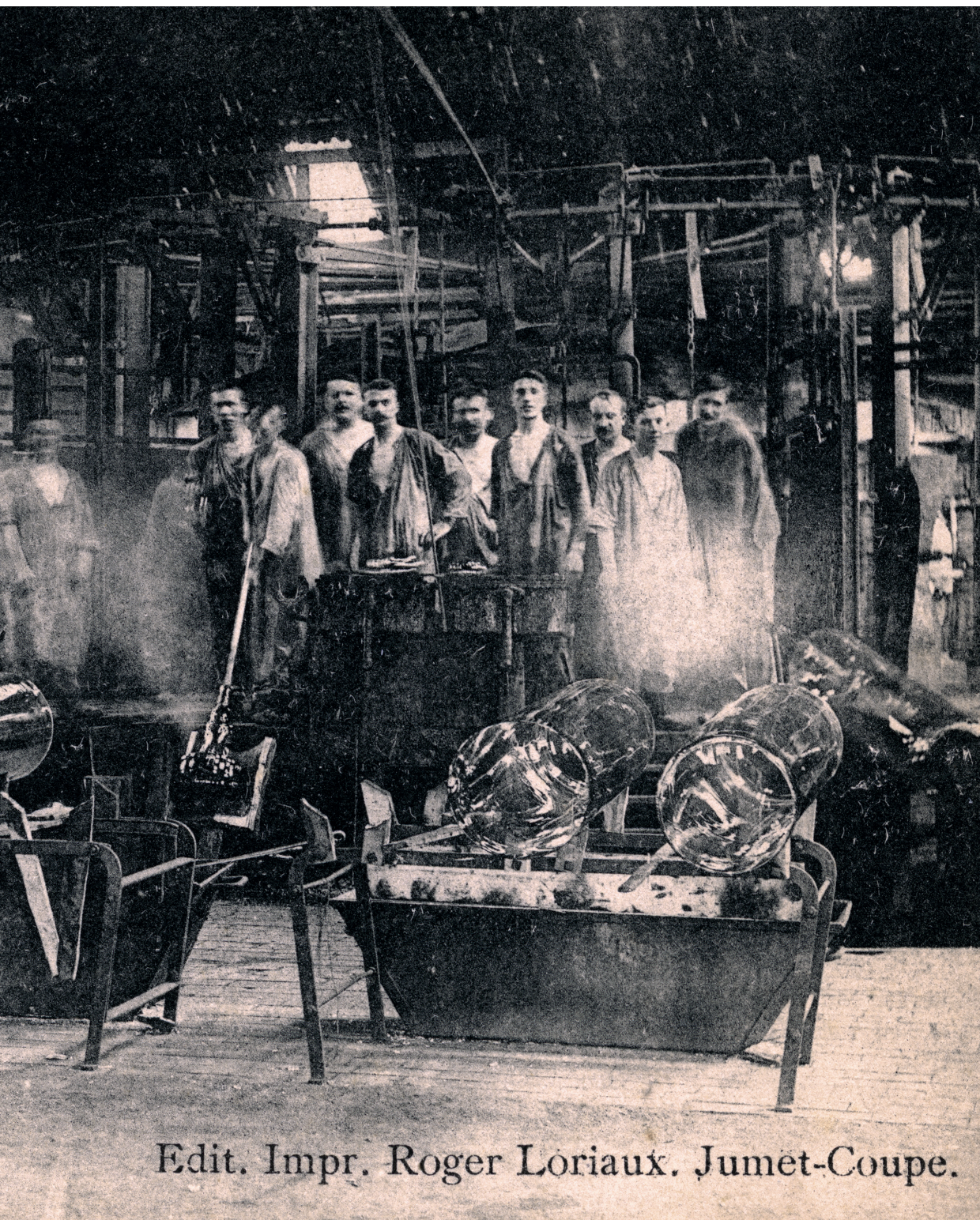
Vakbonden in het stelsel van interne onderaanneming

Craig Littler, een van de Britse auteurs die Van den Eeckhout aanhaalt, heeft ook aandacht voor de rol van de vakbonden in dit systeem. Veel vroege Britse vakbonden waren verenigingen van interne onderaannemers, die ook het werk van hun helpers en hulpkrachten regelden. Hij noemt het voorbeeld van de Iron Workers' Union, in feite een vakbond van geschoolde onderaannemers. Technische veranderingen in de Britse staalindustrie versterkten de positie van de hulpkrachten, die in 1886 een eigen Steel Smelters Union oprichtten. Die keerde zich tegen het stelsel van interne onderaanneming en kwam daardoor in conflict met de Ironworkers' Union.¹¹ Volgens Sidney en Beatrice Webb, de bekende historici en theoretici van de Britse vakbeweging, werd in de scheepsbouw in de jaren 1870 de recent gevormde Union of Platers' Helpers stelselmatig gedwarsboomd door de oudere Boilermakers' Society. De verklaring was dat de Platers' Helpers 'een grote groep arbeiders op de scheepswerven vormen, die gewoonlijk niet in dienst zijn van en betaald worden door de werfeigenaren, maar door leden van de Boilermakers' Society'.¹² De *helpers* ontvingen daglonen, maar aangezien hun bazen, de *platers*, hun werktempo bepaalden, wilden zij in stukloon betaald worden om evenredig te kunnen profiteren. Volgens een getuige die het echtpaar Webb aanhaalde, kwam dat meer voor: 'Er is een soort stukwerk, waarin geschoolde werklieden arbeiders tegen tijdlonen in dienst nemen om het ongeschoolde deel van hun werk voor hen uit te voeren. [...] En het gebeurt daarbij wel dat de geschoolde werklieden hun arbeiders zeer slecht behandelen.'¹³ De Webbs voegen daaraan toe: 'De leden van de belangrijke categorie onderaannemers proberen in alle industrieën altijd arbeiders op tijdloon

De glasfabriek Verreries du Centre in Jumet. (© Musée du Verre de Charleroi) ►

JUMET. — Verreries du Centre.

Edit. Impr. Roger Loriaux. Jumet-Coupe.

aan te nemen, met als doel voor zichzelf het grootst mogelijke voordeel te halen uit hun eigen arbeidsinspanning.’¹⁴

Dat soort conflicten deed zich ook voor in de Amerikaanse vensterglasindustrie. Technologische ontwikkelingen leidden ertoe dat het belang van *snappers* (helpers), en tegelijk ook hun aantal, vanaf het eind van de 19e eeuw sterk toenam. In de ambachtelijke glasblazerij moest de *snapper-up* of *carry-out boy* het voltooide glas naar het magazijn afvoeren, het opslaan en inladen voor transport.¹⁵ De glasblazers betaalden de *snappers* uit hun eigen verdiensten en hielden hun lonen daarom laag. ‘Er is niemand die een gewone werkman, dat wil zeggen een gewone arbeider, meer kan uitbuiten dan een geschoolde werkman’, merkte een tijdgenoot in dit verband op. De glasblazersvakbond werkte steeds met de werkgevers samen om te voorkomen dat de *snappers* zich organiseerden voor betere arbeidsvoorwaarden.¹⁶

‘Craft unionism’, ‘business unionism’, ‘regulatory unionism’

De vakbonden van onderaannemers waren typische *craft unions*, die hun specialistische en ambachtelijke status en bijbehorende hoge lonen verdedigden tegen hun werkgevers, maar indien nodig ook tegen hun ondergeschikten, zoals blijkt uit de hierboven aangehaalde voorbeelden. Ook in de Amerikaanse staalindustrie waren er spanningen tussen onderaannemers en hun personeel.¹⁷ *Craft unions* of ambachtelijke vakverenigingen ontstonden in de 19e eeuw, maar werden aan het eind ervan en in de eerste decennia van de 20e eeuw steeds meer vervangen door algemene bonden per bedrijfstak in plaats van per beroep. Een van de achtergronden daarvan was de hierboven geschetste verandering in de arbeidsorganisatie. Die leidde ertoe dat het personeel in algemene loondienst kwam en gemeenschappelijke belangen gezamenlijk ging articuleren in industriële vakbonden. In Amerika wordt dit *industrial unionism* genoemd. Die algemene vakbonden trachtten zich meer en meer als ‘verkoopkartel’ van het hele personeel tegenover de werkgevers te laten gelden en ontwikkelden een bijbehorende strategie.

Omdat het in de Verenigde Staten moeilijk was vakbondsactiviteiten te verbinden met politieke en ideologische doelstellingen – in tegenstelling tot de Europese socialistische beweging –, kwam het accent daar sterk op het economische aspect te liggen.¹⁸ Dat soort vakbondspolitiek heet daar *business unionism*: vakbonden stellen zich op als ‘een zakelijke beweging om arbeidskracht te verkopen als ware het een zak aardappelen’.¹⁹ Een van de aspecten daarvan noemt de Amerikaanse auteur Colin Gordon *regulatory unionism*.²⁰ In bepaalde bedrijfstakken gebruikten werkgevers sterke vakbonden en collectieve akkoorden om stabiele en voor alle deelnemers gelijke concurrentieverhoudingen op de arbeidsmarkt te realiseren en marginale bedrijven te disciplineren. Dat soort *regulatory unionism* deed zich al in de 19e eeuw voor in de Amerikaanse vensterglasindustrie.

De Amerikaanse vensterglasindustrie

Een 'craftsman's paradise'

In januari 1901 opende een groep Belgische glasbewerkers de Clarksburg Coöperative Window Glass Company, een coöperatieve vensterglasfabriek in Clarksburg, West-Virginia, die al gauw werk verschafte aan 75 geschoolde glasarbeiders en 100 hulpkrachten. In de jaren daarna werden er verschillende andere coöperatieve vensterglasfabrieken opgericht, meestal op initiatief van glasbewerkers uit België. Die coöperaties bleken een succes en trokken steeds meer Belgen aan, ook nieuwe immigranten, die zich in Adamston vestigden, een aparte wijk van Clarksburg in de buurt van de fabrieken. Ook elders richtten Belgische migranten productiecoöperaties op: in andere plaatsen in West-Virginia (Mannington, South Charleston), in Pennsylvania (Point Marion, Uniontown) en in Indiana (Matthews, Marion, Dunkirk).²¹ Tussen 1910 en 1920 nam het aandeel van vooral Belgische migranten in de geschoolde posities in de vensterglasfabricage toe. Ongeveer een derde van de leden van de National Window Glass Workers, de vakbond van de geschoolde glasbewerkers, was van Belgische afkomst. Zij bleven in contact met collega's en verwanten in hun moederland.

Vooraf door de aanwezigheid van Belgische, en in mindere mate Franse, Duitse en Engelse vaklui, werd Clarksburg in het eerste decennium van de 20e eeuw een waar *craftsman's paradise*. De glasarbeiders in de coöperaties waren veelal socialistisch georiënteerd: bij de verkiezingen in 1910 haalde de socialistische kandidaat in Adamston een kwart van de stemmen. Een van de voormannen van die beweging, Leo Quinet, was een Belgische glasblazer die in 1908 had meegedaan met de oprichting van een coöperatie, de Salem Window Glass Company. In 1911 werd hij de leider van de plaatselijke socialistische partij en in dat jaar haalde die in Salem (bij Clarksburg) bijna 40 procent van de stemmen.²² De socialistische overtuiging ging echter niet diep: tijdens de Eerste Wereldoorlog ruilden velen die in voor een Amerikaans patriottisme.²³

Verscheidene auteurs brengen de oprichting van productiecoöperaties in de vroege (socialistische) arbeidersbeweging in verband met de dreiging dat moderne, gemechaniseerde productiemethoden de positie van geschoolde, semi-zelfstandige ambachtslieden zou aantasten. Bernard Moss zag het als een onderdeel van 'the socialism of the skilled workers' in de 19e eeuw, Friedrich Lenger als een kenmerk van de 'ambachtelijke fase van de arbeidersbeweging'.²⁴ Ik heb het zelf eerder verbonden met het begrip 'defensieve standsreflex' van Theo van Tijn.²⁵ Dat de Belgische migranten in de Amerikaanse vensterglasindustrie productiecoöperaties oprichtten, past naadloos in dat patroon. Het was een reactie op de mechanisering in die bedrijfstak sinds de jaren 1890, eerst door het toenemend gebruik van de continu- of wanoven, en vanaf 1903 ook door de introductie van machines om glascilinders te blazen. Dat ondermijnde de positie van de geschoolde arbeiders. Vooral glasblazers en 'plukkers' werden overbodig.²⁶ Die gespecialiseerde arbeiders verlieten de gemechaniseerde fabrieken en richtten gezamenlijk coöperaties of

Plukkers verzamelen de glasmassa uit de oven. (© Musée du Verre de Charleroi)

kleine familiebedrijven op. Ze gebruikten hun leidende positie in de vakbond van geschoolde vensterglasarbeiders, de Window Glass Workers Local Assembly 300 van de Knights of Labor, om de oprichting van hun coöperaties te ondersteunen met leningen.²⁷

De productiecoöperaties in de vensterglasindustrie hielden de concurrentie met de gemechaniseerde fabrieken nog vol tot na de Eerste Wereldoorlog. Tijdens de oorlog voerden de private ondernemingen verdere technische verbeteringen door met machines die continu glasplaten produceerden zonder eerst cilinders te blazen (het zogenaamde Libbey-Owens-procedé), waardoor daar alleen de glas-snijders als geschoolde groep overbleven. De coöperaties die op basis van handwerk produceerden, konden het daardoor na de oorlog niet volhouden: in 1920 waren ze vrijwel allemaal verdwenen en werd er alleen nog vensterglas geproduceerd in private, gemechaniseerde bedrijven. Fones-Wolf heeft aangetoond dat veel van de geschoolde arbeiders uit de coöperaties later in half- en ongeschoolde functies in de gemechaniseerde fabrieken terechtkwamen, waar hun ervaring blijkbaar ook bij de machinale productie van vensterglas op prijs werd gesteld.²⁸

'Craft unionism' en 'regulatory unionism'

De National Window Glass Workers was in 1907 opgericht als opvolger van de Local Assembly 300 van de Knights of Labor en verenigde de geschoolde handwerkers in de vensterglasindustrie: de plukkers, de blazers, de uitstrekkers en de snijders. 'Plukkers' verzamelden ('plukten') een bepaalde hoeveelheid glasmassa uit de oven

Glasblazers blazen cilinders. (© Musée du Verre de Charleroi)

met behulp van een blaaspijp en gaven die vervolgens door aan de glasblazer om er een cilinder van te blazen. Die werden daarna in de lengte doorgesneden. Weer andere vaklui, de 'uitstrekkers', maakten de cilinders vlak. Ten slotte sneden de 'snijders' het glas op maat. De vakarbeiders in de coöperaties waren lid van die *craft union*. Hun veelal socialistische oriëntatie verhinderde niet dat ze hun bond graag exclusief hielden. *Snappers* of hulpkrachten werden, ondanks herhaald verzoek, niet toegelaten en in 1916 bleven de glasblazers en plukkers gewoon doorwerken toen de *snappers* staakten.²⁹

In de handwerkfase van de industrie bleef de rol van die hulpkrachten beperkt tot magazijnwerk ter ondersteuning van de plukkers en blazers. Net als andere hulpkrachten – de *mold-boys*, de *stick- of middle-boys*, de *bit-boys* en de *carry-in of taker-in boys*³⁰ – waren het aanvankelijk vaak zonen of andere jonge familieleden, die zo werden ingewijd in het vak. Omdat ze door de glasarbeiders zelf werden betaald, was hier sprake van het *helper system* dat ik hiervoor heb genoemd als variant van interne onderaanneming. Ook de *shove-in boys* of helpers van de uitstrekkers betaalden ze zelf, en ook in dit geval kwamen helpers en werkbazen soms tegenover elkaar te staan, zoals bij een staking van de *shove-in boys* in 1899, die door de uitstrekkers werd gebroken.³¹

Het is niet duidelijk hoelang dit helpersysteem zich in de vensterglasindustrie heeft gehandhaafd. In de periode van de Knights of Labor had de Local Assembly 300 zich ertegen gekeerd, bijvoorbeeld bij het uitstrekken, maar alleen ten bate van de werkbazen.³² Met de invoering van continu-ovens in de jaren 1890 en de verdere mechanisatie in de jaren daarna kregen de helpers een andere rol. Ze vervulden

Na het blazen worden de cilinderkoppen afgesneden. (© Musée du Verre de Charleroi)

vanaf toen meer taken en werden niet meer beschouwd als leerjongens, maar als zelfstandige arbeiders. Ze kwamen ook niet meer uit de gezinnen van de migranten, maar uit de reeds gevestigde Amerikaanse bevolking en immigranten uit Zuid- en Oost-Europa. Er was dus ook een etnisch verschil.³³ In 1901 begonnen de Knights of Labor de *snappers* afzonderlijk te organiseren, maar slechts met tijdelijk succes.

In de handwerkfase, dus voor de mechanisatie vanaf de jaren 1890, beheersten de ambachtslieden en hun *craft union* de productie van vensterglas. Tot in de jaren 1830 coördineerden de glasblazers als werkbazen het hele proces.³⁴ In die tijd assisteerden leerjongens hen bij het 'plukken', maar later ontwikkelde dat zich tot een apart specialisme. Soms werden de plukkers wel nog door de glasblazers betaald. Ook het snijden en uitstrekken van de glascilinders werden zelfstandige specialismen. In de jaren 1860 ontstonden er in Pittsburgh, het toenmalige centrum van de vensterglasindustrie, aparte vakverenigingen voor elk van die specialismen. In 1879 en 1880 verenigden die zich in de Local Assembly 300, Knights of Labor, Window Glass Workers of America.³⁵

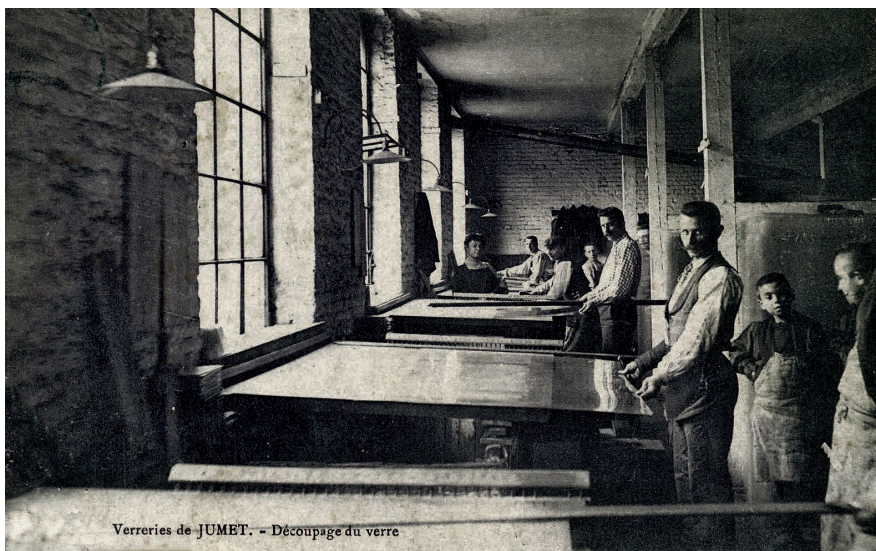
Alleen plukkers, blazers, snijders en uitstrekkers konden lid worden van die vakbond. Het ging om een ware 'arbeidersaristocratie': ze maakten slechts 40 procent

Uitstrekkers maken het glas vlak. (© Musée du Verre de Charleroi)

uit van het totale aantal werklieden in de vensterglasindustrie en verdienden bijna drie keer meer dan ongeschoolde hulpkrachten.³⁶ Omdat de glasfabricage afhankelijk was van die gespecialiseerde vakarbeiders, slaagden ze er met behulp van hun vakbond in de toegang tot het beroep, de arbeidscondities en zelfs de omvang van de productie grotendeels te controleren. Een auteur beschrijft de Local Assembly 300 als ‘one of the most powerful labor unions in the history of the United States’.³⁷ De vakbond had regels onderhandeld over de omvang van de productie, de prijzen en de organisatie van het werk. Om een overaanbod aan arbeid te voorkomen, werd de toelating van leerjongens beperkt tot familieleden; hun aantal en de opleidingsduur werden strikt gereguleerd. Pogingen van de werkgevers om immigranten uit België te werven, werden in het begin van de jaren 1880 met succes bestreden en het was Local Assembly 300 die in 1884 kon bepalen dat er toch zes- à zevenhonderd Belgen mochten overkomen. Het internationale karakter van de arbeidsmarkt voor het vensterglas bracht de vakbond er in die jaren toe de Universal Federation of Window Glass Workers of the World op te richten, een internationale organisatie met ook een afdeling in Charleroi.³⁸

De werkgevers verenigden zich vanaf 1880 in de American Window Glass Manufacturers Association. Ze waren bereid zich aan die vorm van *regulatory unionism* te onderwerpen, omdat het in de ambachtelijke fase vrij gemakkelijk was om een glasfabriek op te richten. Ze hadden er belang bij de toetreding van nieuwe producenten en de concurrentie op arbeidsvoorwaarden te beperken, maar konden dat alleen via de vakorganisatie realiseren: ‘Bedrijven konden hun marktaandeel behouden omdat de vakbond de toegang van nieuwe bedrijven tot de industrie afdoende reguleerde door middel van haar controle op de geschoolde arbeid’.³⁹ Dat *dual monopoly* (van

De snijders snijden het glas op maat. (© Musée du Verre de Charleroi)

werkgevers- en werknemersorganisaties) met gereguleerde productie en prijzen en met hoge lonen voor de *craft workers*, was mogelijk omdat hoge invoertarieven de Amerikaanse markt beschermden tegen buitenlandse (vooral Belgische) concurrentie. Het bleef gedurende twintig jaar in stand.

De ondergang van het 'dual monopoly' en de opkomst van 'industrial unionism'

De invoering van de continu-oven in de jaren 1890, de verhuis van de industrie naar plaatsen waar aardgas als brandstof beschikbaar was – zoals in West-Virginia – en de verdere mechanisatie, brachten de vakbond en het hele systeem van arbeidsregulering in een crisis. In 1903 'was de combinatie van arbeiders en fabrikanten ingestort, de prijzen en de omvang van de productie waren gedestabiliseerd, rivaliserende bonden en fabrikanten voerden onderling strijd'.⁴⁰ De snijders en uitstrekkers scheidden zich af van de Local Assembly 300, die gedomineerd werd door plukkers en glasblazers die veelal uit België kwamen; de invloed van de Local Assembly bleef beperkt tot de kleine, handmatig werkende ondernemingen. Ook de hereniging van alle vakarbeiders in de National Window Glass Workers (NWGW) in 1907 kon dat niet veranderen. De NWGW overleefde door nauw samen te werken met de handmatig werkende bedrijven en moest daarbij loonsverlagingen accepteren om die concurrerend te houden.⁴¹

De moderne fabrieken richtten in 1898 hun eigen verkoopkartel op, de American Window Glass Company. Omdat het toen nog steeds goed mogelijk was nieuwe vensterglasfabrieken op te richten, onder meer in de vorm van de hiervoor genoemde

productiecoöperaties, slaagde deze *marketing trust* er echter niet in de markt te beheersen. De bedrijven die bij die trust waren aangesloten, controleerden slechts ongeveer 60 procent van de totale Amerikaanse vensterglasproductie. Van de overige 40 procent kwam in 1902 circa 20 procent voor rekening van de coöperaties. De niet-gemechaniseerde bedrijven hadden eigen verkoopkantoren met als doel de productie van de leden te reguleren: de Independent Glass Company voor de zelfstandige producenten en de Federation Window Glass Company voor de coöperaties. De door Belgen gedomineerde glasbewerkersbond NWGW had alleen invloed in die laatste soort bedrijven. Het *dual monopoly* was dus zowel aan werknemers- als aan werkgeverszijde doorbroken, zonder dat er een nieuwe vorm van marktordening voor in de plaats was gekomen. Verschillende pogingen om de afzet te reguleren mislukten. Het gevolg was overproductie, prijs- en loondumping: in 1912 moest de NWGW genoeg nemen met een loonsverlaging van 30 procent in het handwerk om de concurrentie met de gemechaniseerde fabrieken vol te kunnen houden. In 1918 waren er geen loonverschillen meer tussen de geschoolde handwerkers en de industriearbeiders in het vensterglas.⁴²

De ondergang van de coöperaties na de Eerste Wereldoorlog betekende het einde van de invloed van de *craft union* in de vensterglasindustrie. Door de kapitaalintensiteit van de gemechaniseerde fabrieken was de toegang voor nieuwkomers veel moeilijker geworden, en de bedrijfstak had de vakbonden niet meer nodig om de productie te reguleren.⁴³ De opheffing van de NWGW in 1928 'symboliseerde de ondergang van het ooit sterk gewaardeerde en goed betaalde ambacht van het vensterglasblazen'.⁴⁴ Pas in de jaren 1930, toen de verschillen tussen geschoolde en minder geschoolde krachten door de mechanisatie volledig waren genivelleerd, was het mogelijk een algemene industriële vakorganisatie in de vensterglasindustrie te vormen, de Federation of Flat Glass Workers in 1933.⁴⁵ De vakbondservaring van de vroegere Belgische vakarbeiders speelde een positieve rol bij de oprichting van die nieuwe organisatie. De namen van de bestuursleden van de afdeling in Clarksburg maken dat duidelijk: Fernand en Jules Wery, Louis en Phil Malfregeot, Danton Caussin, Amil Gregoire en Arthur Lorrant.⁴⁶ Maar onderhuids bleven er spanningen: 'Zij pasten zich niet gemakkelijk aan aan de industriebrede arbeidscontracten van de vakbonden in de massaproductie.'⁴⁷

De hiërarchische structuren in de fabrieken berustten toen al lang niet meer op de mate van geschooldheid, maar op het management van *salaried officials*.⁴⁸ Dat betekende 'intensiever toezicht, slechtere arbeidsomstandigheden en een autoritairdere managementstijl'.⁴⁹ Volgens Fones-Wolf gebruikten voormannen in de jaren 1930 'de angst voor werkloosheid om hun macht te vergroten door willekeurige arbeiders die over lonen en arbeidsomstandigheden durfden te klagen, disciplinair te straffen'. Een van de voornaamste eisen van de nieuwe, industriële vakbond was dan ook 'bescherming tegen de willekeur van de voorman'.⁵⁰

Arbeiders in een glasfabriek. (© Musée du Verre de Charleroi)

De vensterglasindustrie in Charleroi en omgeving

Trage mechanisatie, instabiliteit en arbeidsconflicten

Waar in het voorgaande sprake was van glasarbeiders uit België, moet je in feite steeds ‘Charleroi en omgeving’ lezen. Daar was de Belgische vensterglasindustrie geconcentreerd, onder andere in Charleroi zelf, maar vooral in omliggende plaatsen als Lodelinsart, Jumet, Dampremy, Mariemont, Jemappes, Courcelles en Gilly. In 1913 werkten 11.255 van de 13.095 Belgische vensterglasarbeiders in die streek.⁵¹ Van een beweging voor de oprichting van productieve coöperaties, die onder de Amerikaans-Belgische vakgenoten zo veel weerklank vond, was hier weinig te merken. Als reactie op de mechanisatie van de industrie werd in 1924 besloten de sinds 1919 bestaande Verreries de la Paix ‘à participation ouvrière’, waarin de vakbond Nouvelle Union Verrière⁵² kapitaal had geïnvesteerd, nieuw leven in te blazen ‘afin de défendre l’ancien procédé’. Het bedrijf hield het nog vol tot 1928.⁵³

De mechanisatie in de Belgische vensterglasindustrie ontwikkelde zich veel trager dan die in de Amerikaanse. Daardoor slaagde de vakbond in Charleroi er beter in de positie van de vakarbeiders in de ‘reguliere’ bedrijven te beschermen. Charleroi had weliswaar vooropgelopen bij de introductie van de continu- of wandooven in de jaren 1880 – in Amerika werd die pas in 1889 naar Belgisch voorbeeld geïntroduceerd –, maar het duurde veel langer voor machines om glascilinders te blazen of glasplaten te trekken, ingang vonden. De eerste en voorlopig enige mechanische glasblazerij kwam in 1914 in bedrijf in Dampremy; de echte ‘industriële revolutie’ in de Belgische vensterglasindustrie vond pas in de tweede helft van de jaren 1920 plaats. Om de ambachtelijke basis van de industrie en de controle op het arbeidsaanbod te behouden, moest de Nouvelle Union Verrière in de periode voor de Eerste Wereldoorlog – net als haar Amerikaanse tegenhanger in de ambachtelijke coöperaties – wel een prijs betalen, namelijk loonsverlagingen. Door steeds nieuwe afzetmarkten aan te boren, kon de productie blijven groeien, maar dat lukte niet op de voorheen belangrijke Amerikaanse markt, waar men concurreerde met de gemechaniseerde Amerikaanse bedrijven: tussen 1905 en 1913 daalde het aandeel van de export naar de Verenigde Staten van 30 naar 4 procent.⁵⁴

Door de lage mechanisatiegraad waren er relatief gezien niet veel investeringen nodig om een nieuw bedrijf in Charleroi op te richten, ook niet nadat in de jaren 1880 de continu-ovens waren ingevoerd. Doordat er nieuwe bedrijven toetraden, er bijgevolg overproductie was, waardoor de bedrijvigheid werd stilgelegd en pas werd hervat bij economisch herstel, ontstond er instabiliteit. Zo waren er in het eerste decennium van de 20e eeuw overproductiecrisissen in 1901-1902, 1904 en 1908.⁵⁵ Die periode wordt gekenmerkt door de strijd van de Nouvelle Union Verrière over de controle van het arbeidsaanbod van de vakarbeiders, en daarmee over de lonen. De vakbond ijverde er voornamelijk voor om als collectieve contractpartij erkend te worden en om het traditionele systeem toe te passen om in slechte tijden de arbeid onderling te verdelen (*travail à deux pour un*), om zo te voorkomen dat werkloosheid onderlinge concurrentie en loondruk zou veroorzaken. Om dat gewoonterecht

te behouden, waren er in 1900-1901 en 1905 stakingen. Een andere methode om het arbeidsaanbod te reguleren, was de periodieke emigratie, niet alleen naar de Verenigde Staten, maar ook naar centra van vensterglasindustrie in andere landen.⁵⁶

'Regulatory unionism'

De individualistisch ingestelde glasfabrikanten (*maîtres-verriers*) hadden ieder hun eigen verkoopkantoor – veelal in Londen – en via die intermediairs werd elke beweging op de afzetmarkt rechtstreeks vertaald in fluctuerende opdrachten en prijzen. Er bestond geen samenwerking om de productie en de verkoop te regelen naar de vraag.⁵⁷ Door de grote concurrentie onder de fabrikanten konden de exportkantoren de prijzen naar hun hand zetten en die werden dan weer vertaald in de lonen. De vakarbeiders hadden er dus alle belang bij om tot stabielere marktverhoudingen te komen. Hun bond, de Nouvelle Union Verrière, was de facto de enige collectieve kracht die in staat was marktordening af te dwingen. Om te voorkomen dat de overproductiecrises steeds op de lonen afgewenteld zouden worden, begon die vakbond vanaf 1909 druk uit te oefenen op de patroons om een eigen, algemeen verkoopkantoor op te richten, om de omvang van de productie te reguleren. Door onderlinge prijsafspraken zouden immers ook de lonen gestabiliseerd kunnen worden. Ondanks veel tegenstand van de bestaande verkoopagenten en individuele industriëlen, lukte het de bond – met name voorzitter Edmond Gilles – om de werkgevers te overtuigen van het nut van een gezamenlijk verkoopkantoor. Gilles dreigde onder meer met extra looneisen en een boycot van bedrijven die weigerden zich daarbij aan te sluiten.

De Mutuelle des maîtres-verriers kwam in 1911 tot stand. Het verkoopkantoor regelde de gezamenlijke productie naar de vraag en werkte samen met de Nouvelle Union Verrière om de beschikbare mankracht over de bestaande bedrijven te verdelen. Men sloot nu ook collectieve arbeidscontracten. Onderdeel van de deal was dat de patroons alleen nog vakbondsleden aanstelden en dat nieuwe leerjongens via de glasvakbond werden aangeworven, afhankelijk van de vraag. De bond bleef dus controle houden over het arbeidsaanbod. In ruil voor die samenwerking werden er loonsverlagingen geaccepteerd. Maar zodra bedrijven niet-vakbondsleden aannamen of de traditionele verhouding tussen vakarbeiders en andere werknemers trachtten te wijzigen, trok de bond ten strijde. Dat was in 1919 het geval in een vijf maanden durende staking, waarbij de vakbond aan het langste eind trok.⁵⁸

Terwijl het hiervoor beschreven *dual monopoly* van vakbond en werkgeversorganisatie in de Verenigde Staten na de eeuwwisseling verloren was gegaan, en de vakbond van geschoolde glasbewerkers daar alleen in de productiecoöperaties een positie behield, slaagden de Belgische vakarbeiders erin hun invloed op de arbeidsmarkt in de gehele vensterglasindustrie te consolideren door samen te werken met de werkgevers in een typerende vorm van *regulatory unionism*. Die positie, gebaseerd op het behoud van de traditionele productiemethode rondom de gespecialiseerde glasblazer, kon men volhouden tot 1924. Maar geleidelijk won ook hier de mechanische glasfabricage terrein met behulp van machines volgens

het Libbey-Owens-procedé, die in Amerika al langer gangbaar waren. Tegen 1930 werd ook in België 90 procent van het vensterglas mechanisch geproduceerd. Die fabrieken richtten in 1927 een eigen verkoopkartel op, sinds 1930 Union des Verreries Mécaniques Belges genaamd, dat in feite werd beheerst door grote investeerders, met name de Société Générale en de Banque de Bruxelles. De rol van de Nouvelle Union Verrière in de ordening van de markt was daarmee uitgespeeld: het Belgische grootkapitaal trok zich weinig aan van regionale verhoudingen of belangen van specifieke arbeidersgroepen.⁵⁹

'Craft unionism'

Net als haar Amerikaanse tegenhanger, de National Window Glass Workers, was de Nouvelle Union Verrière een typische *craft union*, die on- en halfgeschoolde glasarbeiders uitsloot. In 1891 karakteriseerde de socialistische voorman Emile Vandervelde de bond als een *société de maintien de prix*, vergelijkbaar met soortgelijke organisaties in kleine ambachtelijk bedrijven.⁶⁰ De bond kon een machtspositie opbouwen omdat de vensterglasindustrie primair afhankelijk was van de scholingsgraad van haar leden. De geschoolde glasarbeiders waren niet zo gemakkelijk te vervangen als fabrieksarbeiders of hulpkrachten. Zolang de bond zeggenschap had over de toegang tot het beroep en het aanbod kon controleren, bleef die machtspositie tegenover de patroons in stand. Dat was dan ook steeds het strijdpunt bij arbeidsconflicten.

De voorganger van de Nouvelle Union Verrière, de Union Verrière, was opgericht in 1883. Volgens Vandervelde was het doel om het loonpeil te behouden door het arbeidsaanbod te beperken. Dat wilde ze realiseren door ten eerste uitsluitend vol-leerde glasblazers, plukkers, snijders en uitstrekkers toe te laten, ten tweede door controle uit te oefenen op de toelating van leerlingen en tot slot door een strenge ballotage voor het lidmaatschap.⁶¹ Zo bouwde de bond voort op een ambachtelijke traditie om alleen familieleden als leerlingen aan te nemen (*ouvriers du sang*). Rond 1850 was daarover al een conflict ontstaan met de patroons, die buiten de eigen kring van de glasblazers leerlingen wilden aanwerven.⁶² Ook de oprichting van de Union Verrière hing samen met de ijver van de werkgevers om veel meer leerlingen toe te laten en de beperkingen van het aanbod op andere wijze te doorbreken.

In 1884 was er een eerste krachtmeting, toen de bond het systeem van *travail à deux pour un* wilde invoeren om de werkloosheid te bestrijden. Het was naar aanleiding van die staking dat er zes- tot zeventienhonderd glasarbeiders naar de Verenigde Staten emigreerden op uitnodiging van de Local Assembly 300 in Pittsburgh (zie eerder). Dat emigratie een onderdeel was van de strategie om het aanbod te reguleren, blijkt uit het feit dat de weerstandskas van de bond diende om de kosten op te vangen van zowel stakingen als werkloosheid en emigratie, zonder onderscheid.⁶³ Opmerkelijk is dat er tijdens die staking een conflict ontstond tussen de glasblazers en andere glasbewerkers. Die eisten een loonsverhoging van 20 percent, die ten koste zou gaan van de lonen van de glasblazers ('que l'on retranchera aux souffleurs').⁶⁴ Dat wijst op een vorm van collectieve loonberekening. Elders wordt gemeld dat de

glasblazers sinds de aanstelling van een tweede plukker niet meer voor hun lonen opdraaiden. De Ridder concludeert daaruit dat de glasblazers daarom sinds omstreeks 1880 niet meer als interne onderaannemers werkten.⁶⁵ Na de staking werd de strijdbijl tussen de verschillende beroepsgroepen voorlopig weer begraven; zij bleven aangesloten bij de Union Verrière. Dat neemt niet weg dat er net als in de Verenigde Staten grote verschillen bestonden tussen arbeiders, met de glasblazers aan de top van de hiërarchie. Zij vormden 'une aristocratie ouvrière, une classe mieux payée et considérée'.⁶⁶

De geschoolde glasarbeiders 'op warm glas' (glasblazers, plukkers en uitstrek- kers) beheersten de Union Verrière. Zij hadden veelal heel andere belangen dan de arbeiders 'op koud glas', die bij de eindbewerking en opslag betrokken waren, zoals snijders, inpakkers en magazijniers – te vergelijken met de Amerikaanse *snappers*. Een tekenend verschil is dat de glasblazers stuklonen, de snijders tijdlonen ontvingen.⁶⁷ Aanvankelijk waren de snijders, net als in de Verenigde Staten, aangesloten bij de Union Verrière en haar opvolger de Nouvelle Union Verrière. Na een staking in 1895 ging de bond akkoord met een loonsverlaging van de snijders, terwijl de blazers en plukkers hun lonen wel konden verhogen. Daarop verlieten de snijders de bond om zich aan te sluiten bij het in 1890 opgerichte Syndicat des Magasiniers Verriers.⁶⁸

De Nouvelle Union Verrière slaagde er niet in om eenheid tussen alle glasbewerkers tot stand te brengen. Aanvankelijk streefde ze ernaar ook de arbeiders 'op koud glas' in de bond te verenigen, mogelijk omdat die toen nog onder socialistische invloed stond⁶⁹, maar die solidariteit duurde niet lang.⁷⁰ Zolang het handwerk de industrie beheerste, bleven er conflicten bestaan met de Syndicat des Magasiniers Verriers, die doen denken aan de conflicten tussen de Amerikaanse National Window Glass Workers en de *snappers*. Tekenend in dat verband is een uitspraak van de voorzitter van de Nouvelle Union Verrière, Edmond Gilles, uit 1920: 'Er zijn ten minste vijftien beroepen in de glasindustrie, maar er is er maar een dat produceert, dat is dat van zij die het glas blazen. Toch willen de anderen, die slechts hulpkrachten zijn, net zoveel verdienen als de blazers. Dat zal niet gebeuren zolang ik aan de Union verrière ben verbonden.'⁷¹ In die tijd was er al lang een afstand ontstaan tussen de glasbewerkerbond en de socialistische beweging. Ook in dat opzicht leek de strategie van de Nouvelle Union Verrière op het Amerikaanse *business unionism*.

De moeizame weg naar 'industrial unionism'

In 1891 was Emile Vandervelde nog optimistisch over de perspectieven om de exclusiviteit van de geschoolde glasarbeiders te doorbreken, omdat de mechanisatie de grote verschillen in scholingsgraad zou nivelleren: 'In de glasindustrie zal dit dus, net als overal elders, de logische en onvermijdelijke uitkomst zijn: de geautomatiseerde industrie, waarin handvaardigheid er niets meer toe doet en het beroepsmonopolie onmogelijk in stand gehouden kan worden.'⁷² Wat Vandervelde voorspelde, was in de Amerikaanse vensterglasindustrie in de gemechaniseerde sector inderdaad werkelijkheid geworden. Maar door de uitweg die de geschoolde

vakarbeiders daar hadden in de productiecoöperaties, duurde het tot in de jaren 1930 tot de vakorganisatie was omgevormd tot een algemene industriële bond die alle glasarbeiders omvatte. Ook in de Belgische vensterglasindustrie liet de door Vandervelde voorspelde ontscholing en nivellering als gevolg van de mechanisatie op zich wachten. De vakarbeiders bij de glasblazers behielden een machtspositie door hun exclusiviteit, tot in de late jaren 1920 ook daar de mechanisatie was voltooid.

Net als in Amerika kwam de mechanisatie vooral ten goede aan de vroegere hulpkrachten, de *magasiniers* en andere werkers ‘op koud glas’: in de gemechaniseerde fabrieken maakten zij meer dan de helft van het personeel uit.⁷³ Omdat de specialismen van de vakarbeiders ‘op warm glas’ overbodig werd, moesten zij vanaf 1927 op gelijke voet met de *magasiniers* in de gemechaniseerde fabrieken gaan werken. ‘Deze mannen, die [...] zeer geprivilegieerd waren en hoge beloningen ontvingen [...], zijn vandaag in alle opzichten proletariërs’, aldus Lefèbvre in 1938. Maar lang niet alle voormalige vakarbeiders waren daartoe bereid: van de 6000 glasarbeiders die in 1921 lid van de Union waren, werkten er in 1936 1550 in de gemechaniseerde fabrieken. De overigen waren in andere bedrijfstakken terechtgekomen (1750), werkloos (400), gepensioneerd (1378) of overleden (512).⁷⁴

In 1925 was er een landelijke federatie van glasbewerkers tot stand gekomen, de Fédération Nationale des Travailleurs du Verre. Daarin werkten verschillende vakorganisaties uit de gemechaniseerde vensterglasfabrieken samen: naast het Syndicat des Magasiniers-Verriers bijvoorbeeld ook het in 1924 opgerichte Syndicat des verreries mécaniques. Dat bestond uit nieuw aangetrokken werkers in de vensterglasindustrie, onder wie aanvankelijk ook oud-leden van de Nouvelle Union Verrière, die toen nog geen arbeiders uit de gemechaniseerde fabrieken toeliet. Die houding was echter niet vol te houden: later konden de vroegere vakarbeiders wel lid blijven. De Nouvelle Union Verrière bleef als afzonderlijke organisatie bestaan, vooral vanwege de pensioenrechten die de bond had opgebouwd. In 1928 werkte de Fédération des Travailleurs du Verre samen met de Union Verrière in een loonactie, maar de laatste weigerde nog steeds mee te doen aan een gezamenlijke manifestatie in Charleroi. Niettemin was dat het begin van verdere samenwerking. In 1930 werd die geïnstitutionaliseerd in een comité van samenwerking, dat zich aansloot bij de Intersyndicale du Bassin de Charleroi, maar niet bij de Parti Ouvrier Belge.⁷⁵

De Amsterdamse diamantindustrie en de vakorganisatie van diamantbewerkers

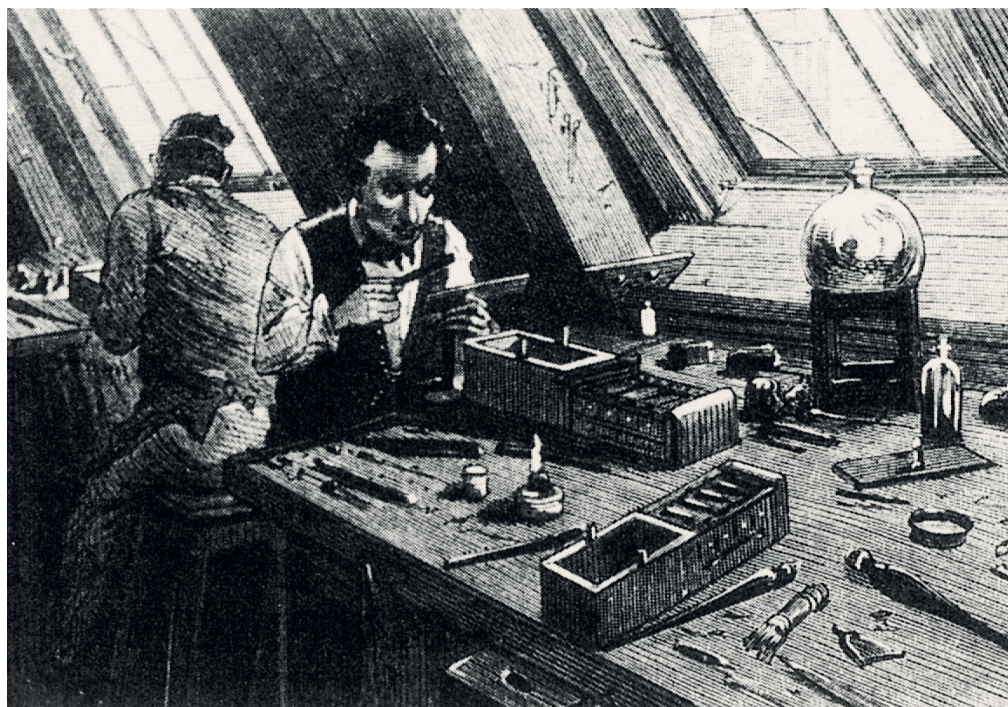
Interne onderaanneming en ‘craft unionism’

Net als de Belgische vensterglasindustrie was de Nederlandse diamantindustrie geconcentreerd in één plaats: Amsterdam. Andere overeenkomsten waren de focus op de export, het geschoolde karakter van de arbeid en de periodieke migratie naar andere nijverheidscentra. Net als de vensterglasindustrie in Charleroi was de diamantindustrie in Amsterdam gevestigd door de aanwezigheid van een betrekkelijk gesloten groep vaklieden, die de geheimen van het vak overdroeg aan

eigen kinderen of die van verwanten.⁷⁶ De Amsterdamse diamantbewerking is een treffend voorbeeld van een via interne onderaanneming georganiseerde industrie. In het begin van de 19e eeuw – de diamantbewerking was toen al lang in Amsterdam gevestigd – besteedden juweliers het werk tegen stukloon uit aan de verschillende deelbewerkers (klovers, snijders en slijpers), die thuis of in ateliers van de juweliers werkten, en wat de slijpers betrof ook op speciaal daarvoor ingerichte zolders, waar ze zitplaatsen aan slijpmolens huurden. Vanaf de jaren 1820 richtten juweliers slijpfabrieken op, waar de molens eerst door paarden en na 1840 door stoomkracht werden aangedreven. Het kloven en snijden bleef thuis en in de ateliers van juweliers plaatsvinden. Slijpersbazen huurden slijpaccommodatie in de fabrieken en brachten hun eigen gereedschap mee. Zij werkten op stukloon voor de juweliers van wie ze werk aannamen en hadden zelf slijpersknechten, verstellers (die de te slijpen diamanten vast- en verzetten), leer- en loopjongens in dienst. De knechten werkten op tijdloon – ‘vast geld’ genoemd – zoals ook elders bij onderaanneming gebruikelijk was. Juweliers bleven vooral werk uitbesteden, hoewel ze nauw betrokken waren bij de molenverhuur. De slijpers huurden slijpcapaciteit bij molenverhuurders, maar konden als zelfstandige ambachtslieden in principe voor verschillende juweliers werken.⁷⁷

In 1866 vormden de slijpersbazen een Diamantslijpers-Vereeniging, een typische *craft union*, die hun belangen op verschillende fronten moest verdedigen, aldus van Tijn: ‘Tegenover de fabrieken moesten zij een zo laag mogelijke molenhuur bedingen, tegenover de juweliers een zo hoog mogelijk slijptarief, tegenover de verstellers zo laag mogelijke lonen en tegenover de leerlingen of hun ouders eveneens lage lonen en zo hoog mogelijke leergelden en voorts langlopende leercontracten, zodat de leerlingen, reeds geoefend, nog een tijdlang zeer goedkope arbeid aan de leermeesters leverden.’⁷⁸ Het ambachtelijke karakter van die Diamantslijpers-Vereeniging blijkt ook uit de oprichting van een eigen molenverhuurbedrijf in 1873, de nv Amsterdamsche Diamantslijperij, meegefinancierd door de vereniging en uitsluitend bestemd voor leden. Er is een zekere analogie met de productiecoöperaties van de vensterglasmakers. De slijpers konden zelf, zonder tussenkomst van juweliers, ruwe diamant (‘ruw’) inkopen. Zij werden ‘eigenwerkmakers’ genoemd. Het ging hier om briljantslijpers. De roosjesslijpers, een ander specialisme, richtten eveneens een eigen ‘roosjesslijpersfabriek’ op, waarschijnlijk ook met financiële participatie van hun vakvereniging en alleen toegankelijk voor leden.⁷⁹

In die jaren (1871-1873) werd de diamantbewerking volkomen op zijn kop gezet: uit nieuw ontdekte diamantvelden in Zuid-Afrika werden enorme hoeveelheden ruwe diamant aangevoerd. In die zogenaamde Kaapse Tijd ontstonden er naast de al genoemde briljantslijpersvereniging, aparte vakverenigingen van specialisten in de diamantnijverheid: roosjesslijpers, briljantsnijders, klovers en verstellers. Die verenigingen probeerden elk afzonderlijk het aanbod in hun vak te controleren door de aanname van leerlingen te reguleren, en stelden ook eisen aan het tarief van aangenomen werk. Die konden ze in die kortstondige bloeiperiode gemakkelijk realiseren. De verstellers, die door de slijpersbazen werden betaald, organiseerden

Een van de drie hoofdbewerkingen in de diamantnijverheid: het kloven ... (uit: Ad KNOTTER, *Economische transformatie en stedelijke arbeidsmarkt. Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw*)

in 1872 een staking die tegen de slijpers was gericht. Na de conjuncturomslag op het eind van 1873 hadden die verenigingen echter geen verweer tegen de sterke loondruk als gevolg van de concurrentie onder de juweliers en eigenwerkmakers. In de loop van de jaren 1880 gingen ze ten onder.⁸⁰ Een van de gevolgen was dat er onbelemmerd en in groten getale leerlingen werden aangenomen, waardoor het aanbod van diamantwerkers steeds zeer groot was.

Nieuwe marktverhoudingen na de Kaapse Tijd

De stormachtige ontwikkeling in de legendarische Kaapse Tijd leidde tot een sterke loonstijging, een snelle uitbreiding van het aantal diamantbewerkers en de opkomst van een nieuwe groep juweliers uit de kring van de eigenwerkmakers, slijpers dus die zelf ruwe diamant inkochten, die bewerkten en daarna als ‘geslepen’ verkochten. Sommigen van hen werkten zich op tot grote juweliers. Dat wijst erop dat de toegang tot het juweliersvak erg gemakkelijk was. De diamanthandel was na de Kaapse Tijd voor het overgrote deel in handen van juweliers met weinig kapitaalkracht, onder wie veel eigenwerkmakers en kleine sjacheraars. Van Tijn schat hun aantal op ongeveer 1000. Zij waren in feite tussenmannen die de bewerking in Amsterdam organiseerden en daarop wat verdienden, de werkelijke winsten gingen naar de groothandel in ruw (in Londen) en die in geslepen (onder andere in Parijs).⁸¹

Het snijden ... (uit: Ad KNOTTER, *Economische transformatie en stedelijke arbeidsmarkt. Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw*)

Ondertussen groeide de werkgelegenheid in de diamantbewerking sterk. Bij de beroepstelling van 1889 werden er in Amsterdam 10.502 diamantbewerkers geteld, tegenover circa 1400 in de jaren 1860.⁸²

Door de grote onderlinge concurrentie en omdat eigenwerkmakers makkelijk konden toetreden, was de Amsterdamse diamanthandel wat aanvoer en prijszetting betreft volkomen afhankelijk van de Londense groothandel in ruw, zeker sinds de De Beers Company (in handen van Cecil Rhodes) de aanvoer uit Zuid-Afrika beheerste (na 1888). Ook tegenover de handel in geslepen diamanten stond de Amsterdamse handel zwak: de grote kooplieden in geslepen konden hun inkoop-prijzen dicteren en richtten die naar de in Amsterdam betaalde lonen. Het gevolg was een neerwaartse loon- en prijs-spiraal in Amsterdam door de concurrentie en onderbieding van kleine handelaars en eigenwerkmakers. Pogingen om de Amsterdamse handel door aaneensluiting een steviger positie in de in- en verkoopmarkten te verschaffen, mislukten.⁸³

In de jaren 1880 werd er in toenemende mate in commissie voor buitenlandse opdrachtgevers gewerkt, met als gevolg dat de daarbij betrokken juweliers niet meer als tussenhandelaars, maar nog slechts als molenverhuurders optraden. In het algemeen bouwden juweliers steeds meer zelf nieuwe fabrieken (of molenverhuurderijen). Slijpersbazen die werk van die juweliers-fabriekbezitters aannamen, konden nu niet

En het slijpen, rond 1880. (uit: Ad KNOTTER, *Economische transformatie en stedelijke arbeidsmarkt. Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw*)

meer voor verschillende juweliers werken, maar werden afhankelijk van een enkele opdrachtgever, die tevens optrad als molenverhuurder. Hun zelfstandige positie werd daarmee aangetast. In de jaren 1890 werd die tendens sterker: eigenwerkmakers en later ook grote juweliers lieten hun personeel aan eigen molens werken onder toezicht van een meesterknecht, dus zonder bazen die zelf werk aannamen. In die periode werd het stelsel van onderaanneming dus geleidelijk vervangen door een rechtstreeks dienstverband.⁸⁴

In die jaren zorgden de veranderde wereldmarktverhoudingen ervoor dat er een nieuw specialisme in Amsterdam ontstond, de zogenaamde chipsslijperij, voor de vervaardiging van zeer kleine diamanten uit schilfers diamant en kleine sortering. In het algemeen werden in Amsterdam kleine en middelsoorten bewerkt, en minder grotere diamanten ('grof'). Die verdwenen meer en meer naar Antwerpen. Van oudsher slepen joden de grote stenen, maar de kleinfabricage werd vooral door zogenaamde christen-slijpers uitgevoerd. Door de groei van dit marktsegment nam hun aandeel aan het eind van de jaren 1880 sterk toe, zodat de religieus-etnische samenstelling van de diamantwerkersbevolking veranderde: in 1889 was het aantal joodse en niet-joodse diamantbewerkers ongeveer gelijk. In Amsterdam bestonden er zo twee min of meer gescheiden diamantindustrieën: een joodse en een christelijke, die ook in verschillende delen van de stad waren gevestigd.⁸⁵

Van 'craft' naar 'industrial unionism'

Vanaf het eind van de jaren 1880 begonnen er weer vakorganisaties in het diamantvak te ontstaan, waaronder de Briljantslijpersknechts-Vereeniging 'Streven naar Verbetering' in 1894. Die vereniging van christenslijpers organiseerde alleen knechts en sloot zich niet aan bij de enige jaren eerder opgerichte Nederlandsche Diamantbewerkers-Vereeniging. Als knechten wilden zij niet in een vereniging waarvan ook bazen deel uitmaakten, een duidelijk signaal dat de belangen van bazen-onderaannemers en knechts (toen nog) niet als gelijk werden ervaren. In 1894 braken er stakingen bij deze knechtenvereniging uit, gericht tegen bazen en eigenwerkmakers in christenfabrieken.

De Nederlandsche Diamantbewerkers-Vereeniging was in 1889 opgericht door zowel joodse als christen-slijpers. Ze stond onder leiding van een aantal sociaal-democraten, die later nog van zich lieten horen. In eerste instantie kon ze geen stabiele aanhang verwerven. Daarnaast ontstonden er nog enkele kleinere categorale vakverenigingen: een Briljantsnijdsters- en -snijders-Vereeniging (1894), en een 'Internationale' Verstellers-Vereeniging (ook in 1894). Die laatste weigerde net als 'Streven naar Verbetering' in een verenigingsverband met de slijpers te treden, omdat ze die immers zelf betaalden.⁸⁶

Die categorale verschillen bleken algemene solidariteit niet in de weg te staan toen in november 1894 onverwacht een spontane algemene staking van vrijwel alle categorieën diamantbewerkers uitbrak. Aanleiding was een staking van chips-slijpersknechten op de christenfabriek van een eigenwerkfirma, die 'een slijperspersoneel had gevormd, werkende onder leiding van een meesterknecht'. Later volgden de knechten van andere 'chipsbazen' de staking.⁸⁷ Op een massameeting werd een stakingscomité gevormd, bestaande uit vertegenwoordigers van de hiervoor genoemde categorale verenigingen. Na enkele dagen gaven de werkgevers toe: er kwam een algemeen minimumtarief. Hoewel er, aldus van Tijn, 'vele onderlinge tegenstellingen, zoals die tussen slijpers en verstellers, bazen en knechts' overwonnen moesten worden, werd op 18 november besloten een Hoofd-Comité der gezamenlijke Diamantbewerkers-Vereenigingen te vormen. Dat was het begin van de Algemene Nederlandsche Diamantbewerkersbond (ANDB), een van de meest succesvolle vakorganisaties in de Nederlandse vakbondsgeschiedenis, die een doorslaggevende invloed had op de vorming van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV, vandaag de Federatie Nederlandse Vakbeweging). In de leiding van de ANDB zaten dezelfde sociaaldemocraten die eerder de Nederlandsche Diamantbewerkers-Vereeniging hadden opgericht, onder wie Henri Polak, de latere voorzitter van de ANDB en het NVV.⁸⁸

Hoewel de christenslijpersknechten de aanzet tot de acties hadden gegeven, behoorden de bestuurders tot de elite van briljantslijpersbazen en snijders. Zij slaagden erin erkenning te krijgen als vertegenwoordigers van de gehele arbeidswereld in de diamantindustrie en potentiële conflicten tussen verschillende categorieën en tussen diamantbewerkers van verschillende religieus-etnische afkomst te overwinnen.⁸⁹ In een terugblik in 1898 zei Henri Polak: 'Joden en Christen diamantbewerkers,

vroeger elkaar vreemde kampen, zijn tot elkaar gebracht en hebben zich broederlijk verenigd. Ook de verhouding tusschen baas, knecht en versteller is zeer verbeterd. Er is geen standsverschil meer onder ons. Wij zijn nu slechts allen diamantbewerkers, mede-arbeiders.’⁹⁰

Van Tijn wijst er niettemin op dat ‘een ongunstige factor, waarmee ook de nieuwe Bond nog dikwijls zou worstelen, werd gevormd door de belangentegenstellingen tussen de diverse soorten diamantbewerkers’. Door de voortdurende en ernstige verlaging van de verdiensten had er echter een zekere proletarisering onder de diamantbewerkers plaatsgevonden, waarbij ook herinnerd kan worden aan de hierboven vermelde tendens om fabrieken op te richten van slijpers zonder bazen, onder leiding van meesterknechts. Toch waren er in 1894 nog ongeveer 850 bazen onder de briljantslijpers, tegenover circa 3300 knechten. Sommigen in het Hoofd-Comité waren aanvankelijk van mening dat samenwerking tussen bazen en knechten niet mogelijk was en dat beiden dus niet in één bond verenigd konden worden.⁹¹ Maar blijkbaar werd het inzicht dominant dat het loon van iedereen tenslotte afhing van de tarieven die de juweliers betaalden, en dat onderlinge rivaliteit de afhankelijkheid van de werkgevers vergrootte. Om het loonpeil van bazen en knechten te beschermen was een minimumtarief noodzakelijk. Dat was alleen haalbaar als alle diamantbewerkers zich aaneensloten tot een algemeen verkoopkartel van hun arbeidskracht.⁹²

‘Regulatory unionism’

Dat die aaneensluiting noodzakelijk was en dat eerst het Hoofd-Comité en later de ANDB daarmee succes konden boeken, hing samen met de zwakke positie van de Amsterdamse juweliers tussen de groothandel in ruw en die in geslepen. Door een algemeen minimumtarief in de lonen kon de prijs van geslepen gestabiliseerd en zelfs verhoogd worden. Dat doel streefde de bond bewust na. In die zin werd er volgens van Tijn ‘van meet af aan een keihard “business unionism” bedreven [...] met de sympathie van de betere juweliers bovendien’. Om overeind te blijven tegenover het ruwmonopolie en de handel in grote geslepen, moest er een Amsterdams monopolie worden gevormd. ‘In beginsel zou het een combinatie van kooplieden kunnen zijn, bijvoorbeeld handelend via een centraal inkoop- en verkoopkantoor dat voorwaarden zou kunnen dicteren aan de ruw- en geslepen-handel. Dat was in de Amsterdamse omstandigheden [...] echter uitgesloten. Maar het kon evenzeer een monopolie van de arbeid zijn, een kartel dat zich zou belasten met de verkoop van de arbeidskracht, en dat bleek aan het eind van 1894 wel mogelijk.’⁹³

De Amsterdamse loonstandaard werd vanaf toen prijsbepalend voor de afzetmarkten waarop Amsterdam zich richtte – vooral die in de Verenigde Staten. De aard van diamant als luxeproduct maakte dit mogelijk: loonsverhogingen konden gemakkelijk in de prijs worden doorgerekend. Op die basis kwam er een soort *regulatory unionism* tot stand. Ook voor de (grote) juweliers was immers een vast loontarief van belang, mits algemeen gehandhaafd, omdat daarmee loonconcurrentie en onderbieding door kleine handelaren en eigenwerkmakers voorkomen kon worden. Van Tijn haalt diverse voorbeelden aan waaruit blijkt dat de juweliers zich

Amsterdamse diamantsnijders aan het werk in een snijdersatelier.
(uit: Salvador BLOEMGARTEN, *Henri Polak: sociaal democraat 1868-1943*)

daarvan terdege bewust waren. Ze begrepen dat een algemeen tarief een effectief middel was om de voortdurende druk op de prijzen van geslepen diamant een halt toe te roepen. Maar de handhaving van het tarief moest wel telkens door partiële of grotere stakingen worden afgedwongen.

De prijsstabilisatie had tot gevolg dat er een zekere sanering plaatsvond: enkele grote juweliers verstevigden hun positie en sloten zich aaneen in een Amsterdamsche Juweliersvereniging, die zich vanaf ongeveer 1900 naast en tegenover de ANDB kon consolideren. Volgens Henri Polak konden de juweliers zich beter verenigen tegen het ruwsyndicaat van De Beers, of tegen de handel in geslepen diamant door zelf een geslepenyndicaat te vormen dat de prijzen vaststelde.⁹⁴ Later herhaalde Polak dat pleidooi nog verschillende malen.⁹⁵ Uiteindelijk kon echter enkel de ANDB een prijs- en loonstabilisatie afdwingen. Om het tarief algemeen geldend te houden, was een sterke arbeidersvakbond nodig. Volgens Polak had die vanaf het begin gezorgd voor 'het tot stand komen van eene tevoren ongekende vastheid van de prijzen der geslepen-markt, waardoor aan de onedele concurrentie der fabrikanten ten koste van het levensbestaan der werklieden een einde gemaakt werd'.⁹⁶

Zolang de loonstandaard en de prijzen in Amsterdam werden bepaald, kon de ANDB die rol vervullen. Zoals gezegd was de enige basis van de vestiging van de industrie de aanwezigheid van geschoolde arbeid. De ANDB probeerde het aanbod daarvan te regelen door het aantal leerlingen te beperken. Maar geschoolde arbeid en opleidingscapaciteit waren ook elders beschikbaar, met name in Antwerpen. Er

was een vrij druk verkeer van diamantbewerkers tussen Amsterdam en Antwerpen. Om te voorkomen dat de Antwerpse diamantnijverheid op loonkosten zou gaan concurreren, stimuleerde en ondersteunde de ANDB vanaf het begin de oprichting van een vakvereniging in Antwerpen. Het doel was om het Amsterdamse tarief ook in Antwerpen ingang te doen vinden, om zo internationaal een bodem in de diamantarbeidsmarkt te kunnen leggen. Dat lukte slechts gedeeltelijk. De Belgische juweliers waren niet bereid zich aan hun Amsterdamse collega's te spiegelen. Kleinere Antwerpse werkgevers weken meer en meer uit naar het Kempische platteland, waar in de dorpen een 'buitenindustrie' opkwam. Daar werd in huisindustrie tegen veel lagere lonen gewerkt. Al in 1908 waren er in België evenveel diamantbewerkers als in Nederland. Na de Eerste Wereldoorlog raakte de Amsterdamse industrie in een structurele crisis. In 1929 telde Amsterdam nog 6000 diamantbewerkers; in België werd hun aantal op 25.000 geschat. De ANDB moest nu loonsverlagingen accepteren. De pogingen om de industrie in Amsterdam via internationale regeling van de arbeidsvoorwaarden overeind te houden, mislukten uiteindelijk. In 1940 waren er nog 4000 diamantbewerkers over, waarvan het grootste deel werkloos. Velen werden tijdens de bezetting door de nazi's weggevoerd.⁹⁷

Conclusie

Bij de drie verschillende industrieën die we hier bespraken, valt op dat de vakorganisaties die erin actief waren overal hun grootste successen behaalden toen ze er via controle van de arbeidsmarkt in slaagden orde te scheppen in de algemene markt- en concurrentieverhoudingen waarin de industrie opereerde. Dat was het geval in de Amerikaanse vensterglasindustrie met het *dual monopoly* van de Window Glass Workers of America en de American Window Glass Manufacturers Association in de jaren 1880 en 1890; in de Belgische vensterglasindustrie met het algemene verkoopkantoor dat ongeveer rond 1910 tot stand was gekomen onder druk van de Nouvelle Union Verrière; en ook met het algemene tarief in de Amsterdamse diamantindustrie dat de Algemene Nederlandsche Diamantbewerdersbond (ANDB) in 1894 had afgedwongen en in principe werd ondersteund door de grote juweliers. In al die gevallen zorgde het optreden van de vakorganisaties ervoor dat de afzetmarkten en de verkoopprijzen zich stabiliseerden, mede omdat nieuwkomers geen toegang meer konden krijgen tot de industrie met behulp van lagere lonen en prijzen. Het ging in die gevallen dus om vormen van wat in de Amerikaanse literatuur *regulatory unionism* heet.

De invloed van de vakorganisaties op de marktverhoudingen kwam steeds onder specifieke omstandigheden tot stand en was ook steeds van tijdelijke, middellange duur. Na 1900 raakte het *dual monopoly* in de Amerikaanse vensterglasindustrie in een crisis door de opkomst van gemechaniseerde fabrieken; in België was dat in de tweede helft van de jaren 1920 het geval. In de Amsterdamse diamantindustrie ging de invloed van de ANDB op de arbeidsmarkt na de Eerste Wereldoorlog verloren door de sterke opkomst van Antwerpen.

De controle over de arbeidsmarkt kwam in de onderzochte gevallen op verschillende manieren tot stand. In de vensterglasindustrie was die gebaseerd op de toegang tot de geschoolde beroepen in de glasbewerking, met uitsluiting van de on- of halfgeschoolde arbeiders, zoals de *snappers* of de *magasiniers*. De crisis in die vorm van arbeidsregulering ontstond juist daardoor: door de mechanisatie waren de geschoolde beroepen overbodig geworden. Die vorm van *regulatory unionism* bouwde voort op het oudere *craft unionism* in de vensterglasindustrie, zowel in Amerika als in België. Het sectionalisme van de geschoolde glasarbeiders werd pas overwonnen in de jaren 1930, toen hun rol door de mechanisatie was uitgespeeld. Toen pas ontstond er een *industrial unionism* dat alle glasarbeiders omvatte.

De overgang van *craft unionism* naar *industrial unionism* is in alle onderzochte gevallen herkenbaar, maar telkens op eigenaardige wijze. De oorsprong die de arbeidsorganisatie in de besproken industrieën had in het zelfstandige ambacht, en de grote betekenis van het systeem van interne onderaanneming hadden tot gevolg dat er conflicten ontstonden tussen verschillende groepen arbeiders, in het bijzonder tussen de werkbazen-onderaannemers en hun ondergeschikten, of tussen beroepscategorieën die daaruit waren voortgekomen, zoals tussen glasblazers en *snappers* of tussen diamantslijpers en verstellers. Zij organiseerden zich vaak in afzonderlijke vakverenigingen. In de vensterglasindustrie konden die tegenstellingen en conflicten niet overwonnen worden. Ze bleven bestaan tot de vakarbeiders waren verdwenen. In de Amsterdamse diamantindustrie slaagden de afzonderlijke verenigingen en beroepscategorieën er veel eerder in de onderlinge tegenstellingen te overwinnen. Daar was al vanaf 1894 sprake van een industriële eenheidsbond. Dat verschil vraagt om een verklaring. Cruciaal was waarschijnlijk dat geen van de betrokken beroepscategorieën (slijpersbazen en -knechten, verstellers, kloveren en snijders) of religieus-etnische groepen (christenen en joden) in staat waren ieder afzonderlijk hun categorale arbeidsmarkt te beheersen. De regulering van de arbeidsmarkt kon alleen tot stand komen door de eenheid van alle betrokken diamantbewerkers.

Volgens Theo van Tijn was het echter minstens zo belangrijk dat de leiders van de diamantbewerkerbeweging zich lieten leiden door een uitgesproken socialistische ideologie. Daardoor hadden ze inzicht in de klassenverhoudingen verworven en de arbeidersklasse als eenheid leren zien. Je kan die redenering ook omdraaien: de diamantbewerker werden vatbaar voor dat inzicht, omdat zij zich door de nivellering van hun sociale positie bewust waren geworden van hun gemeenschappelijke belangen op de arbeidsmarkt. Pogingen van de afzonderlijke diamantbewerkerverenigingen uit de Kaapse Tijd (1871-1873) om tot een overkoepelende organisatie van de klover-, briljantsnijders- en briljantslijpersverenigingen te komen en zo gezamenlijk sterker te staan tegenover de juweliers, mislukten toen nog. Ze konden zich nog niet als onderdeel van een algemene arbeidersklasse zien. Dat was in 1894 heel anders. De initiatiefnemers van de ANDB waren allemaal afkomstig uit de Sociaal Democratische Bond en hadden ervaring in de algemene arbeidersbeweging en waren op de hoogte van theorieën over de klassenstrijd.⁹⁸

In dat opzicht waren er grote verschillen met de Belgische en Amerikaans-Belgische vakbonden van geschoolde glasbewerkers. In Charleroi distantieerden die zich in hun volgehouden exclusiviteit van de socialistische beweging. De Amerikaans-Belgische glasbewerkers zochten hun heil in eigen enclaves in de vorm van productiecoöperaties en sloten zich daarmee af van posities op de arbeidsmarkt van de gemechaniseerde fabrieken. Zij bleven hangen in de vroege, ambachtelijke fase van de arbeidersbeweging.

Deze bijdrage is opgedragen aan Theo van Tijn (1927-1992), hoogleraar sociale en economische geschiedenis in Utrecht (1967-1992), die mij leerde met andere ogen naar de geschiedenis van de vakbeweging te kijken.

- 1 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns. Industry, Labor, and Political Economy in Appalachia, 1890-1930s*, Urbana (IL): University of Illinois Press, 2007; Ken FONES-WOLF, From Craft to Industrial Unionism in the Window-Glass Industry: Clarksburg, West Virginia, 1900-1937. In: *Labor History*, (1995)37, pp. 28-49. Zie ook: Pearce DAVIS, *The Development of the American Glass Industry*, Cambridge (MA): Harvard University Press, 1949.
- 2 Widukind DE RIDDER, *Loonsystemen, arbeidsorganisatie en arbeidsverhoudingen in de Belgische glas- en textielnijverheid, 1886-1914*, VUB, doctoraal proefschrift, 2010. Zie ook: Jean-Louis DELAET, La mécanisation de la verrerie à vitres à Charleroi dans la première moitié du XXe siècle. In: G. KURGAN-VAN HENTENRYK & J. STENGERS (red.), *L'innovation technologique. Facteur de changement (XIXe-XXe siècles)*, Brussel: ULB, 1986, pp. 113-152; Virgile LEFÈVRE, *La verrerie à vitres et les verriers de Belgique depuis le XVe siècle*, Parijs/Brussel, 1938. Widukind De Ridder was zo vriendelijk me een kopie van dit in Nederland niet te verkrijgen boek te bezorgen.
- 3 Theo VAN TIJN, De Algemeene Nederlandse Diamantbewerkersbond (ANDB): een succes en zijn verklaring. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, (1973)88, pp. 403-418; Theo VAN TIJN, Geschiedenis van de Amsterdamse diamanthandel en -nijverheid, 1845-1897. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, (1974)87, pp. 16-70 en 160-201; Theo VAN TIJN, De Amsterdamse diamanthandel en -nijverheid, 1845-1940. In: *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, (1989)21, pp. 248-262.
- 4 Ken FONES-WOLF, Immigrants, Labor and Capital in a Transnational Context. Belgian Glass Workers in America, 1880-1925. In: *Journal of American Ethnic History*, 21(2002)2, pp. 59-80; Ken FONES-WOLF, Transatlantic Craft Migrations and Transnational Spaces. Belgian Window Glass Workers in America, 1880-1920. In: *Labor History*, 45(2004)3, pp. 299-321.
- 5 Patricia VAN DEN EECKHOUT (red.), *Supervision and Authority in Industry. Western European Experiences, 1830-1939*, New York/Oxford: Berghahn, 2009, pp. 1-33, aldaar pp. 8-9 en 11-13. De auteurs die zij citeert, zijn onder meer: Daniel NELSON, *Managers and Workers. Origins of the New Factory System in the United States 1880-1920*, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1975; Dan CLAWSON, *Bureaucracy and the Labor Process. The Transformation of U.S. Industry, 1860-1920*, New York/Londen: Monthly Review Press, 1980; Craig LITTLER, *The Development of the Labour Process in Capitalist Societies. A Comparative Study of the Transformation of Work Organization in Britain, Japan and the USA*, Londen: Heinemann Educational Publishers, 1982; Philippe LEFÈVRE, *L'invention de la grande entreprise. Travail, hiérarchie, marche. France, fin XVIII-début XXe siècle*, Parijs: Presses Universitaires de France, 2003. Voor

- een interessante Franse casus: Donald REID, *The Miners of Decazeville. A Genealogy of Deindustrialization*, Cambridge (MA): Harvard University Press, 1985.
- 6 David MONTGOMERY, *The Fall of the House of Labor. The Workplace, the State, and American Labor Activism, 1865-1925*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, p. 12.
 - 7 David MONTGOMERY, *The Fall of the House of Labor* [...], pp. 187-188 (eigen vertaling).
 - 8 David MONTGOMERY, *The Fall of the House of Labor* [...], pp. 41-42 en 210. Zie ook: Katherine STONE, *The Origins of Job Structures in the Steel Industry*. In: *Review of Radical Political Economy*, (1974)6, pp. 115-170.
 - 9 Patricia VAN DEN EECKHOUT (red.), *Supervision and Authority* [...], p. 9; Daniel NELSON, *Managers and Workers* [...], pp. 38-39; Dan CLAWSON, *Bureaucracy and the Labor* [...], pp. 94-97. Over het *helper system* in verband met *internal contracting* in Amerika, zie ook: Lloyd ULMAN, *The Rise of the National Trade Union. The Development and Significance of Its Structure, Governing Institutions, and Economic Policies*, Cambridge (MA): Harvard University Press, 1966, pp. 468-470.
 - 10 Eric HOBBSBAWM, *Labouring Men. Studies in the History of Labour*, Londen: Weidenfeld and Nicolson, 1964, p. 300.
 - 11 Craig LITTLER, *The Development of the Labour* [...], pp. 68 en 77.
 - 12 Sidney WEBB & Beatrice WEBB, *The History of Trade Unionism, 1660-1920*, Londen: Longmans, 1920 (oorspr. 1894), pp. 353-354 (eigen vertaling).
 - 13 Geciteerd in: Sidney WEBB & Beatrice WEBB, *Industrial Democracy*, Londen, 1897, pp. 295-296 (eigen vertaling).
 - 14 Sidney WEBB & Beatrice WEBB, *Industrial Democracy* [...], p. 303 (eigen vertaling).
 - 15 Quentin SCRABEC, *Michael Owens and the Glass Industry*, Gretna: Pelican Publishing, 2007, p. 30.
 - 16 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns* [...], pp. 39-40, 141, 175 (eigen vertaling).
 - 17 David MONTGOMERY, *The Fall of the House of Labor* [...], p. 34.
 - 18 Victoria C. HATTAM, *Labor Visions and State Power. The Origins of Business Unionism in the United States*, Princeton: Princeton University Press, 1994.
 - 19 Geciteerd in: Colin GORDON, *New Deals. Business, Labor, and Politics in America, 1920-1935*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 91 (eigen vertaling).
 - 20 Colin GORDON, *New Deals* [...], pp. 87-97.
 - 21 Voor deze vestigingsplaatsen zie: Ken FONES-WOLF, *Transatlantic Craft Migrations* [...], p. 309.
 - 22 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns* [...], pp. 124-135.
 - 23 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns* [...], p. 53; Ken FONES-WOLF, *Transatlantic Craft Migrations* [...], p. 304; Ken FONES-WOLF, *Immigrants, Labor and Capital* [...], pp. 73-74.
 - 24 Bernard H. MOSS, *The Origins of the French Labor Movement. The Socialism of the Skilled Workers, 1830-1914*, Berkeley: University of California Press, 1976. Voor een interessante Franse casus: Joan Wallach SCOTT, *The Glassworkers of Carmaux. French Craftsmen and Political Action in a Nineteenth-Century City*, Cambridge (MA): Harvard University Press, 1974; Friedrich LINGER, *Beyond Exceptionalism. Notes on the Artisanal Phase of the Labour Movement in France, England, Germany and the United States*. In: *International Review of Social History*, 36(1991), pp. 1-23.
 - 25 Ad KNOTTER, Van 'defensieve standsre-flex' tot 'verkoopkartel van arbeidskracht'. Twee fasen in de ontwikkeling van de Amsterdamse arbeidersvakbeweging (ca. 1870-ca. 1895). In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 19(1993), pp. 68-93.
 - 26 Pearce DAVIS, *The Development of* [...], pp. 182 -184. 'Wanoven' is de Nederlandse term voor een gasgestookte tunnelvormige continu-oven (in het Frans: *four à bassin*); Widukind DE RIDDER, *Loonsystemen* [...] gebruikte term 'plukkers' voor de glasarbeiders die in het Engels *gatherers* en in het Frans *ceullieurs* worden genoemd.
 - 27 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns* [...], pp. 29-33, 54, 122-123.

- 28 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, pp. 139-143.
- 29 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, pp. 132, 137, 141, 220 noot 72.
- 30 Quentin SCRABEC, *Michael Owens [...]*, pp. 29-30.
- 31 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, pp. 39, 42; Pearce DAVIS, *The Development of [...]*, p. 80.
- 32 Lloyd ULMAN, *The Rise of the National [...]*, p. 469.
- 33 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, pp. 39-40.
- 34 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, p. 19; zie ook: Pearce DAVIS, *The Development of [...]*, p. 80.
- 35 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, pp. 126-128.
- 36 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, p. 22.
- 37 Geciteerd in: Pearce DAVIS, *The Development of [...]*, p. 126.
- 38 Pearce DAVIS, *The Development of [...]*, p. 132; Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, p. 121; Ken FONES-WOLF, *Transatlantic Craft Migrations [...]*, pp. 302-305; Ken FONES-WOLF, *Immigrants, Labor and Capital [...]*, pp. 63-66; Widukind DE RIDDER, *Loonsystemen [...]*, pp. 106-107, 117; Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, pp. 64-65.
- 39 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, p. 21; zie ook: Pearce DAVIS, *The Development of [...]*, pp. 126-132 (eigen vertaling).
- 40 Pearce DAVIS, *The Development of [...]*, pp. 185-186 (eigen vertaling).
- 41 Ken FONES-WOLF, *From Craft to Industrial [...]*, p. 34.
- 42 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, pp. 24-27, 50-54, 122-123, 130, 135; Pearce DAVIS, *The Development of [...]*, pp. 175-180, 186-187, 191.
- 43 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, pp. 183-184.
- 44 Pearce DAVIS, *The Development of [...]*, p. 193 (eigen vertaling).
- 45 Pearce DAVIS, *The Development of [...]*, p. 175; Ken FONES-WOLF, *From Craft to Industrial [...]*.
- 46 Ken FONES-WOLF, *Transatlantic Craft Migrations [...]*, p. 314; Ken FONES-WOLF, *Immigrants, Labor and Capital [...]*, p. 75.
- 47 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, p. 186 (eigen vertaling).
- 48 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, p. 30.
- 49 Ken FONES-WOLF, *Glass Towns [...]*, p. 184 (eigen vertaling).
- 50 Ken FONES-WOLF, *From Craft to Industrial [...]*, pp. 39, 45-46 (eigen vertaling).
- 51 Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, p. 118.
- 52 Opgericht in 1894 als opvolger van de Union Verrière (1883), zie verder.
- 53 Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, pp. 144-145, 147; Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, p. 143.
- 54 Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, pp. 113-116, 120-121; Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, p. 74.
- 55 Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, pp. 70-71, 81. Zie ook: Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, p. 129.
- 56 Widukind DE RIDDER, *Loonsystemen [...]*, pp. 182-197.
- 57 Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, pp. 122-123; Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, pp. 80-81.
- 58 Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, p. 82; Widukind DE RIDDER, *Loonsystemen [...]*, pp. 198-203; Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, pp. 130-134.
- 59 Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, pp. 135-142, 150; Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, pp. 102-122.
- 60 Emile VANDERVELDE, *Enquête sur les associations professionnelles d'artisans et ouvriers en Belgique, Tome 1*, Brussel: Office de Publicité, 1891, p. 114.
- 61 Emile VANDERVELDE, *Enquête sur les associations [...]*, pp. 114-115.
- 62 Emile VANDERVELDE, *Enquête sur les associations [...]*, p. 118; zie ook: Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, p. 126; Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, pp. 60-61.
- 63 Emile VANDERVELDE, *Enquête sur les associations [...]*, p. 114.

- 64 Emile VANDERVELDE, *Enquête sur les associations [...]*, p. 124.
- 65 Widukind DE RIDDER, *Loonsystemen [...]*, p. 111.
- 66 Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, p. 126.
- 67 Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, p. 125; Widukind DE RIDDER, *Loonsystemen [...]*, p. 118.
- 68 Widukind DE RIDDER, *Loonsystemen [...]*, p. 120; Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, pp. 85-86.
- 69 In 1894 werd de secretaris van de Nouvelle Union Verrière, Joseph Lambillotte, parlamentslid voor de Parti Ouvrier Belge. Zie: Widukind DE RIDDER, *Loonsystemen [...]*, p. 123.
- 70 Widukind DE RIDDER, *Loonsystemen [...]*, p. 119; Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, pp. 85-86.
- 71 Geciteerd in: Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, p. 134 (eigen vertaling).
- 72 Emile VANDERVELDE, *Enquête sur les associations [...]*, p. 43 (eigen vertaling).
- 73 Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, p. 145; Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, p. 150.
- 74 Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, pp. 144-146 (eigen vertaling); Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, pp. 147-148.
- 75 Jean-Louis DELAET, *La mécanisation [...]*, pp. 148-149; Virgile LEFÈBVRE, *La verrerie à vitres [...]*, pp. 151-152.
- 76 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, p. 28.
- 77 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, pp. 19-21, 56.
- 78 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, p. 29.
- 79 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, pp. 33, 63.
- 80 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, pp. 60-63.
- 81 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, pp. 36-37.
- 82 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, p. 60.
- 83 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, pp. 45-46, 164-165.
- 84 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, pp. 42, 171-172, 190.
- 85 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, pp. 55-56.
- 86 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, pp. 178-181.
- 87 C.A. VAN DER VELDE, *De A.N.D.B. Een overzicht van zijn ontstaan, zijne ontwikkeling en zijne beteekenis*, Amsterdam, 1925, pp. 46-48.
- 88 Zie: Salvador BLOEMGARTEN, *Henri Polak. Sociaal democraat 1868-1943*, 's-Gravenhage: Sdu, 1993.
- 89 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, pp. 182-183.
- 90 Geciteerd door: Salvador BLOEMGARTEN, *Henri Polak [...]*, p. 109.
- 91 Salvador BLOEMGARTEN, *Henri Polak [...]*, p. 97.
- 92 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, pp. 185-186.
- 93 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, p. 187.
- 94 Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, pp. 190-194. Zie ook: Theo VAN TIJN, *De Algemeene Nederlandsche [...]*, pp. 410-414.
- 95 Salvador BLOEMGARTEN, *Henri Polak [...]*, pp. 404, 608.
- 96 Geciteerd door: Theo VAN TIJN, *De Algemeene Nederlandsche [...]*, p. 412.
- 97 Gebaseerd op: Theo VAN TIJN, *De Amsterdamse diamanthandel [...]*, pp. 260-262.
- 98 Zie: Theo VAN TIJN, *Geschiedenis van de Amsterdamse [...]*, pp. 64, 179.

Je ziet het al aan de sacoché

Veertig jaar Vrouwendagen:
over representatie gesproken

Op 11 november 1972 organiseerden een aantal Nederlands- en Franstalige vrouwen in Brussel de allereerste Vrouwendag. Veertig jaar later zijn de Vrouwendagen nog altijd een belangrijk punt van continuïteit en evolutie in het Vlaamse landschap van vrouwenbewegingen. De enorme rijkdom aan bronnen over het onderwerp werd echter nooit eerder aan diepgaand onderzoek onderworpen. Nochtans bestaan over de Vrouwendagen heel wat clichés en doen veronderstellingen de ronde die nood hebben aan historische contextualisering. De representatie van de Vrouwendagen en van de aanwezige vrouwenbewegingsorganisaties is al sinds het ontstaan van de manifestatie voorwerp van strijd en onderhandeling. Waar het aankomt op het uitdragen van vernieuwende vrouwenbeelden, is representatie immers cruciaal. In deze bijdrage peilen we naar de verschillende manieren waarop de Vrouwendagen gerepresenteerd worden in de academische en niet-academische literatuur en naar het belang dat de organisatrices van de Vrouwendagen aan representatie hechtten. We nemen hierbij zowel het beeldmateriaal dat in het teken van de Vrouwendagen geproduceerd werd onder de loep, als de verhouding tot de pers.

De Vrouwendag?

In 1972 werd op initiatief van onder meer Rita Mulier, Ireen Daenen en Renée Van Mechelen het Vrouwen Overleg Komitee (VOK) opgericht. Het VOK was pluralistisch en kende slechts een beperkt uitgewerkte ideologische oriëntering. De leidmotieven waren feminisme en progressiviteit.¹ Lily Boeykens, lid van de Nationale Vrouwen-

◀ Detail uit de affiche van de Vrouwendag in 1987. Ontwerp: Nicole Van Goethem (Amsab-ISG, Gent)

raad, was gedurende het eerste jaar van het bestaan verantwoordelijk voor het secretariaat van het VOK.² Het was ook Boeykens die in het teken van de internationale solidariteit op 13 en 14 mei 1972 een uitstap naar de Parijse *Journées de dénonciation des crimes contre les femmes* op touw zette.³ Die deden de Belgische delegatie besluiten om zelf een soortgelijke dag te organiseren in Brussel.⁴ Na de eerste Vrouwendag op 11 november 1972 werd het evenement geregionaliseerd. De Vlaamse Vrouwendagen trokken jaarlijks van stad naar stad om zo het lokale feministisch bewustzijn aan te zwengelen. De organisatie evolueerde in de loop van de jaren steeds meer naar een samenwerking tussen het VOK en een plaatselijke werkgroep.⁵

Vanaf het ontstaan kende de Vrouwendag twee luiken: één waarin politieke, economische en sociale eisen centraal stonden en een tweede cultureel-entertainend luik. De thematische informatiestanden werden na verloop van tijd vervangen door stands van de verschillende vrouwenbewegingsorganisaties.⁶ Zo bood de Vrouwendag in naam van het pluralisme ruimte aan tal van stemmen uit verschillende feministische stromingen. In de tweede helft van de jaren 1970 werden de individuele Vrouwendagen ook verder toegespitst op specifieke thema's. Daardoor werd het mogelijk om meer gerichte politieke eisen te lanceren. De politieke eisenpakketten van het VOK ontwikkelden zich zo tot een centraal onderdeel van de Vrouwendagen.⁷ Een evolutie die vaak over het hoofd wordt gezien, is de toevoeging van een derde luik op het einde van de jaren 1980: de zogenaamde werkwinkels. Dat gebeurde onder invloed van het groeiend aantal vormingsinstellingen én dankzij VOK-leden die zelf een vormingsachtergrond hadden. De nadruk kwam zo vaker te liggen op zelfontplooiing en op praktische, meer individuele raadgevingen. Oorspronkelijk waren de werkwinkels bedoeld als bolwerk van de basisvrouwen, maar vanaf de jaren 2000 werd de invloed van de professionalisering van de vormingswereld sterk voelbaar. Basisvrouwen bleven nog steeds aanwezig, maar moesten meer plaats ruimen voor academica's en 'professionele' vrouwen.⁸ De evoluerende luiken komen overeen met de verschillende functies die de Vrouwendagen in de loop van de jaren trachtten te vervullen. Zowel intern (inhoudelijk en strategisch overleg, netwerken, continuïteit en collectieve identificatie) als extern (een breder publiek aanspreken, politieke eisen overbrengen, vitaliteit van de vrouwenbewegingen tonen en 'vrouwelijk' kunnen in de verf zetten) telde de Vrouwendagen heel wat functies.⁹

Veertig jaar later zijn de Vrouwendagen nog steeds een belangrijk punt van continuïteit en evolutie in het Vlaamse vrouwenbewegingslandschap. De enorme rijkdom aan bronnenmateriaal in het Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis (AVG) en RoSa (Bibliotheek, Documentatiecentrum en Archief voor Gelijke Kansen, Feminisme en Vrouwenstudies) werd echter nooit eerder aan een uitgebreid onderzoek onderworpen. Een analyse van die archieven kan ons een genuanceerd en gehistoriseerd beeld geven, niet alleen over de verschillende Vrouwendagen, maar ook over de bredere vrouwenbewegingen in Vlaanderen.

Enkele problematische veronderstellingen

Over de geschiedenis van de vrouwenbewegingen in Vlaanderen werden al heel wat clichés in de mond genomen. Diepgaand historisch onderzoek kwam minder vaak tot ontplooiing. De academische institutionalisering van de vrouwenstudies in het algemeen en de vrouwengeschiedenis in het bijzonder bleven in België lange tijd achterop hinken.¹⁰ Toch blijkt er interesse voor het onderwerp, getuige het aanzienlijk aantal scripties en doctoraatsonderzoeken.¹¹ Er werden ook heel wat niet-academische publicaties uitgegeven. Vaak waren dat persoonlijke herinneringen van vrouwen die zelf actief deelnamen aan de feministische contestaties van de jaren 1970.¹² Dergelijke monografieën zijn eerder beschrijvend en het is belangrijk die te benaderen als een product van belanghebbende betrokkenen. Hun representatie van de Vrouwendagen staat dan ook vaak in het teken van de sociale bewegingen waar de auteur bij betrokken was of is. Typische kenmerken zijn vooreerst een overrepresentatie van de zogenaamde tweede feministische golf – een contestatieperiode die men voornamelijk in de jaren 1970 plaatst. Daarbij gaat de aandacht grotendeels uit naar momenten van opvallende publieke actie. Ten tweede wordt in die publicaties de kloof verscherpt tussen enerzijds de traditionele vrouwenorganisaties, zoals de Kristelijke Arbeiders Vrouwenbeweging (KAV) en de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (SVV) en anderzijds de autonome vrouwengroepen die in de jaren 1970 het levenslicht zagen.¹³ Die laatste, waaronder Dolle Mina en de Pluralistische Actiegroep voor Gelijke Rechten van Man en Vrouw (PAG), worden vaak afgeschilderd als de onbetwistbare motor van de feministische contestaties. Om schoon schip te maken met die beladen terminologie kies ik ervoor om, naar Nederlands voorbeeld, consistent de term ‘vrouwenbewegingorganisaties’ (vbo’s) te hanteren.¹⁴ Een derde aandachtspunt zijn de narratieve elementen waarmee individuen het eigen geheugen proberen te ordenen, elementen die ze gebruiken in het teken van (zelf)representatie. In het geval van de Vrouwendagen gaat het onder meer om het inschakelen van het ludieke aspect. Gedurende de late jaren 1980 en de vroege jaren 1990 merkten heel wat organisatrices dat het enthousiasme voor de Vrouwendagen afnam. Om die evolutie te counteren besloten ze inspiratie te halen bij de ludieke beginjaren van de Vrouwendag. Die ludieke uitstraling had echter meer te maken met de publieke perceptie van de feministische contestatie van de jaren 1970 als speels en schijnbaar brutaal – denk daarbij onder meer aan de wijdverspreide associatie met bh-verbrandingen¹⁵ – dan met de realiteit van de Vrouwendagen in de beginjaren.

Representatie is steeds een belangrijk aandachtspunt geweest voor het VOK. De Vrouwendag is immers onderdeel van een proces waarin onderhandeld wordt over hoe de vrouwenbeweging wordt voorgesteld. Dat zowel naar een ruim publiek, via de media, als intern, binnen de vrouwenbeweging zelf. Het is interessant om te bekijken hoe die representatie gepaard gaat met de houding tegenover vrouwen die van de norm afwijken.¹⁶ Daarvan zijn de strubbelingen met de lesbische vrouwenorganisaties een bekend voorbeeld.

Ook in de academische literatuur doen veronderstellingen de ronde die nood hebben aan historische contextualisering. Zo wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen sociale bewegingen die instrumenteel en universalistisch van aard zijn, en bewegingen die zich eerder richten op subculturele, identiteitsvormende en particularistische aspecten. Dé vrouwenbeweging wordt dan steeds in die laatste categorie geplaatst.¹⁷ In diezelfde trant vinden we ideeën terug omtrent de thema's die de Vrouwendagen aankaartten. Inhoudelijk zouden die geëvolueerd zijn van eenduidig en concreet op te lossen met specifieke wetgeving, naar vaag en eerder gericht op brede cultuur- en mentaliteitsveranderingen.¹⁸

Een steekproef van de Vrouwendagen: aandacht voor representatie

De Vrouwendagen moeten dus steeds binnen hun historische context geplaatst worden. Ze kenden in de loop der jaren naast tal van continuïteiten ook vele veranderingen en breukmomenten. De Vrouwendag is geen uniform gebeuren, maar wordt gecreëerd uit de pluralistische aanwezigheid van velerlei vrouwen en vbo's. Een goede insteek om inzicht te krijgen in een deel van die evoluties, is de aandacht voor representatie.¹⁹ De manier waarop vrouwen gerepresenteerd worden, komt natuurlijk tot uiting op de Vrouwendag zelf in de verschillende stands, documentaires, debatten en toneelstukken. Die representaties in de openbaarheid brengen, gebeurde via twee kanalen: met folders, affiches en brochures ter promotie van de Vrouwendag, en via de geschreven pers.²⁰ Die representatiestrategieën kunnen bovendien niet losgekoppeld worden van verschillende andere ontwikkelingen zoals de diversificatie van de vbo's, de evoluerende theoretische onderbouwing van de Vrouwendagen en de stijgende gevoeligheid ten opzichte van meervoudige vrouwelijke identiteiten.

Een vriendelijke verbeelding van de strijd: Vrouwendagposters 1972-2002

Om de breukmomenten duidelijk zichtbaar te maken, analyseerde ik de posters van zeven Vrouwendagen aan de hand van een vijfjaarlijkse steekproef.

In het beginjaar 1972 zorgde het promotiemateriaal voor interne problemen. Waar de Waalse vbo's het internationale teken van de vrouwenbevrijdingsbeweging prefereerden (een vuist met een venusteken), vreesde de Vlaamse delegatie dat een dergelijk strijdsymbool meer gematigde bezoeksters zou weghouden. Omdat de Vrouwendag een dag voor alle vrouwen moest zijn, inclusief arbeidsters en huisvrouwen, moest het promotiemateriaal er wat 'vriendelijker' uitzien.²¹ Lily Boeykens gaf zelfs expliciet toe dat het de bekommernis omtrent representatie was die die beslissing stuurde. Men wilde niet als lesbiennes of mannenhaatsters bestempeld worden.²² Ook de vrouw op de affiche viel niet bij iedereen in de smaak. Sommigen zagen liever een dame die losbrak uit haar boeien dan een passief gekluisterde vrouw.²³ De poster straalt helemaal niets ludieks uit, ondanks de cartooneske tekenstijl: een onthoofde vrouw die aan een ketting ligt en geen poging onderneemt om los te

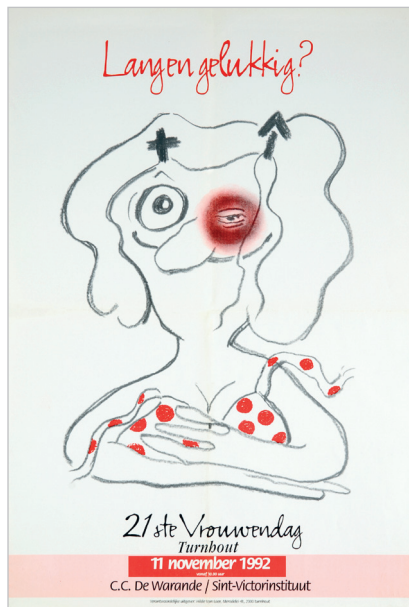

Affiches van de Vrouwendagen van 1972, 1977 (ontwerp: Nicole Van Goethem) en 1982. (Amsab-ISG, Gent)

breken. Daarnaast werd ook het biologische vrouwenteken gebruikt. Dat symbool werd een constante op de Vrouwendagposters en reproduceert de monolithische aard van de vrouwelijke identiteit en haar biologische constitutie.

De afbeelding die gekozen werd voor de poster van de Vrouwendag van 1977, wekt de indruk in dezelfde sfeer te verkeren als de poster van vijf jaar eerder. Hoewel tekenares Nicole Van Goethem de afbeelding had ontworpen, werd dezelfde beeldtaal gehanteerd: ketens en boeien, een gevangen vrouwelijk figuurtje en biologische seksetekens. De afgebeelde vrouw werd niet langer gekluisterd door haar eigen biologische vrouw-zijn, maar door een 'mannenkooi'. Dat roept echter een gevoel van tegenspraak op met de boodschap die de Vrouwendag van 1977 uitdroeg: samenwerking met mannen tegen de onderdrukkende kapitalistische structuren. De poster bevat geen duidelijk streven naar een vernieuwend vrouw(en) beeld en was misschien een poging om een breed publiek aan te spreken. Zeker in het landelijke Ieper vond men dat er voorzichtig te werk gegaan moest worden om een strijdvaardige boodschap mee te geven, zonder potentiële bezoeksters af te schrikken. Het afgebeelde figuurtje werd dus met traditioneel vrouwelijke attributen aangekleed, zoals gehakte schoenen en juwelen. Bij de bespreking van het ontwerp van de affiche werd zelfs expliciet gevraagd om meer elementen toe te voegen die tot het conventionele vrouwbeeld behoorden.²⁴

In 1982 was de gekozen afbeelding een volledige stijlbreuk met de eerdere affiches. Het ontwerp werd voorgesteld door een plaatselijke werkgroep.²⁵ Dat die greep kreeg op zo een belangrijk symbool, is tekenend voor de grotere invloed van de lokale medewerksters op het beslissingsproces. De Vrouwendagposter kreeg een strijdvaardiger aanzicht. De gebalde vuist, het internationale weerstandsteken

Affiches van de Vrouwendagen van 1987 en 1992 (beide ontwerp van Nicole Van Goethem).
(Amsab-ISG, Gent)

dat men elf jaar eerder nog niet durfde te gebruiken, stond centraal op de poster. De evaluatie van deze Vrouwendag maakte echter duidelijk dat niet iedereen even opgezet was met het ontwerp.²⁶

Van Goethem ontwierp ook de poster van de zestiende Vrouwendag in 1987. De feestelijke aspecten van deze editie werden ook op het promotiemateriaal sterk benadrukt. Het karakteristieke vrouwenfiguurtje keert terug, maar dan wel levendiger en vrolijker. Zonder ketens of kooien, maar met het biologische vrouwenteken als hoelaheop. Haar vrouwelijke identiteit houdt haar blijkbaar niet langer gevangen. Ze voelt er zich goed in en lijkt dat te willen vieren. De eerdere opmerkingen omtrent traditioneel vrouwelijke elementen blijven hier wel van toepassing, in dit geval zijn het onder meer lippenstift, een volle boezem en hoge hakken. Dat geldt evenzeer voor het vrouwensymbool dat de tegenstelling tussen wat mannelijk en vrouwelijk is, sterk benadrukt. De mannelijke tegenhanger ervan keert immers terug in het programmaboekje.²⁷ Dat er steeds een enkele vrouw ten tonele wordt gevoerd, sluit bovendien aan bij de idee dat er maar één duidelijke vrouwelijke identiteit is en het dus niet noodzakelijk is om eventuele pluraliteit te representeren.

De afbeelding uit 1992 is andermaal van de hand van Nicole Van Goethem en past perfect binnen de conventies van haar eerdere ontwerpen. De evolutie van de affiches is bijgevolg op het eerste gezicht gering, al is dat wel een vertekend beeld: de afbeelding van 1992 heeft een provocatievere uitstraling dan de eerdere affiches.²⁸ Het ontwerp moest – zeker in combinatie met de catchy slogan *Lang*

Affiches van de Vrouwendagen van 1997 en 2002. (Amsab-ISG, Gent)

en gelukkig? – een schokeffect teweegbrengen, gemodelleerd naar de provocatieve en ludieke acties van de vrouwenbeweging in de jaren 1970. Dat was mogelijk een poging om de vitaliteit en de onontbeerlijkheid van de Vrouwendagen aan te tonen. Het is opvallend dat de biologische geslachtstekens voor het eerst op gelijke hoogte staan, zonder het vrouwelijke teken centraal te stellen of het mannelijke teken in de rol van onderdrukker te casten. Dat kwam overeen met de tendens om op de Vrouwendagen mannen actiever de hand te reiken. Uit de evaluatie bleek echter dat de affiche opnieuw niet erg in de smaak viel.²⁹

In 1997 waren de folders, brochures en affiches die het VOK verspreidde voor het eerst volledig in kleur en met een professionele lay-out. Het aantal posters (3000) en programmabrochures (2000) bleef min of meer gelijk, maar er werden maar liefst 50.000 folders gedrukt.³⁰ De geselecteerde afbeelding was niet meer van Van Goethem en toonde een heel ander soort vrouwbeeld. Minder traditionele tekens van vrouwelijkheid, geen biologische symbolen meer en ook een minder gepersonaliseerde vrouwenfiguur (zonder duidelijke gelaatstreken). Een visuele vertaling van een pluralistisch vrouwenbeeld ontbrak echter nog steeds. Daar waar eerdere posters veeleer symbolisch waren, speelde deze afbeelding op herkenbaarheid, het begin van een trend die in het volgende decennium doorbrak. De afbeelding moest een gevoel van identificatie teweegbrengen. Een jachtige vrouw, steeds in de weer, loopt van hot naar her om voldoende geld bijeen te krijgen en al haar taken te combineren. De affiche toont eveneens geldstukken waarop een vrouw afgebeeld

staat. Een ludieke omkering van de realiteit. Dat dat ludieke aspect heel belangrijk was op de Vrouwendag van 1997, bleek al uit de vormgeving van de Vrouwendag zelf, net als uit het promotiemateriaal. De dag getuigde bovendien van verschillende symbolische acties die teruggrepen naar het repertoire van de ‘ludieke’ eerste vrouwendagen, zoals een spaarvarken openbreken en kwistig neggeld rondstrooien.

De Vrouwendagposter van 2002 droeg een minder coherente boodschap uit dan de jaren ervoor. De combinatie van een biologisch vrouwenteken, een gebroken wereldbol met een pleister en het dak van een huis, geven een vrij letterlijke interpretatie aan de thematiek van deze Vrouwendag. Ze zijn een verwijzing naar het dubbele perspectief van het thema ‘geweld en vrouwen’ met zowel aandacht voor oorlogs- als voor huiselijk geweld, dat laatste vanuit een nationale context.

Een vriendelijke verbeelding van de strijd: conclusies

Het geanalyseerde beeldmateriaal biedt een interessante blik op hoe de organisatrices van de Vrouwendagen zichzelf, de bredere vrouwenbeweging en gender tout court naar buiten toe wilden presenteren. De afbeeldingen in onze steekproef uit de vroegere jaren van de Vrouwendagen werden sterk bepaald door de stijl van tekenares Nicole Van Goethem. Het waren meestal symbolisch beladen affiches die de biologische aard van het vrouw-zijn benadrukten. Een andere rode draad was een vrij traditioneel vrouwbeeld dat mogelijk paste in de strategie om gemodereerde vrouwen niet af te schrikken met al te strijdvaardig of radicaal beeldmateriaal. Gender was echter in die mate een verstarde vorm van representatie geworden, dat traditioneel gegenderde elementen wellicht ook onbewust in de afbeeldingen slopen.³¹

Een echte evolutie is pas waarneembaar vanaf de tweede helft van de jaren 1990. De affiches werden vanaf toen duidelijker toegespitst op het thema en speelden ook steeds meer op herkenning. Het centrale personage was meer dan eens een vrouw die druk in de weer was en het onmogelijke moest klaarspelen om al haar activiteiten en taken te combineren. Ondanks het voornemen om alle vrouwen aan te spreken, bleef de verbeelding van pluralistische identiteiten lange tijd beperkt. De posters werden vaak gedomineerd door de idee dat één gelijkaardig vrouwelijk figuurtje voldeed om de diversiteit onder vrouwen te verbeelden. Maar ook daarin kwam vanaf de tweede helft van de jaren 1990 geleidelijk verandering. De stijgende aandacht voor intersectionaliteit was daar niet vreemd aan. Tekenende voorbeelden van de nieuwe huisstijl waren onder meer de Vrouwendagposters van 1999 en 2006.

Relatie met de pers

Logischerwijs onderhielden de organisatrices van de Vrouwendagen een eerder ambigue relatie met de pers. Die werd enerzijds als een bondgenoot gezien, anderzijds als een institutie die deel uitmaakte van het establishment en waarvoor je dus op je hoede moest zijn.³² Vanaf de eerste Vrouwendag werd het belang van

De affiche van de Vrouwendag van 1999 was een van de eerste die de diversiteit onder vrouwen verbeeldde. (Amsab-ISG, Gent)

de pers sterk geaccentueerd. Niet alleen werd er systematisch bijgehouden wat er over de Vrouwendag verscheen, er werd ook op voorhand een persstrategie uitgewerkt, waarbij werd geprobeerd het beeld van de Vrouwendag bij te sturen via persconferenties, persmappen en contacten met vrouwelijke journalisten. De grote hoeveelheid aandacht die de organisatrices van de eerste Vrouwendagen aan de pers besteedden, wordt meestal verklaard als een vorm van compensatie voor de gebrekkige financiële situatie. Daardoor was het niet mogelijk om op grote schaal kwalitatief hoogstaande posters te verspreiden en moest er op andere manieren promotie gevoerd worden.³³ Het VOK reageerde de eerste twee decennia van zijn bestaan intensief op krantenartikels die foutieve of verdraaide informatie bevatten. Daarbij stond de idee centraal dat de publieke opinie, aangewakkerd door wat er in de pers verscheen, ervan overtuigd was dat feministen geen 'gewone' vrouwen waren, maar een soort apart vormden.³⁴ Die overtuiging lag in het geval van de Vrouwendagen zeer gevoelig, zeker omdat het een expliciete doelstelling was om een zo breed mogelijk publiek te bereiken. In de jaren 1970 kregen de Vrouwendagen hoofdzakelijk het verwijt dat de organisatrices en het publiek in grote mate uit jonge vrouwen uit de gegoede middenklasse bestonden, terwijl arbeidsters en huismoeders afwezig bleven. Vanaf de jaren 1990 vierde opmerkelijk genoeg net de omgekeerde perceptie hoogtij, namelijk dat er geen jonge vrouwen meer waren die zich nog voor het feminisme, laat staan voor de Vrouwendagen interesseerden.³⁵ Ook daar ging het VOK actief tegen in, zeker wanneer dat gedachtegoed gekoppeld werd aan de idee dat het feminisme in de jaren 1990 en 2000 zijn beste tijd achter de rug had. In dezelfde trant lag ook het verwijt van een gebrek aan strijdvaardigheid

gevoelig.³⁶ Daarnaast wou het VOK ingaan tegen het imago van zeurderige feministes, door de nadruk te leggen op de broodnodige functies van de Vrouwendag en op de ludieke aspecten ervan.³⁷

Excursie: geen representatie zonder exclusie?

Dat bepaalde vrouwelijke identiteiten niet in de schijnwerpers werden gezet, kwam vooral voort uit een angst voor negatieve connotaties en misrepresentatie. Al vanaf de allereerste Vrouwendag werd de noodzaak geopperd om aandacht te schenken aan lesbische vrouwen en aan migrantenvrouwen.³⁸ Het duurde echter nog heel wat jaren vooraleer dat ook systematisch gebeurde. Zo ontstond er aan het begin van de jaren 1980 onvrede bij de lesbische organisaties. Een groep gemaskerde lesbiennes protesteerde al op de Vrouwendag van 1975 om meer zichtbaarheid en aanvaarding te krijgen binnen de vrouwenbeweging zelf. Pas in 1977 verscheen de eerste lesbische infostand op de Vrouwendag, onder het toezicht van het Gentse Sapho. De daaropvolgende jaren steeg de lesbische zichtbaarheid door de aanwezigheid van het Coördinatie Comité Lesbische Vrouwen en zijn jaarlijkse brochure met de gezamenlijke eisen van de lesbische beweging. Het einde van dat comité in 1981 betekende meteen het einde van een duidelijke lesbische aanwezigheid op de Vrouwendagen. Vanaf 1986 kozen de lesbische groepen ervoor om hun energie te richten op een eigen Lesbiennedag.³⁹ In 1982 werd er tijdens de brainstorm over de invulling van de Vrouwendag gewezen op het actuele belang van het thema naar aanleiding van de lesbische lerares Eliane Morissens. Die had een beroepsverbod gekregen nadat ze was uitgekomen voor haar seksuele geaardheid. Het algemene oordeel luidde echter dat de lesbische beweging in Vlaanderen te klein en te weinig actief was om een Vrouwendag aan te wijden.⁴⁰ Wel riep het VOK op om te participeren aan de betoging voor Morissens.⁴¹

De relaties met de lesbische beweging waren dus minder rechtlijnig dan wel eens wordt gesteld. De kwestie lag vooral gevoelig op de Vrouwendagen zelf. Vreesde men dat aanzienlijke aandacht voor de eisen van lesbische vrouwen meer publiek zou verjagen dan het kon winnen? De angst voor een negatieve vertekening van de eigen representatie bij het bredere publiek lijkt hier alleszins te prevaleren op de inclusieve aanpak van de Vrouwendagen. Zo liet voormalig VOK-voorzitster Monika Triest de volgende uitspraak optekenen: 'Er zijn nooit moeilijkheden geweest over standjes van de lesbische groepen zolang het maar niet met té grote affiches, niet té provocatief was. De vrouwendag zou dan immers geïdentificeerd worden met de lesbische zaak. Ook dingen als workshops lagen wel wat moeilijk want dat kwam dan op de brochure te staan.'⁴² Later reflecteerde het VOK als volgt over de situatie: 'Jarenlang hebben ook de lesbische actiegroepen geprotesteerd omdat zij te weinig solidariteit ondervonden van hun feministische zusters. Terwijl zij zelf op de bres stonden voor de algemene vrouwenproblemen. Te openlijke solidariteit blijkt voor de hetero's te bedreigend. Het feminisme wordt zeer gemakkelijk afgewimpeld als marginale mannenhaterij.'⁴³ Lesbische vrouwen moesten zich hard inspannen om

een evenwaardige plaats te veroveren op de Vrouwendagen. Heteroseksualiteit als een manier om vrouwen te onderdrukken, bleef een moeilijk bespreekbaar onderwerp.⁴⁴ Pas vanaf de jaren 1990 werd de lesbische beweging een vast onderdeel van het Vrouwendagestablishment.

In die periode groeide het bewustzijn ten opzichte van andere vrouwelijke identiteiten en ontstond er een actief beleid om die voor de Vrouwendag te engageren. Dat gebeurde onder meer door de media die de vrouwenbeweging doodverklaarden, een jongere generatie die wegbleef op de Vrouwendagen en de sterkere organisatie onder migrantenvrouwen. Er werd een actief beleid opgestart om ook jonge vrouwen warm te maken voor de Vrouwendagen. Dat bleek na enkele jaren succesvol en werd opgevolgd met nieuwe doelstellingen.⁴⁵ Aan het eind van de jaren 1990 en in het begin van de jaren 2000 werd er geprobeerd om migrantenvrouwen te engageren. Halverwege dat decennium verschoof de focus naar kansarme vrouwen. Aandacht voor vrouwen met een functiebeperking kwam pas betrekkelijk laat op gang en strekte meestal niet verder dan de aanwezigheid van Persephone, een organisatie voor vrouwen met een functiebeperking of chronische ziekte. De meest recente edities van de Vrouwendagen werden wel toegankelijker gemaakt door doventolken in te zetten.⁴⁶

Die evoluties moeten ook gelinkt worden aan de veranderende theoretische onderbouwing van de Vrouwendagen. Op de allereerste Vrouwendag was er nog weinig bewustzijn over de verschillende theoretische implicaties. In de loop van de jaren kwam er steeds meer aandacht voor de uitbouw van een theoretische substructuur. Dat ging gepaard met een stijgende invloed vanuit de academische wereld. Vrouwelijke academici waren tot in de late jaren 1980 opvallend afwezig in de debatten en lezingen op de Vrouwendagen. De eerste vakken rond vrouwenstudies en de oprichting van Sophia, het netwerk voor vrouwenstudies, kwamen simultaan met de toenemende participatie van wetenschappers aan de Vrouwendagen.⁴⁷ De wetenschappelijke wereld onderstreepte het belang van intersectionaliteit, maar ook de opkomende organisaties van migrantenvrouwen, arbeidsters en lesbiennes bracht het belang van meer diversiteit binnen de vrouwenbeweging aan het licht. Door dat stijgende bewustzijn werden er sneller meervoudige perspectieven en representaties gebruikt.⁴⁸ De feministische discussie verhuisde naar het snijpunt van allerlei hiërarchiserende mechanismen, zoals seksualiteit, klasse en etniciteit. Bij een dergelijke intersectionele aanpak kwamen de verschillende aspecten van vrouwelijke identiteiten centraal te staan.⁴⁹ Die aandacht zorgde voor de idee dat de emancipatie van een bepaalde groep vrouwen niet ten koste mocht gaan van de emancipatie van een andere groep vrouwen.⁵⁰ Door hun unieke positie gaven de Vrouwendagen bovendien de mogelijkheid om tal van feminismen te verwoorden. Het levensbeschouwelijke pluralisme dat het VOK zo hoog in het vaandel droeg, had steeds minder betrekking op de verschillende ideologische zuilen en steeds meer op de ontwikkelende feminismen. De sterk diversifiërende vrouwenbewegingsorganisaties brachten in de loop van de jaren heel wat verschillende feministische perspectieven mee naar de Vrouwendagen.⁵¹

Enkele problematische veronderstellingen weerlegt

Uit archiefonderzoek blijkt dat een belangrijk deel van de representaties in academische en niet-academische literatuur met betrekking tot de Vrouwendagen niet geheel met de realiteit strookt. Een van de courante voorstellingen die aan de kaak gesteld moet worden, is de conclusie dat vrouwenbewegingsorganisaties (vbo's) steeds tot de subculturele organisaties gerekend moeten worden. Een eigen identiteit vormen en culturele veranderingen bewerkstelligen, zouden tot de belangrijkste motivaties van vbo's behoren. Daartegenover staan dan de instrumentele en extern gerichte organisaties, die opgebouwd zijn rond gezamenlijke belangen. Een overzicht van de evoluties van de Vrouwendagen wijst er echter op dat we de vbo's niet zonder meer kunnen classificeren. Niet alleen helt het overwicht op verschillende momenten meer over naar een bepaalde vorm, er bestaan ook intern zeer grote divergenties tussen de organisaties.⁵² Veel classificaties houden geen rekening met de impact van vbo's die meer in het systeem geïntegreerd waren, zoals een zuilgebonden beweging als de KAV.⁵³ De toenemende aandacht voor diversiteitsfeminisme bracht bovendien ook visies op groepsvorming mee die minder gericht waren op identiteit en meer op relationaliteit.

Ook de perceptie dat de Vrouwendagen na 1985 steeds meer cultureel getinte activiteiten kenden, terwijl het aantal politieke en sociaal-economische activiteiten gestaag afnam, moet genuanceerd worden. Vergelijkend onderzoek toont aan dat het totale aantal activiteiten sterk steeg vanaf het einde van de jaren 1980 en stabiliseerde na 2000. Die stijging was in grote mate te wijten aan een toename van culturele en op entertainment gerichte activiteiten, maar ging zeker niet gepaard met een directe afname van de inhoudelijke activiteiten.⁵⁴ Na de oprichting van een staatssecretariaat voor Emancipatie in 1985 werd het bovendien een van de speerpunten van de Vrouwendagen om het beleid kritisch te ondervragen.⁵⁵

Een andere representatie die in vraag gesteld moet worden, is die van een Vrouwendag die werd bezocht en georganiseerd door een publiek van oudere blanke vrouwen uit de hogere middenklasse. De laatste vijftien jaar werd er een actief beleid ontwikkeld om respectievelijk jonge vrouwen, migrantenvrouwen en vrouwen met een kansarme achtergrond te engageren. De Vrouwendagen werden ook toegankelijk gemaakt voor andersvalide vrouwen. Een beleid dat zijn vruchten heeft afgeworpen, zo blijkt uit enquêtes voor de analyse van het Vrouwendagpubliek.⁵⁶

Ook de algemeen aanvaarde representatie van de begindagen van de feministische contestatie van de jaren 1970 als ludiek, schijnbaar brutaal en speels tastte de beeldvorming van de Vrouwendagen aan. Pas vanaf het einde van de jaren 1980, toen op de Vrouwendagen het gevoel heerste dat de publieke contestatiefase aan haar einde was gekomen en er werd geprobeerd terug te keren naar de bron, werd een ludieke aanpak echt een expliciete doelstelling.⁵⁷ Dat de eerste Vrouwendagen helemaal niet zo ludiek waren, maar een eerder serieuze ondertoon hadden, komt duidelijk naar voren uit de analyse van het beeldmateriaal. Ook de striktere scheiding tussen cultureel-entertainende en inhoudelijke aspecten, het ontbreken van een fuif en de minder speelse vormgeving wijzen in die richting. Speelse titels als

Feest!, 't *Is nog niet in de sacoche en Hakken los!* dateren niet uit de beginperiode, maar uit de late jaren 1980 en vroege jaren 1990.⁵⁸ De idee van ludieke begindagen is voor een aanzienlijk deel een *invented tradition*. Het is bovendien een gekende ontwikkelingsgang om de heersende moeheid voor een bepaald type van tentoonstelling, beurs of festival op te vangen met meer ludieke elementen.⁵⁹ In de eerste jaren werd wel eens bekibbeld op inhoudelijk gevoelige thema's, al te agressieve symbolen of de aanwezigheid van lesbische vrouwen om een zo breed mogelijk publiek te kunnen aanspreken. Later werd er eerder ingezet op een aantrekkelijke vormgeving, herkenbaarheid, een pluralistische representatie en een betere promotie om die doelstelling te bereiken.

Deze bijdrage is gebaseerd op mijn scriptie 't *Is nog niet in de sacoche. De vormelijke en inhoudelijke evolutie van de nationale vrouwendag, 1972-2002*, UGent, 2010.

- 1 Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis (AVG), Archief Rita Mulier, nr. 103, Persbericht 20 jaar *Vrouwendag – een moment van bezinning*, p. 1.
- 2 AVG, Archief Lydia Deveen, nr. 33, Schets van de werking van het Vrouwen-Overlegkomitee, p. 1.
- 3 AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 1/320, Brief van Lily Boeykens over deelname aan de *Journées de dénonciation des crimes contre les femmes*, p. 1.
- 4 AVG, Archief Lydia Deveen, nr. 33, Schets van de werking [...].
- 5 AVG, Archief Rita Mulier, nr. 103, Persbericht [...].
- 6 Ida DEQUEECKER, Reina ARSCHERMAN, Inge ARTEEL, *25 Vrouwendagen in woorden en beelden*, Brussel: Vrouwen Overleg Komitee (VOK), 1997, pp. 21-22.
- 7 Anaïs VAN ERTVELDE, 't *Is nog niet in de sacoche. De vormelijke en inhoudelijke evolutie van de nationale vrouwendag, 1972-2002*, UGent, masterproef, 2010, pp. 138-139.
- 8 RoSa, Archief VOK, Brochures van de vrouwendagen van 1992 en 1997.
- 9 Questionnaire Rita Mulier door Anaïs Van Ertvelde, mei 2010; Questionnaire Cecile Rapol door Anaïs Van Ertvelde, juni 2010; Questionnaire Sofie Degraeve door Anaïs Van Ertvelde, mei 2010.
- 10 Magda MICHIELSEN, Vrouwenstudies in Vlaanderen en Nederland. In: *Uitgelezen*, 1(1995)4, p. 1.
- 11 Zie onder meer: Elke SPELTINCX, *Het belang van het ontstaan en de impact van de Vrouwendag voor de vrouwenbeweging*, KUL, licentiaatsverhandeling, 1993; E. AEYELS, *De tweede feministische golf in de Vlaamse pers*, KUL, licentiaatsverhandeling, 1998; Katrijn DE SMIT, *Hoe dol was Dolle Mina? De geschiedenis van de Dolle Mina's in Vlaanderen*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2003; Heleen VAN LOON, *De impact van het Vrouwen Overleg Komitee (VOK) op het Vlaamse feminisme. Een monografie van een overlegorgaan van de nieuwe vrouwenbeweging*, VUB, licentiaatsverhandeling, 2004; Loes DE PAUW, *Middenklasse dames in een mantelpakkenclub? De pluralistische Actiegroep voor de Gelijke Rechten van Man en Vrouw: een geschiedenis van PAG als beweging en speler in de 'tweede feministische golf'*, UGent, masterproef, 2009; Julie CARLIER, *Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914*, UGent, doctoraal proefschrift, 2010.
- 12 Zie onder meer: Renée VAN MECHELEN, *Uit eigen beweging. Balans van de vrouwenbeweging in Vlaanderen, 1970-1978*, Leuven: Kritak, 1979; Marie DENIS & Suzanne VAN ROKEGHEM, *Le féminisme est dans la rue. Belgique 1970-1975*, Brussel: Politique et

- Histoire, 1992; Renée VAN MECHELEN, *De meerderheid. Een minderheid. De vrouwenbeweging in Vlaanderen feiten, herinneringen en bedenkingen omtrent de tweede golf*, Leuven: Van Halewyck, 1996; Rita MULIER, *Dwars en loyaal. Een getuigenis over veertig jaar engagement*, Leuven: Van Halewyck, 1999.
- 13 Leen VAN MOLLE, De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen, een andere lezing. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 34(2004)3, pp. 371-372.
 - 14 Vincent POST, Jantine OLDERSMA, Joyce OUTSHOORN, Overwinteren of geruisloze mobilisatie? De ontwikkelingen in de vrouwenbeweging in Nederland sinds de jaren negentig. In: *Tijdschrift voor Genderstudies*, 9(2006)2, p. 13.
 - 15 Susan Alice WATKINS, Marta RODRIGUEZ, Marisa RUEDA, *Feminism for beginners*, Cambridge: Icon Books, 1992, p. 115.
 - 16 Maria GREVER & Berteke WAALDIJK, *Feministische openbaarheid. De nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid in 1898*, Amsterdam: Stichting Beheer IISG, 1998, pp. 13-14.
 - 17 Marc HOOGHE, De organisatiestructuur van de Vlaamse vrouwenbeweging. In: *Sociologische Gids*, 41(1994)2, pp. 151-156.
 - 18 Marc HOOGHE, De Vrouwenbeweging. De lange mars door de instellingen. In: Staf HELLEMANS (red.), *Van Mei '68 tot Hand in Hand. Nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995*, Leuven/Apeldoorn: Garant, 1995, pp. 100-101.
 - 19 Representatie betekent letterlijk 'het in de plaats treden' en houdt een uitbeelding in taal of beeld in dat in de plaats treedt van de materiële werkelijkheid waaraan het refereert. Een van de fundamentele elementen die onze vormen van representatie doordringt, is gender. Een steeds terugkerende set van conventies en motieven wordt daarbij als vanzelfsprekend beschouwd. De eindeloze herhaling van bepaalde representaties kan identiteiten creëren voor de consumenten van cultuurt teksten. Een dergelijke cultuurttekst kan echter ook herschreven worden, wat aanleiding geeft tot een voortdurende symbolische strijd. Zie: Maaïke MEIJER, *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996, p. 76.
 - 20 Liesbet VAN ZOONEN, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn? De vrouwenbeweging en de media*, Amsterdam: SUA, 1991, pp. 16-17.
 - 21 RoSa, Archief Lily Boeykens, nr. 325, Briefje van Netty Sanders, p. 1.
 - 22 RoSa, Archief Lily Boeykens, nr. 326, Nota's in verband met een interview, pp. 1-2.
 - 23 AVG, Archief Johanna Guiliams, nr. 14, Notulen van de vergadering van 2 oktober 1972, p. 1.
 - 24 AVG, Archief Lydia Deveen, nr. 13, Notulen van de vergadering van 26 september 1977, p. 1.
 - 25 Questionnaire Cecile Rapol door Anaïs Van Ertvelde, juni 2010.
 - 26 AVG, Archief VOK, nr. 21, Ongedateerde evaluatieformulieren.
 - 27 AVG, Archief Liliane Versluys, nr. 8, Programma van de 16e Vrouwendag.
 - 28 RoSa, Persmap Vrouwendag 1992, p. 3.
 - 29 RoSa, VOK *Nieuws*, 12/1992, p. 6.
 - 30 VOK Secretariaat, Archief VOK, nr. 97, Notulen van de vergadering van 4 juni 1997, p. 1.
 - 31 Maaïke MEIJER, *In tekst gevat [...]*, p. 45.
 - 32 Susan Leigh FOSTER, Choreographies of Protest. In: *Theatre Journal*, 55(2003)3, p. 409.
 - 33 Questionnaire Rita Mulier door Anaïs Van Ertvelde, mei 2010.
 - 34 Liesbet VAN ZOONEN, *Moeten strijdende vrouwen [...]*, p. 151.
 - 35 AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 4, Evaluatie van de plaats van het VOK door Leen D'hondt, p. 1.
 - 36 Zie bijvoorbeeld: Gemoedelijkheid aan de macht op de vrouwendag. In: *De Morgen*, 12/11/1982; Elfde vrouwendag te Oostende. Vrouwen stellen eigen onmacht vast. In: *Het Laatste Nieuws*, 12/11/1982; Nee, we zijn niet dood, we vieren zelfs feest. In: *Het Volk*, 26/10/1987.
 - 37 Zie bijvoorbeeld: Vrouwenbeweging: nu eens niet drammen, wel feesten. In: *De Standaard*, 21/11/1987; Zestiende vrouwendag. Geen gesakker, wel feest. In: *Het Volk*, 12/11/1987.

- 38 RoSa, Archief Lily Boeykens, nr. 323, Notulen van de vergadering van 9 september 1972, p. 3.
- 39 Je ziet het niet aan de sacoche. In: *Zizo*, (1996)19, p. 30.
- 40 AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 1, Bijlage bij de notulen van de vergadering van 3 maart 1982, p. 1.
- 41 AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 1, VOK verslag vergadering 1982, p. 1.
- 42 Je ziet het niet aan de sacoche [...].
- 43 RoSa, VOK Documentatiemappen, Colloquium *Terugblik zonder nostalgie*, p. 6.
- 44 Denise DE WEERDT (red.), *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*, Gent: AMSAB/Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1999, p. 269.
- 45 AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 3, Notulen van de vergadering in verband met de evaluatie van de vrouwendag in Brugge, p. 1.
- 46 Questionnaire Sofie Degraeve door Anaïs Van Ertvelde, mei 2010.
- 47 RoSa, *VOK Nieuws* 1997, pp. 1-33.
- 48 Barbara Leslie EPSTEIN, The Successes and Failures of Feminism. In: *Journal of Women's History*, 14(2002)2, p. 119.
- 49 Gloria WEKKER & Helma LUTZ, Een hoogvlakte met koude winden. De geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken in Nederland. In: *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland*, Amsterdam: KIT Publishers, 2001, p. 26.
- 50 VOK Secretariaat, Archief VOK, nr. 02, Brainstorming vrouwendag, pp. 2-16.
- 51 Een bevattelijk overzicht van feministische stromingen is meestal op twee verschillende onderverdelingen gebaseerd. Een eerste onderscheid focust op de levensbeschouwelijke versnippering in de 20e eeuw. Zo onderkent men ten eerste het liberaal feminisme, dat voornamelijk ijvert voor de verbetering van de positie van vrouwen aan de hand van wettelijke veranderingen, ten tweede het radicaal feminisme, dat de nadruk legt op lichaam en reproductie als basis voor vrouwenonderdrukking, en ten derde het marxistisch of socialistisch feminisme, dat de oorzaak van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen grotendeels bij de economische structuren van de samenleving legt. In de Vlaamse casus wordt ook wel eens gewezen op een extra speler: het katholieke feminisme. Een tweede onderscheid wijst meestal op de verschillen tussen het gelijkheidsfeminisme, dat uitgaat van de wezenlijke gelijkheid van mannen en vrouwen, het verschillfeminisme, waarbij wordt uitgegaan van fundamentele verschillen die evenwel niets zouden mogen afdoen aan de onderlinge gelijkwaardigheid, en tot slot het diversiteitsfeminisme, dat vrouwen niet langer als een identiteitsgroep ziet, maar een relationele visie op groepsvorming hanteert. Andere belangrijke stromingen zijn het zogenaamde postfeminisme, waarbij de nadruk ligt op individuele levenskeuzes en minder op het collectieve, en het ecofeminisme, dat in grote mate focust op milieu, derde wereld en nieuwe organisatievormen zoals het internet. Zie onder meer: Barbara Leslie EPSTEIN, The Successes and Failures [...]; Ann BRAITHWAITE, The personal, the political, third-wave and postfeminisms. In: *Feminist Theory*, 3(2002)3, pp. 338-339.
- 52 Anaïs VAN ERTVELDE, 't Is nog niet in de sacoche [...], pp. 140-141.
- 53 Joyce OUTSHOORN, Op zoek naar de vrouwenbeweging in de jaren negentig. In: *Emancipatie en subcultuur. Sociale bewegingen in België en Nederland*, Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek, 2000, pp. 32-34.
- 54 Anaïs VAN ERTVELDE, 't Is nog niet in de sacoche [...], pp. 102, 140.
- 55 Leen VAN MOLLE & Eliane GUBIN, *Vrouw en politiek in België*, Tielt: Lannoo, 1998, p. 59.
- 56 Secretariaat VOK, Archief VOK, nr. 08, *Conceptnota Vrouwendag*, p. 2.
- 57 AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 2, Notulen van de vergadering van 4 december 1986, p. 1; AVG, Archief Cecile Rapol, nr. 3, Notulen van de vergadering van 13 januari 1987, p. 3.
- 58 VOK Secretariaat, Archief VOK, Overzicht van de verschillende vrouwendagen, 09, pp. 1-2.
- 59 Maria GREVER & Berteke WAALDIJK, *Feministische openbaarheid [...]*, p. 23.

Het leven en werk van Arseen 'Tjène' Blondé

Arseen 'Tjène' Blondé is wellicht de beroemdste schipper die de visserijsector in ons land ooit heeft voortgebracht. Hij groeide op in een arm gezin en schopte het tot kapitein, organiseerde een vissersvakbond en was zelfs medestichter van een van de grootste rederijen in de Belgische zeevisserij. Hij pionierde in Afrika en verdiende zijn sporen in de Eerste Wereldoorlog. Daarnaast was hij lange tijd gemeenteraadslid in Oostende. Een kleine geschiedenis, in de marge van het ontstaan van 'de rode vloot'.

Pannenaar

Net als zo veel anderen die in de Oostendse visserij een vooraanstaande rol gespeeld hebben, was Blondé afkomstig uit de Westhoek. Hij werd op 19 november 1880 in Adinkerke geboren. Vader Philippus Jacobus Blondé (Adinkerke, 1842) was in 1871, op 29-jarige leeftijd, getrouwd met Isabelle Elise Debeerst (Ghyvelde, Frankrijk, 1851). Zij had in haar geboorteplaats als visser gewerkt. Na hun huwelijk woonden ze in de Pannewijk in Adinkerke. Daar werden er zeven kinderen geboren, Arseen was op een na de oudste. Moeder Isabelle bracht later in Oostende nog drie kinderen ter wereld.¹ Volgens *Het Visscherijblad* voer zijn vader als visser 23 jaar lang op IJsland – 'zes lange maanden [...] om in 't gure en killige Noorden, de schamele korst brood te verdienen voor zijn vrouw en talrijke kroost'.² De Oostendse journalist Herman Moerman voegde daaraan toe: 'Het varen zat hem van jongs af aan in het bloed, zijn vader deed niet minder dan zeventien reizen naar IJsland en verloor er ook

◀ Arseen Blondé. (uit: Roland DESNERCK, *De Oostendse Visserij*)

zijn schip.³ In 1971 publiceerde het weekblad *De Zeewacht* naar aanleiding van het overlijden van Arseen Blondé een overzicht van zijn leven. Daarin komt Blondé zelf aan het woord: '[...] vader die een rasechte Pannenaar was, bedreef regelmatig de IJslandvaart om dan 's winters, met eigen schuit, er nog een centje bij te verdienen.'⁴ *De Zeewacht* had al eerder al iets over de afkomst van Blondé gepubliceerd: 'Vader Blondé was een Pannenaar die regelmatig de IJslandvaart bedreef, maar 's winters niet met gekruiste armen bleef zitten bij de keukenstoof. Dan moest er uitgevaren worden met eigen schuit. En Tjène moest mee. Geen sprake van studeren. Er dienden centen te worden binnengebracht.'⁵

Er zijn nogal wat vraagtekens bij die krantenverslagen. Heeft vader Blondé effectief 23 jaar op IJsland gevaren? Maakte hij in die tijdspanne werkelijk 17 reizen van 6 maanden? Het zijn indrukwekkende cijfers, zelfs voor een doorgewinterde IJslandvaarder uit de barre en schrale Westhoek van die tijd. Heeft hij daar zijn schip verloren? Was hij dan reder of schipper? En mocht de kleine Arseen geen school lopen omdat hij 's winters met vader moest varen? Volgens Johan Depotter, die een uitgebreide studie over de IJslandvaarders uit de Westhoek publiceerde⁶, is het wellicht overdreven dat vader Blondé op 23 jaar 17 keer naar IJsland voer. Er zijn enkel gegevens van twee campagnes. In 1875 voer Philippe Blondé inderdaad naar IJsland. Hij scheepde in Duinkerke in als matroos op de schoener *Laure*. De start van de campagne verliep moeizaam, want na vijf dagen varen, maakte het schip water in het vooronder. Op 7 maart liep de *Laure* binnen in de kleine Schotse haven Whitby voor inspectie en het nodige kalfaatwerk. Kapitein Evrard werd bovendien ziek. Op 2 april keerde het schip terug naar Duinkerke en vertrok er op 15 april opnieuw, weliswaar met een andere kapitein. De daaropvolgende zeereis van vader Philippe Blondé in 1876 verliep rampzalig. Samen met Karel Soete, 'den blinden', was hij als matroos aangemonsterd aan boord van de schoener *D 56 Martha*. Bij de start liep het al mis, want op 14 maart kregen ze zo'n pak water te verwerken dat het schip uit balans raakte en kapseisde. Gelukkig was de schoener *Cérés* in de buurt. Die zette de roeiboot uit. Bij de redding verdronken helaas toch nog twee bemanningsleden van de *Martha*: kapitein Jean Wallyn en matroos Isidore Preikfort. Vanuit Leith werden de overige drenkelingen gerepatrieerd. Dat was wellicht de laatste reis die Philippe Blondé naar IJsland gemaakt heeft.

Naar Oostende

Klopt het dat de kleine Arseen in Adinkerke niet naar school mocht omdat hij 's winters met vader de zee op moest? Wellicht was het 'gazettenpraat', want volgens *Het Visscherijblad* verliet hij in 1886 met zijn ouders zijn geboortedorp en vestigden zij zich in Oostende.⁷ Daar liep hij wel degelijk school: hij volgde er les bij de heer Tabary, de toenmalige bestuurder van de stedelijke vissersschool.

Volgens Arseen Blondé zelf was de familie al een jaar eerder, in 1885, naar Oostende verhuisd. Vader Philippe had een plaats als stuurman gekregen op de sloepen. Arseen herinnerde zich nog dat op de dag van hun aankomst ook de eerste

stoomtram toekwam, aan de halte ter hoogte van het Onze-Lieve-Vrouwecollege.⁸ Ook André Baert, kleinzoon van Marie-Louise Baert-Blondé, de op een na oudste dochter van Arseen, zei dat het gezin in 1885 naar Oostende verhuisde. De familie vond er een eerste stek op het Sint-Petrus-en-Paulusplein, in een huis waar nu het hotel New Maritime staat. De Blondés kregen er steun van Mong Zonnekeyn, een schipper die veel Pannenaars in Oostende hielp integreren. De hulp van Zonnekeyn was erg concreet: toen moeder Blondé ernstig ziek was, werd ze op zijn kosten in Gent geopereerd.

Elf jaar en broodwinner?

Opnieuw volgens *Het Visscherijblad* stak Arseen in Oostende al meteen met vader in zee. 't Was op zulke terugreis, dat toen hij met zijn vader aan wal stapte hier in 1887 het conflict tusschen Vlaamsche en Engelsche visschers tot zijn kookpunt gerezen was [...]'⁹ Het conflict waarvan sprake is de beroemde Oostendse vissersopstand: 'Alhoewel jong, en later meer en meer overtuigd van de gerechtigheid der Vlaamsche visschers, maakte dit een diepe indruk op zijn kinderziel, indruk die later zou opwellen tot steun en verheffing zijner werkgenooten voor wien hij alles veil had.'¹⁰ Naar eigen zeggen monsterde Arseen Blondé in 1890 aan als scheepsjongen op de O 2. Aan boord van de stoomtreiler Tourquenois van schipper Zonnekeyn werd hij voor het eerst stuurman. Tegelijk zette hij zijn studie verder, want op 1 juni 1901 behaalde hij aan de zeevaartschool het brevet van *patron-pêcheur*.¹¹ Arseen werd in dat jaar ook effectief voor het eerst schipper. In zijn monsterboekje kreeg hij toen zijn eerste 'ticket' als zeeschipper op de O 63 Hélène van reder Cesar Degroote.¹²

Ook over het overlijden van vader Philippe Blondé zijn de kranten onduidelijk. Volgens *Het Visscherijblad* van 1938 stierf hij al in 1891, wat voor het blad aanleiding is om volgend sfeerbeeld te schetsen: 'Elf jaar oud zijnde stierf zijn vader, een ziekelijke moeder met zeven minderjarige kinderen achterlatende waarvan hij de broodwinner was. 't Waren harde tijden, moedig scheepte hij in onder 't geleide van pionier Zonnekeyn, van wien hij steeds met vooringenomenheid spreekt. Hij bekwaamde zich in zijn vak eerst als jongen, dan als matroos en uiteindelijk als stuurman. Het loon was gering voor 't harde labeur, maar moeder was zuinig en al ontbrak den welstand toch wist zij de twee eindjes aan elkaar te knopen.'¹³

Wacht nog even met snotteren, want Gust Beyen spreekt dat vroegtijdige overlijden van vader Blondé ferm tegen. Hij weet zeker dat Philippe Blondé pas op 2 april 1932, op 89-jarige leeftijd, in Oostende overleden is. Zijn zoon Arseen deed daar op die dag aangifte van. De moeder van Arseen zou al op 10 mei 1897 overleden zijn. Ze was toen amper vijfenveertig.¹⁴

Een limietenvisser

Arseen Blondé trouwde in 1900 met Virginia Vanwetter. Hij was 20, zij 19. Over twee van de kinderen uit dat huwelijk geeft Beyen ons informatie. Arsène, Arseen

junior als het ware, werd geboren in 1907. Ook hij werd visser en voer als zestienjarige uit op de O 158. In 1932 haalde hij zijn schippersbrevet. Hij zou tijdens de Tweede Wereldoorlog in Engeland om het leven gekomen zijn. De in 1918 geboren Lucienne (Lucy) huwde met Raphaël 'Katterogge' Beyen, ooit eigenaar van het kustvisserstvaartuig O 116 Lucy-Jenny.¹⁵ Volgens notities van achterkleinzoon André Baert zou Blondé niet minder dan elf kinderen gehad hebben. Maar klopt dat ook? In die aantekeningen staan immers alleen maar de namen Germaine, Marie-Louise, Fernand, Arsène jr., Lucienne, Albert (geboren in het Verenigd Koninkrijk) en Mariette (die stierf na de reis naar Engeland).

Het schippersleven van Arseen Blondé startte zoals gezegd in 1901 op de O 63 Hélène van reder Cesar De Groote. In 1903 ging hij aan boord van de O 125 Tourquennois. Later nam hij het roer in handen van de Neptune van rederij Aspeslagh, waarmee hij rond Schotland op kabeljauw viste. Tijdens die reis kreeg hij een visserijcontroleur aan boord die vaststelde dat Blondé niet alleen kabeljauw gevisst had, maar op onrechtmatige wijze in de kustwateren ook haring had gevangen. Hij was dus een limietenvisser. Die term drukt een praktijk uit waarin Vlaamse schippers zich specialiseerden. Naarmate de naties hun visgronden gingen beschermen en ze de visserij dus limieten oplegden, zochten die schippers de grenzen van de wettelijkheid op, door bijvoorbeeld letterlijk op de grens van voor hen verboden zones te vissen en die uiteraard ook te overschrijden van zodra de kust – letterlijk en figuurlijk – veilig was. Blijkbaar overschreden de vissers al in de vroege jaren 1900 de visserijbeperkingen. Blondé werd veroordeeld tot een boete van 100 pond en zou worden aangehouden tot de boete betaald was. Hij koos dadelijk het hazenpad. 's Nachts nam hij het aangeslagen vistuig clandestien terug aan boord en koos het ruime sop.

Drie jaar later was hij opnieuw actief rond Schotland, aan boord van de O 183 Marcella, een schip van de Pêcheries à Vapeur van de bekende Oostendse reder John Bauwens. Dezelfde visserijcontroleur betrapte hem opnieuw in de kustzone. Beiden herinnerden zich de ontsnapping nog. Blondé begreep dat de rechter daardoor niet mild zou oordelen. In de haven bekokstoofde hij met motorist August Vincke en met de stuurman een plan, wachtte het geschikte moment af en gaf dan het bevel om op volle kracht weg te varen. De kabels waarmee de Neptune aan het controleschip vastgemaakt was, sprongen als touwtjes en Blondé koos weer het hazenpad. Hij werd bij verstek veroordeeld tot een boete van 400 pond en een gevangenisstraf van zes maanden. Dat betekende dat hij zich nooit meer in Britse wateren mocht laten zien. Reder Bauwens haalde hem van de Marcella, maar Blondé bleef wel voor zijn rederij varen. Zo werd hij in 1908 ingezet voor een campagne op de Witte Zee.

Oorlog

In 1913 vertrok Blondé samen met dertien anderen, onder wie zijn broer Florimond, met de O 130 Jacqueline van rederij Pêcheries à Vapeur naar Congo om er de visserijmogelijkheden uit te testen. De bedoeling was dat ze er twee jaar zouden blijven.

Arseen Blondé (linksboven) en reder Bauwens (rechts van Blondé), 1913. Deze foto werd vermoedelijk genomen op het schip O 130 Jacqueline, van de Pêcheries à Vapeur van Bauwens, vlak voor het schip naar Congo vertrok. (Amsab-ISG, Gent)

Het werd een beroerde reis, onder meer omdat Florimond er overleed aan de gevolgen van een insectenbeet. Het werd bovendien nog erger omdat de Eerste Wereldoorlog uitbrak. De Belgen kregen het bevel om terug te keren. Na enige avonturen lukte hen dat ook, maar Oostende was intussen al een stad in volle oorlog. Blondé bleef er tien dagen en besloot toen met zijn familie naar Engeland te vluchten. In het ruim van de O 130 vonden ze 500 vluchtelingen die met hen meewilden. In Folkestone zetten ze er 452 af. De rest ging met de familie mee aan wal in Milford Haven. Dat werd hun aanleghaven, hoewel Blondé eerst van plan was om terug naar Oostende te varen om nog meer vluchtelingen op te halen. Dat ging niet door omdat hij van een schipper van een baggerboot van de firma Cloet vernomen had dat de Duitsers Oostende al binnengerukt waren.¹⁶

Avonturen genoeg. Het schip werd herdoopt in de naam Raymond en Blondé ging opnieuw varen, maar dan vanuit Milford in plaats van Oostende. Onderweg spotte hij het schip de SS Morwenna uit Montreal, dat door een Duitse onderzeeër beschoten werd. Blondé aarzelde niet en voer in rechte lijn af op de onderzeeboot

om die te kelderen. De Morwenna was ondertussen geraakt en begon te zinken. De duikboot richtte zich toen op de O 130 en schoot minstens vijftig kogels af, waarbij een visser dodelijk getroffen werd. Uiteindelijk vluchtte de duikboot omdat het schip van Blondé steeds dichterbij kwam. De Oostendenaars haalden 29 drenkelingen uit zee en pikten ook nog eens 3 gewonden op.

Dat was niet de enige oorlogsdaad die Blondé stelde en hij was niet de enige Vlaamse schipper die zich zo liet opmerken. Velen werden ervoor gelauwerd. Er zijn overigens veel krantenberichten waaruit blijkt dat Blondé inderdaad een bijzonder kranig zeeman was die meerdere keren hulp bood aan mensen en schepen in nood, en niet alleen in oorlogstijd. Daarvan getuigt een krantenstuk van een zekere R. Vercammen, waarin Blondé omwille van zijn zeemanschap bijna vereerd wordt: 'Mijn waarde Kapitein en Broeder, moedige zeebonk, edele ziel! Wat de vrienden van U denken? Dat ge een toonbeeld zijt van het heldenras dat gij zo waardig ver- tegenwoordigt: de zeevisscherij-bevolking.'¹⁷

Klassenstrijd

Na de oorlog keerde het gezin Blondé-Vanwetter terug naar Oostende. De vissers die de oorlog in Engeland doorgebracht hadden, hadden daar een belangrijke evolutie doorgemaakt. Ze hadden er de vakbonden aan het werk gezien, de *unions*, en daarbij geconstateerd dat het lot van hun Britse vakgenoten merkelijk beter was dan wat zij in België gewoon waren. Toen ze een tijdje in Engeland waren, brak er een staking uit onder de machinisten van de Belgische stoomsloepen. Ze eisten dezelfde lonen als hun Engelse collega's. Ze kregen daarbij de steun van de Engelse metaalbewerkers. Kapitein Arseen Blondé was hun woordvoerder. De staking duurde enkele dagen en uiteindelijk haalden ze hun slag thuis. Dankzij dat succes besloten de vissers in Milford de Union van Belgische zeelieden of Zeemansbond op te richten. Die kwam onder het bestuur van de Seamen and Firemen Union van Milford Haven te staan, waarbij alle Engelse zeelieden waren aangesloten. De Belgische reders werden in Engeland voor het eerst geconfronteerd met de kracht van de collectieve actie van de vissers. Om hun belangen te verdedigen stichtten zij de Union des Armateurs-Reedersvereniging.¹⁸

Blondé en de zijnen kwamen in Oostende toe met een treiler vol vis die ze aan de Oostendse bevolking uitdeelden. Reder Bauwens vroeg Blondé om weer naar Congo te varen om daar het pionierswerk verder te zetten. Daarvoor moest hij eerst terug naar Engeland om er in opdracht van de rederij Pêcheries à Vapeur een geschikt schip te kopen. Toen Blondé op 24 juni 1920 met de Boula Matari Oostende binnenvoer, was er in de visserij een staking aan de gang. Blondé verklaarde zich solidair met zijn collega's en kwam zo in conflict met zijn rederij. Die wilde dat hij ondanks alles naar Congo vertrok. Blondé wou dat enkel doen na de staking, met een gesyndiceerde bemanning. Door zijn volharding werd de charismatische kapitein ontslagen.¹⁹ De reders lieten er hem een hoge prijs voor betalen. Net als de eveneens militante kapitein Louis 'de boeie' Zonnekeyn vond hij geen werk meer.

Blondé herinnerde zich echter de Gentse socialist Edward Anseele, die al tijdens de vissersopstand van 1887 opgeroepen had om een eigen rederij te vormen. Met enkele vakbondsactivisten trok Blondé naar Gent, waar op 6 november 1920 voor het eerst over dat onderwerp vergaderd werd. Op 1 oktober 1921 werd uiteindelijk de nv Oostendsche Reederij gesticht, een onderneming onder leiding van socialisten die de Oostendenaars daarom al gauw als ‘de rode vloot’ omschreven, een vloot bestaande uit ‘schepen van de bond’. Arseen Blondé, voorzitter van de Zeemansbond, werd walkapitein. Het kapitaal van de onderneming werd op 2 miljoen frank gebracht, te verdelen over 4000 aandelen van 500 frank. Arseen Blondé tekende zelf voor 30 aandelen in. Je kon hem dus in die tijd – en nadat hij al een jaar lang geen vaart meer gevonden had – al geen klein vissertje meer noemen.

De rederij heeft 30 jaar bestaan. In die periode hebben er in totaal 82 schippers voor gewerkt. Zeker in de eerste jaren speelde de socialistische vakbond van Arseen Blondé er een grote rol. In 1923 bijvoorbeeld brak er in Oostende een grote staking van de dokwerkers uit. Die duurde 13 weken. Op het Hazegras deelde de rederij een- of tweemaal per week vis uit aan de 1400 stakers. De frequentie hing af van wanneer schepen aankwamen. De rederij kocht haar eigen vis op en gaf die vervolgens aan de dokwerkers.²⁰

Ook voor de bemanning zelf betekende de rode vloot heel veel. Een varende kapitein verdiende in het begin van de jaren 1920 bij de schepen van de bond gemiddeld 2500 frank per maand, een machinist 1200, een stuurman 1100 en een matroos 600 à 700 frank.²¹ De rederij was de eerste maatschappij die haar werknemers tegen arbeidsrisico’s verzekerde. De bemanning kreeg ook een voortgezette opleiding. De lonen lagen hoger dan bij andere rederijen en werden aan de index aangepast.²² Dat belette de rederij niet om tegelijk een van de allergrootste uit de Belgische visserijgeschiedenis te worden. In 1926 telde ze twintig schepen: negentien stoomvaartuigen en een motorschip. Daarop waren driehonderd vissers tewerkgesteld.²³

Wapens voor Spanje

In 1936 brak in Spanje de burgeroorlog uit. De fascistische generaal Franco viel er de democratisch verkozen regering aan. Het land splitste zich in twee kampen. België bleef in het conflict neutraal, maar de socialisten kozen wel degelijk partij, ook de Oostendse. Ze organiseerden meetings tegen het Spaans fascisme en richtten een ‘komiteit ter bescherming der Spaanse kinderen’ op. Het bleef niet enkel bij woorden. Jules Pourquaet, een Oostends socialistisch voorman, had een Spaanse pleegzoon. 1 mei 1938 stond in het teken van de solidariteit met Spanje: er werd 2,5 ton levensmiddelen verzameld. In augustus van dat jaar was er in de velodroom een Rode Kermis ten voordele van de ‘Spaansche kameraden’.²⁴ Kapitein Blondé had overigens zelf een Spaans meisje in huis gehaald.

Misschien deden de Oostendse kameraden nog meer. In 1936 werd er beslag gelegd op het schip Raymond van de rederij Rau. Men vermoedde dat het schip illegaal wapens transporteerde naar Spanje. In kisten die volgens de vrachtbrieven

Visser van het schip O 150 van de rode vloot in Oostende brengen de visvangst binnen.
Foto: Jules Behey (Amsab-ISG, Gent)

glas bevatten, trof de douane geweren en bajonetten aan. 'Naar verluidt werden de wapens aangebracht in vier auto's komende van Antwerpen. Er zijn 120 kisten met wapens, wegende ruim 15 ton.'²⁵ Wie wilde die wapens vervoeren en naar welke bestemming? Rau bleef buiten schot, want hij had het vaartuig verhuurd aan ... Arseen 'Tjène' Blondé. Er volgde uiteraard een onderzoek. Kapitein Vilain, stuurman Camiel Lafere, de scheepsagent, vader Rau en Arseen mochten het uitleggen. Het parket verrichtte verschillende huiszoekingen bij socialisten en in de kantoren van de Transportarbeidersbond. Zo uitgebreid als het artikel in *De Gazet van Oostende* was, zo kort was het stukje in *Het Visscherijblad*. Dat leert ons wat de gevolgen voor Blondé waren, namelijk geen: 'Sedert verleden week Donderdag werd ook de heer Arseen Blondé, technisch bestuurder van de Oostendsche Reederij, die voor de zaak van de "Raymond" aangehouden werd, in vrijheid gesteld. [...] Zoals we reeds zegden: "Veel lawaai, maar niets buitengewoons kon ontdekt worden ten laste van eerlijke personen."' ²⁶

Visser wordt burger

Blondé werd in Oostende fel gewaardeerd. Al in 1921 werd hij in de gemeenteraad verkozen. Hij bleef gemeenteraadslid tot in 1964, met een korte tussenpauze van 1956 tot 1958.

Arseen woonde al lang niet meer bij zijn echtgenote. Hij is wettelijk nooit van haar gescheiden, maar volgens Gust Beyen had hij al voor 1932 zijn gezin verlaten: 'Ik heb nog gelezen dat hij de reputatie had een aantrekkelijk man te zijn, erg gewaardeerd bij vrouwen! De kinders en kleinkinders hebben hem dat ook erg kwalijk genomen. Ze hadden nog weinig contact met hem. Daardoor geraakte ik ook moeilijker aan inlichtingen.'²⁷

Volgens de intussen overleden Redgy Beyen, de zoon van kustvisser Raphaël 'Katterogge' Beyen en van Lucienne, dochter van Arseen, had Tjène een moeizame omgang met zijn familie. Ook de kleinkinderen leden daaronder. Blondé zou zijn schoonzoon Raphaël te min gevonden hebben als trouwpartij voor zijn dochter omdat hij een kustvisser was. Daarom zou Blondé hem nooit hebben willen helpen.²⁸ Ter illustratie van de aversie die er bestond tussen de diepzeevissers en de kustvissers, tussen 'Pannenaars' en 'bootsjouwers', kan dat tellen. De andere dochter van Arseen, Marie-Louise Baert-Blondé, behield wel het contact met haar vader. Aan haar kleinzoon André vertelde ze: 'Wanneer hij belde om te zeggen dat ik vis moest komen halen in het Waterhuis deed ik dat niet graag. De dienststers hingen letterlijk rond zijn nek.' Een womanizer dus.

Op een bepaald moment verhuisde Arseen van Oostende naar Bredene. De titel van een stuk in *De Zeewacht* beschrijft hem als 'een waardige zoon van Bredene'.²⁹ Toen hij Oostende verliet, was hij een gevierd man. Hij stond op de rol der Marine van de Hoge Zeevaartraad voor de Zeevisserij, maakte deel uit van het Comité der Pensioenkas voor de vissers, was medestichter van het zeemanshuis Godtschalck en zetelde in de Vissershavencommissie. Al bij al een flink palmares voor iemand die, dixit zijn dochter Marie-Louise, 'weinig geletterd was en pas goed heeft leren schrijven tussen de politiekers'. Medailles te over ook, want hij mocht een pak internationale en internationale onderscheidingen op de borst spelden en in 1963 kreeg hij ook het gulden ereplaket van de stad Oostende.

Wanneer hij precies in Bredene ging wonen, weten we niet, maar het was zeker toen hij nog gemeenteraadslid was: achterkleinzoon André Baert bezorgde ons een foto van het huis in Bredene, villa 'Forget me not'. Op de achterkant staat genoteerd: 'Don't forget, 3 may 52'. Een schreeuw om aandacht van Arseen Blondé die met zijn familie gebroken had? In Bredene ging hij bij zijn vriendin Rachel Valcke wonen. Het villaatje op de Kroonlaan 16 bestaat nog steeds, maar het draagt niet meer dezelfde naam. Rachel Valcke overleefde haar minnaar met een jaar en ze delen sindsdien hetzelfde graf op het oud-kerkhof in Oostende.

De neergang van de rode vloot

Dit artikel is niet de plaats om dieper in te gaan op de geschiedenis van de nv Oostendsche Reederij.³⁰ We willen er enkel nog op wijzen dat de vakbond gaandeweg uit het beheer van de rederij werd geweerd. In de jaren 1940 was er van een ‘socialistische rederij’ al lang geen sprake meer. Naar aanleiding van de inhuldiging van een nieuwe aanwinst voor de rederij beschreef *Het Nieuw Visserijblad* in 1947 hoe Gust Balthazar, de toenmalige voorzitter van de beheerraad, over de kwestie sprak: ‘Hij lochenstrafte de legende dat de Oostendsche Reederij zou verband houden, noch rechtstreeks noch onrechtstreeks met om het even welke politieke partij.’³¹ Het was een statement dat kon tellen en dat ook de nodige ophef maakte ‘omdat dit beschouwd werd als een verloochening van het vaderschap van de “Rode Vloot”’.³² Een en ander blijkt trouwens ook uit de naamgeving van de vaartuigen van de rederij. Hoewel het de gewoonte was om de schepen naar socialistische voormannen te noemen, kregen de aanwinsten van 1947 de namen ‘Winston Churchill’ en ‘Franklin D. Roosevelt’ – niet bepaald socialisten. Een uitzondering daarop was de O 148 ‘Captain Arseen Blondé’, ook in 1947 ingehuldigd. Een schip kreeg dus Tjènes naam. Tim Maertens vermoedt overigens dat de samenwerking tussen de rederij en de vakbond al in 1936 niet meer vlot liep. Al voor 1936 was Arseen Blondé uit het bestuur van de bond gestapt. De leiding kwam in handen van Louis Major, die in 1936 met de afgevaardigden van de rederij in conflict kwam over een loonkwestie. Major onderhandelde voor de vakbond, walkapitein Blondé zat aan de overkant van de tafel en onderhandelde ten gunste van ... de rederij.³³ Het kan verkeren ...

- 1 Johan DEPOTTER, *Onze IJslandvaarders*, Gent: Academia Press, 2011.
- 2 Wie en wat – Arseen Blondé. In: *Het Visserijblad*, 01/1938.
- 3 Herman MOERMAN, Hoe kapitein Arseen Blondé tweemaal de kustwacht wist te verschalken. In: *Het Laatste Nieuws*, 25/01/1966, bijzondere uitgave Oostende.
- 4 Ed LAUWERS, Arseen Blondé kende een avontuurlijk leven op zee. In: *De Zeewacht*, 24/12/1971. Hetzelfde artikel werd overigens al eerder gepubliceerd, in 1959 in het tijdschrift *Flash*.
- 5 Ed LAUWERS, ‘Captain’ Arseen Blondé, een waardige zoon van Bredene. In: *De Zeewacht*, s.d.
- 6 Johan DEPOTTER, *Onze IJslandvaarders* [...].
- 7 Wie en wat – Arseen Blondé [...].
- 8 Wie en wat – Arseen Blondé [...].
- 9 Wie en wat – Arseen Blondé [...].
- 10 Wie en wat – Arseen Blondé [...].
- 11 Gust BEYEN, Kwartierstaat van Arsenius Franciscus Blondé. In: *’t Calcoentje*, 14(1995)4. Gust Beyen heeft verre familiebanden met Arseen Blondé. Lucy Blondé, de dochter van Arseen die in Folkestone werd geboren, trouwde met de Oostendse visser Raphaël ‘Katterogge’ Beyen, een neef van Gusts vader.
- 12 Ed LAUWERS, Arseen Blondé kende [...]. Dat monsterboekje konden we helaas niet inkijken. Achterkleinzoon André Baert vermoedt dat het in het bezit is van familieleden die naar Wallonië uitgeweken zijn.
- 13 Wie en wat – Arseen Blondé [...].
- 14 Gust BEYEN, Kwartierstaat [...].
- 15 Gust BEYEN, Kwartierstaat [...].
- 16 Ed LAUWERS, Arseen Blondé kende [...].
- 17 We hebben enkel een fotokopie van het artikel. De krant (wellicht van socialistischen huize) en de datum staan er niet bij.
- 18 Tim MAERTENS, *De Oostendsche Reederij NV (1921-1951) in het kader van de Belgische zeevisserij*, VUB, masterproef, 2008.
- 19 Tim MAERTENS, *De Oostendsche Reederij* [...].
- 20 Louis VANDE CASTEELE, *De Oostendse Reederij 1921-1951*, uitgave in eigen beheer, 1980.
- 21 Gust BEYEN, Kwartierstaat [...].
- 22 Jaak MERTENS, *Huldekaartje naar aanleiding van de 100ste verjaardag van de socialistische beweging*, 1985.
- 23 Louis VANDE CASTEELE, *De Oostendse Reederij* [...].
- 24 André VERMOTE & Michel VERMOTE (red.), *Recht door zee. Bijdragen tot de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in het arrondissement Oostende-Veurne-Diksmuide (tot 1940)*, Gent: AMSAB, 1990.
- 25 *De Gazet van Oostende*, 25/09/1936.
- 26 *Het Visserijblad*, 10/10/1936
- 27 Gust BEYEN, Kwartierstaat [...].
- 28 Eddy SERIE, *Visserij was de bron*, Oostende: Vriendenkring Noordzee-Aquarium, 2008. Redgy Beyen spreekt over Arseen Blondé op p. 28.
- 29 Ed LAUWERS, ‘Captain’ Arseen Blondé [...].
- 30 Die kwam al uitgebreid aan bod in *Het Visserijblad* en werd door Tim Maertens en Louis Vande Castele vakkundig uitgeplozen.
- 31 *Het Nieuw Visserijblad*, 23/05/1947.
- 32 *Het Nieuw Visserijblad*, 02/01/1948.
- 33 Tim MAERTENS, *De Oostendsche Reederij* [...].

De Vlaamse vredesbeweging na de Koude Oorlog: gewogen en vederlicht bevonden

De Vlaamse vredesbeweging kende haar hoogtepunt met de rakettenbetogingen begin jaren 1980. Vele archieven van de vredesbeweging worden trouwens zorgvuldig door Amsab-ISG bewaard. Naar aanleiding van het 25-jarige bestaan van het Vredeshuis in Aalst – nog steeds onder leiding van stichter Jef De Loof (Artsen tegen Atoomwapens) – was er op zondag 23 oktober 2011 een academische feestzitting om terug en vooruit te blikken. Hoe heeft de Vlaamse vredesbeweging het er de afgelopen 25 jaar vanaf gebracht? Waar staat de beweging vandaag en hoe moet het nu verder? De tekst die volgt, is een licht geredigeerde versie van mijn toespraak tijdens die feestzitting. Hij zou een aanzet kunnen zijn voor zowel verdere introspectie door de Vlaamse vredesbeweging, als voor meer historisch onderzoek naar de boeiende periode die nog niet zo lang achter ons ligt.

Laat me beginnen met te beklemtonen dat de verschillende vredesorganisaties die Vlaanderen rijk is, mooi werk verrichten. Ze doen in scholen aan vredeseducatie. Ze lunchen regelmatig met kabinetsmedewerkers of zelfs ministers om de eisen van de Vlaamse Vredesweek kracht bij te zetten. Ze brengen de conflicten in de wereld – gaande van Congo, Darfoer, Tsjetsjenië, over Afghanistan, Irak en Libië, tot natuurlijk Israël en Palestina – nauwkeurig in kaart, en ze trachten hun steentje bij te dragen om er vrede te bewerkstelligen. Er is nog nooit zo veel dossierkennis geweest als vandaag. Dus waarom kritische vragen stellen?

Als we wat meer afstand nemen, en dat is het enige positieve aan die academische ivoren torens, dan ziet het plaatje er anders uit. De Vlaamse vredesbeweging komt nauwelijks in de media. Niet met massabetogingen, want die zijn er niet meer – tenzij nog een keer vlak voor de laatste Irakoerlog en als onderdeel van een wereldwijde actiedag – en ik heb de indruk dat de vredesorganisaties ook niet

meer geloven in dat instrument. Niet met acties, want te kleinschalig of te weinig origineel, althans voor de media, tenzij toen de Bomspottings in Kleine-Broegel nog nieuw waren. Niet, of weinig, met expertise – in tegenstelling bijvoorbeeld tot de milieubeweging –, dat werd kwantitatief onderzocht door collega's op de UA. Per definitie niet met lobbywerk achter de schermen of met vredeseducatie. De vredesbeweging is zichtbaar afwezig in Vlaanderen. Dat is niet onmiddellijk een verwijt aan de vredesorganisaties. Het is een constatering.

Er is geen Vlaamse vredes-*beweging*. Er beweegt niet veel, of althans niet zichtbaar. En zelfs als het onzichtbaar zou bewegen, dan zouden de resultaten toch zichtbaar moeten zijn. Die zijn er ook niet, of nauwelijks. Dat brengt mij bij een eerste aandachtspunt: de vredesorganisaties hebben dringend nood aan succes, aan resultaat. Zelfs voor de zeer gemotiveerde actievoerders van Vredesactie wordt het na tien jaar over de draad in Kleine-Broegel klimmen wat teveel van het goede. Zeer begrijpelijk. Waardoor de kans bestaat dat de problematiek van de tactische kernwapens helemaal van de radar zal verdwijnen. Als ik met die analyse bij de vredesorganisaties zelf aanklop, geven sommigen ronduit toe dat er een probleem is. Andere trachten de schijn hoog te houden door te verwijzen naar enkele succesjes, zoals de rol van België in het tot stand komen van het verdrag tegen de landmijnen en de clustermunities – waar niet-vredesorganisaties zoals Handicap International een minstens zo belangrijke rol in hebben gespeeld, denk ik. (Bovendien wordt het akkoord over de clustermunities vandaag weer in vraag gesteld, ook door ons land.) Ook de oprichting van het Vlaams Vredesinstituut wordt als succes genoemd. Op 25 jaar tijd is dat maar een mager beestje, al ben ik waarschijnlijk links of rechts nog wat vergeten. Allemaal kunnen ze niet anders dan toegeven dat ze niet meer op een grootschalige manier kunnen mobiliseren, dat het moeilijk is om vrijwilligers te vinden, tenzij voor zeer tijdelijke acties, dat de ledenaantallen stelselmatig dalen, en dat de lokale werking niet meer is wat het geweest is. Ik wil het woord malaise niet in de mond nemen, maar ik denk dat de tijd rijp is om na te gaan wat de oorzaak is van dit alles. Ik ga te rade bij mijn collega's.

Collega's psychologen. Hoe komt het dat het in de jaren 1980 wel lukte om 50.000, daarna 150.000 en later zelfs 400.000 Belgen in Brussel te laten marcheren? Psychologen hebben het volgende antwoord klaar: om mensen op straat te krijgen, moeten ze intrinsiek bewogen, geraakt, geëmotioneerd zijn door het thema. Dat was toen het geval: een diepgewortelde angst voor een nucleaire oorlog in Europa, gebaseerd op een reële inschatting van de dreiging toentertijd. Herinner u de titel van Jef de Loofs boek: *En niemand hoort je huilen*. Emoties. Vandaag de dag is die subjectieve dreiging er veel minder, met alle gevolgen van dien. Mensen op straat brengen tegen wapens die al lang opgeruimd hadden moeten zijn omdat er geen vijand meer is, is inderdaad veel moeilijker. Al zou in principe op een gevoel van verontwaardiging ingespeeld kunnen worden. Emoties liggen ook aan de basis van het succes van de grootste vredesbetoging in Vlaanderen de afgelopen twintig jaar,

75.000 eenheden groot, op 15 februari 2003. Er bestond een viscerale haat tegen president Bush die Kyoto aan zijn laars had gelapt, zich unilateraal uit het ABM-verdrag (tegen ballistische raketten) had teruggetrokken, een *alleingang* doorvoerde die we nog nooit hadden gezien – unilateralisme ten top – en als kers op de taart na Afghanistan ook Irak even een kopje kleiner zou maken ‘omwille van de massavernietigingswapens’, terwijl de Verenigde Staten zelf op een berg van 10.000 hypermoderne kernwapens zaten en de hele wereld dat ook wist. Een broeierige cocktail van woede tegen Bush en angst voor een oorlog in het Midden-Oosten, en hoop om die oorlog nog te kunnen tegenhouden, allemaal sterke emoties. Het is de verdienste van de vredesbeweging, vooral vzw Vrede, om de betoging in België gecoördineerd te hebben, mede geholpen door sociale media. Merk op dat er toen op dezelfde dag wereldwijd 15 miljoen mensen hebben betoogd.

Emoties verklaren ook het succes van de grootste massabetoging in Brussel van de afgelopen 25 jaar, de Witte Mars. Het gebrek aan emoties legt dan weer uit waarom voor de betogingen ten tijde van de oorlog in ex-Joegoslavië of Congo slechts enkele duizenden mensen te bewegen waren, hoe schrijnend de situaties ook waren en hoe goed de vredesorganisaties de dossiers ook hadden voorbereid. Emoties naar aanleiding van Fukushima verklaren waarom onlangs 250.000 Duitsers op straat kwamen tegen kernenergie, met als toetje de sluiting van alle kernreactoren in Duitsland. Einddoelstelling gehaald voor de milieubeweging in Duitsland. Wat ons bij de vraag brengt hoe het komt dat datzelfde Fukushima bij ons in België enkel overwaaid zoals die wolk ten tijde van Tsjernobyl, en er in de nazomer van 2011 amper 1500 mensen op straat kwamen in Tihange. Benieuwd naar de opkomst op 11 maart 2012. Het verschil tussen Duitsland en België zit hem in een goed draaiende milieubeweging die al jaren dit thema bespeelt, warm houdt, het spel ook politiek speelt en gesteund wordt door politici of zelfs gehele politieke partijen – zoals Die Grünen in Duitsland – zodat er een humuslaag aanwezig is waarop gezaaid kan worden. Bij onze Vlaamse milieubeweging is die humuslaag flinterdun. De milieubewegingen, uitgezonderd Greenpeace, zijn zeer apolitiek in Vlaanderen. Rupsen en larven, bloemetjes en bijtjes, maar geen woord over kernreactoren. Ik heb me zelfs laten vertellen dat Natuurpunt gesponsord wordt door Electrabel.

Interim-conclusie: de rol van emoties kan tienduizenden mensen op de been brengen. Maar er is meer nodig dan dat om de situatie van vandaag te verklaren.

Ik ga ook te rade bij collega's sociologen. Vooral met de vraag hoe het komt dat die lokale werking bij de vredesorganisaties slabakt. Die staat of valt minder met oplaaiende emoties die een uitlaatklep wensen. Ze lijkt mij eerder te staan of te vallen met mensen die zich bewust en langdurig willen engageren voor een idee, een ideaal, voor waarden en normen zoals vrede en rechtvaardigheid. Zoals het Vredeshuis in Aalst, een oase in een landschap dat lijkt te verdorren. Herinnert u zich hoe in de jaren 1980 de Oxfam-Wereldwinkels het lokale knooppunt waren voor de derdewereld-, de mensenrechten- en zelfs de vredes-, en milieubeweging? In de Wereldwinkels lagen de affiches die verspreid werden voor de grote raket-

tenbetogingen. Vraag er vandaag eens om een affiche voor een Bomspotactie op te hangen. De vragende blik van sommige medewerkers spreekt boekdelen, zo heb ik mij toch laten vertellen. Ik heb de indruk dat sommige sociale bewegingen zich hebben teruggetrokken op hun eigen groot gelijk.

Er is echter nog meer aan de hand, zeggen die sociologen. Politiek-maatschappelijk gevoelige thema's raken niet veel snaren meer, of toch veel minder dan vroeger. Kijk naar de cursussen bij Elcker-Ik of Vormingplus: de cursussen die succes hebben gaan niet over maatschappelijk-politieke debatten, maar over zelfontplooiing, meditatie, spiritualiteit. Hetzelfde verhaal bij de jeugdhuisen: die zijn zeer apolitiek geworden, in tegenstelling tot vroeger. Die maatschappelijke trend van cocooning, zich terugtrekken uit de publieke sfeer, een cultuur van 'contentement' – wie zij dat ook al weer? – speelt de Vlaamse vredesbeweging zeker ook parten.

Ik kan me niet van de indruk ontdoen dat ook de secularisering in Vlaanderen en het zwakke maatschappijkritische leiderschap binnen de kerk de afgelopen decennia, een rol spelen. Progressief-katholiek Vlaanderen – KWB, KAV, Scouts, Chiro, ACW, IPB – waren indertijd drijvende krachten achter die betogingen. Vandaag heerst er oorverdovende stilte in de kerk, letterlijk en figuurlijk. Ze worstelt met haar eigen geloofwaardigheid, met alle gevolgen van dien voor die christelijk geïnspireerde sociale bewegingen.

Eenzelfde klaagzang zou ik kunnen opzetten over de maatschappelijke bijdrage van de academische wereld: waar zijn die geëngageerde academici? Zou het kunnen dat het academisch systeem, zoals bedacht door rectoren als André Oosterlinck van de KU Leuven, hen dwingt te focussen op onderzoek, en onderwijs en maatschappelijke dienstverlening als noodzakelijk kwaad te beschouwen? Is het niet ver gekomen dat de academicus die tegenwoordig het hardst tegen de schenen van het establishment schopt Paul De Grauwe is, een econoom van liberalen huize?

Dat brengt me bij de economen, of beter de economie: het leven wordt duurder. Om rond te komen, laat staan de stijgende immobiliënprijzen aan te kunnen, moet je met twee gaan verdienen, soms ook nog eens 's avonds en in het weekend. Er wordt hard gewerkt en de weinige vrije tijd gaat naar ontspanning, lekker eten, citytrips (lees de magazines van *De Standaard* of *De Morgen*), niet naar onbetaald vrijwilligerswerk voor idealen die op korte termijn niet te verwezenlijken zijn.

En kan eindelijk de politoloog – ik ben zo'n exemplaar – zich mengen: die grotere kloof tussen rijk en arm in Vlaanderen leidt naar een politieke verrechtsing, zowel bij hen die niet weten wat te doen met hun geld, als bij hen die totaal uit de boot vallen en zien hoe migranten hun jobs inpikken; perfect traceerbaar in Vlaanderen. Da's niet het ideale klimaat voor een vredesbeweging. Komt daarbij een gebrek aan geloofwaardige prominenten in Vlaanderen die opkomen voor engagement, voor die idealen. Waar zijn de Maurits Coppietersen vandaag de dag? Of de Tijn Declercqen, de Ignaas Lindemansen, de Robert De Gendten? Mensen die in iets geloofden en daar ook voor gingen. En we kunnen er niet omheen: ook onze politieke leiders

hebben weinig of geen oog voor de idealen van de vredesbeweging. Een Karel Van Miert en een Louis Tobback maakten van de raketten een prioriteit. De CVP was verdeeld tussen progressieven – denk aan Luc Dhoore – en conservatieven. Tussen de antirakettenbeweging en Agalev stond bijna een gelijkheidsteken. Welke socialisten, christendemocraten of zelfs groenen staan er vandaag met pit op de barricaden? Overdrijf ik nu als ik vaststel dat wat de kernwapens betreft de grootste doeners twee liberalen (!) waren? Patrik Vankrunkelsven betrad regelmatig de basis van Kleine-Brogel, en Guy Verhofstadt ondernam als eerste minister ten minste één – zij het mislukte – poging om de burgers in te lichten of er effectief kernwapens aanwezig zijn in Kleine-Brogel. Ook in Duitsland was het een liberaal (Guido Westerwelle) die de terugtrekking van de tactische kernwapens in het regeerakkoord dwong. Waar zit politiek links als het aankomt op internationale veiligheidskwesties? En nu we toch bezig zijn: vindt u het normaal dat als De Crem voorstelt samen met de Fransen tegen Khadafi, met wie we eerder nog zoete broodjes baken, ten strijde te trekken, het hele parlement, inclusief de socialisten en groenen, zomaar meestapt in dat verhaal? Is er dan niemand die kritische vragen durft te stellen bij militaire interventies, ook al lijken – of zelfs zijn – die voor het goede doel? Komt het antwoord dus per slot van rekening altijd uit de loop van het geweer? Is het in dergelijk klimaat dan verwonderlijk dat de vredesbeweging het moeilijk heeft? Of draai ik het nu om, en is het juist omwille van de relatieve zwakte van de Vlaamse vredesbeweging dat de linkse partijen vrij spel hebben?

Hoe moet het nu verder? Welke lessen kunnen we hieruit trekken? Zeer kort enkele constructief bedoelde suggesties voor de vredesbeweging. Veel of zelfs alle heil verwachten van sociale media lijkt me niet realistisch; er is veel meer aan de hand. Wachten totdat onze maatschappij terug de weg inslaat richting mei '68 en de beweging van onderuit opnieuw begint te floreren, lijkt me ook te gemakkelijk en niet realistisch, zeker niet op korte termijn. Opnieuw een grote betoging organiseren is dan een haalbaardere kaart, wat een heel nieuwe dynamiek voor de Vlaamse vredesbeweging op gang kan brengen, zoals dertig jaar geleden. Dergelijke betogingen vergen – naast emoties – drie zaken. Ten eerste dat alle vredesorganisaties samengaan voor het gekozen item (wat vandaag te weinig gebeurt). Ten tweede: dat ze er resoluut voor kiezen om het ganse middenveld achter zich te spannen (derdewereld-, mensenrechten-, milieu-, vrouwen-, jeugdbewegingen en vakbonden). Een recente aanzet was Abolition 2000, met een platformtekst over tactische kernwapens en een bezoek aan de eerste minister in augustus 2011. Ten derde is een minutieuze voorbereiding van een massabetoging nodig – ik zou zeggen een jaar op voorhand – door gemotiveerde individuen, en soms kan ik me niet van de indruk ontdoen dat vrijwilligers gemotiveerder zijn dan betaalde krachten, ook binnen de Vlaamse vredesbeweging. Aan al die voorwaarden was in de jaren 1970 voldaan toen in 1975 het Overlegcentrum voor de Vrede (OCV) en later het zogenaamde Vlaams Actiecomité tegen Atoomwapens (VAKA) werden opgericht. We moeten niet altijd het warm water trachten uit te vinden. We kunnen ons hardop afvragen of het niet tijd is om die

organisaties nieuw leven in te blazen met als doel een grote betoging te organiseren opdat bijvoorbeeld die kernwapens eindelijk van ons grondgebied verdwijnen. Als het mogelijk is om 2000 mensen te overtuigen om over de draad van Kleine-Brogel te klimmen met het risico om gebeten te worden door niet-blaffende honden en opgepakt te worden, als het mogelijk is om 10.000 mensen warm te krijgen om door de straten van Brussel te betogen tegen atoomproeven die een andere staat houdt aan de andere kant van de wereld, dan moet het – mits je voldoet aan hogere voorwaarden – te doen zijn om minstens 30.000 mensen op straat te krijgen om die Amerikaanse kernwapens in Kleine-Brogel twintig jaar na de Koude Oorlog terug te sturen.

Een andere benadering is om in te spelen op de actualiteit, op actuele gevoelens. Dan kom je bij de indignados, de 99 procentbeweging. De vredesbeweging hoort resoluut bij die 99 procent. Hang dat karretje achter hun eisen en voeg het volgende cijfermateriaal eraan toe: wereldwijd wordt er jaarlijks 1500 miljard dollar uitgegeven aan defensie, terwijl we allemaal moeten inleveren omdat de bankwereld onverantwoord bezig is. Jaarlijks 50.000 miljoen dollar uitgeven aan kernwapens terwijl je al de nummer één bent op dat gebied, is lachen met de rest van de wereld en de wettelijk bindende doelstelling om te komen tot een kernwapenvrije wereld. Jaarlijks 10.000 miljoen dollar uitgeven aan raketschilden die technologisch niet werken en ook niet zullen werken, is te gek voor woorden – en tussen haakjes: de NAVO-regeringen, en dus u en ik als Belgische belastingbetaler, stappen sinds 2011 mee in dat verhaal. Dat terwijl gesneden wordt in gezondheidszorg, pensioenen, de culturele sector. Daar kan je met de vingers in de neus toch een nieuwe Witte Mars uit puren?

Verder zou ik – afhankelijk van het thema – durven pleiten voor een structurelere band met politieke partijen. Niet dat je als organisatie afhankelijk moet worden van die partijen, maar wel dat je hen inhoudelijk input geeft zodat nationale politici de thema's van de vredesbeweging meer in de media brengen, zoals Die Grünen in Duitsland.

Het zijn maar enkele suggesties. Laat vandaag de start zijn van een bredere denkoefening binnen de verschillende vredesorganisaties. Verder doen zoals we bezig zijn, is geen optie. Er moet opnieuw meer schwung komen in de Vlaamse vredesbeweging.

Zegels voor verkeersveiligheid

Deze zomer vertrouwde de familie Lateur uit Sint-Martens-Latem een grote hoeveelheid glasnegatieven toe aan Amsab-ISG. Daarbij zitten veel portretten en familiefoto's, maar ook glasplaten van het eerste kusttoerisme aan het begin van de 20e eeuw. Een mooie en waardevolle schenking, die we nog moeten ontsluiten. In afwachting willen we u onze kleine vondst in die collectie niet ontfagen: een reeks zegels rond verkeersveiligheid, die de Royal Automobile Club de Belgique in 1933 uitgaf en wellicht bij toeval tussen de glasplaten is beland.

In het begin van de 20e eeuw was de automobiel nog een relatieve nieuwigheid en was de openbare ruimte nog niet veranderd in een verkeersruimte, met overal verkeersborden, verkeerslichten en wegmarkeringen. Maar onschuldig was het fenomeen automobiel toen al niet meer. In 1908 was amper één op de tien voertuigen op de grote wegen gemotoriseerd; dertig jaar later was dat al meer dan negentig procent. Wat voor de Eerste Wereldoorlog nog een spel voor de rijken was – rondtoeren in grote, zware ‘zelfbewegende’ wagens –, werd in de jaren 1920 stilaan een massafenomeen. En terwijl het aantal wagens, motorfietsen, bestelwagens, autobussen, ‘tricycles’ en ‘voiturettes’ in de honderdduizenden begon te lopen, steeg ook het aantal verkeersdoden schrikwekkend snel. In 1919 werden er nog 170 mensen gedood door automobielen, in 1939 was dat aantal al gestegen tot 905. Dat is grofweg evenveel als vandaag, maar voor twintig keer minder voertuigen.

Vanaf de jaren 1930 was de gemotoriseerde dood de accidentele doodsoorzaak nummer één in België. Dat ging niet onopgemerkt voorbij. In de jaren 1920 en 1930 werden er veel pogingen ondernomen om de veiligheid op straat te vrijwaren en het brullende benzinemonster te temmen. Er werden nieuwe maatregelen getroffen, zoals een rijverbod bij zware overtredingen of verkeerslichten en oversteekplaatsen voor voetgangers. Dat alles was niet echt naar de zin van de automobilisten. Zij

ROYAL AUTOMOBILE CLUB DE BELGIQUE

NE DÉPASSEZ PAS UN TRAM À GAUCHE

ROYAL AUTOMOBILE CLUB DE BELGIQUE

RANGÉZ-VOUS À DROITE QUAND ON DEMANDE À PASSER

ROYAL AUTOMOBILE CLUB DE BELGIQUE

NE PARLEZ PAS AU CHAUFFEUR DANS UN ENDROIT DANGEREUX

ROYAL AUTOMOBILE CLUB DE BELGIQUE

N'AVEUGLEZ PAS EN CROISANT

ROYAL AUTOMOBILE CLUB DE BELGIQUE

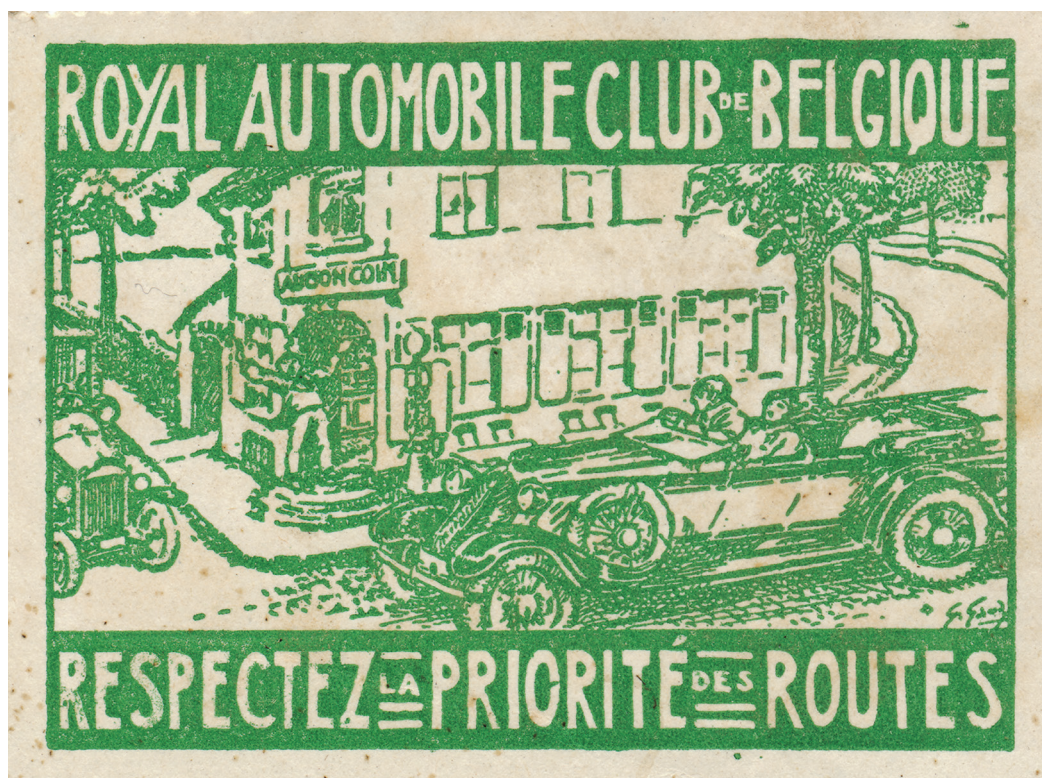

NE DÉPASSEZ PAS DANS UN VIRAGE

ROYAL AUTOMOBILE CLUB DE BELGIQUE

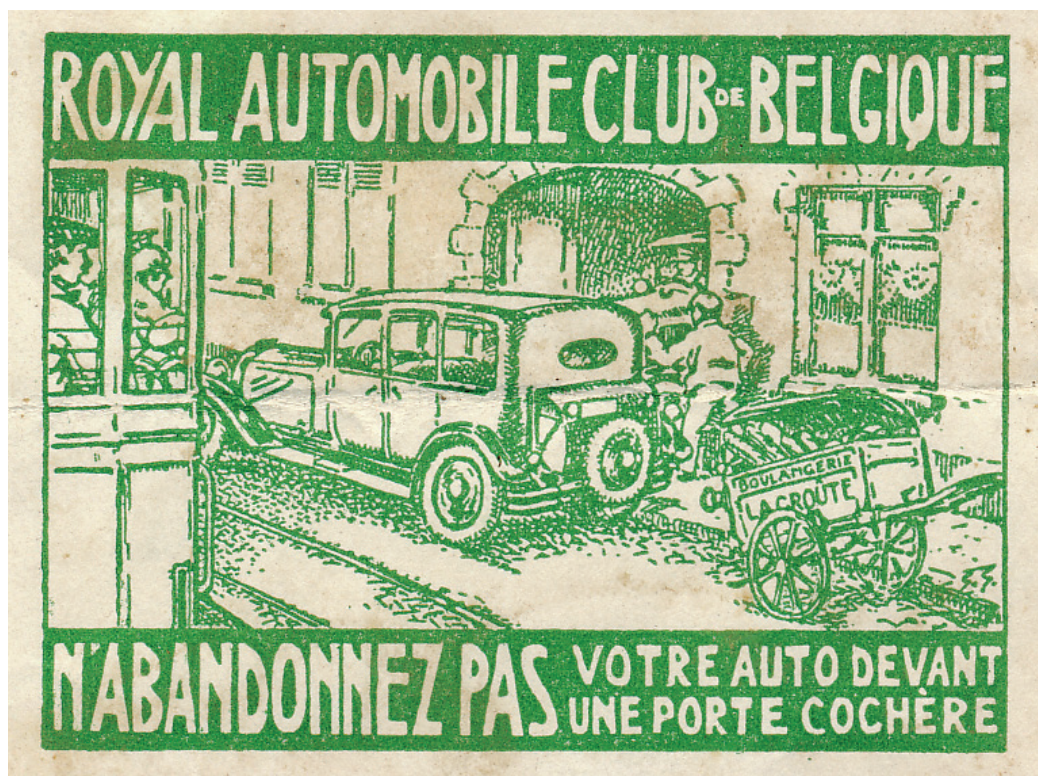

SOYEZ UN COLLÈGUE COMPLAISANT

maakten een heel andere analyse: het probleem van de verkeersdoden was niet dat de auto's te snel reden, maar wel dat de voetgangers niet voorzichtig genoeg waren. De niet-gemotoriseerde weggebruikers moesten worden 'opgevoed' en leren dat de straat voortaan toebehoorde aan de automobiel. Vanaf de jaren 1920 werden er in het land massale verkeersopvoedingscampagnes gehouden, met affiches, actieweken, radiotoespraken en filmvoorstellingen, verkeerstentoonstellingen, en miljoenen verkeersbrochures voor de scholen.

Maar de automobilistenorganisaties waren natuurlijk ook niet helemaal achterlijk. Ze moesten toegeven dat er hier en daar misschien wel een enkeling was die niet altijd geheel aangepast gedrag vertoonde achter het stuur – wellicht uit verstrooidheid. Daarom nam de Royal Automobile Club de Belgique in 1933 het boude initiatief om een verkeerscampagne te starten die gericht was op de automobilisten. Ze drukten zegels met tien gevaarlijke verkeerssituaties. De zegelbladen kon je voor weinig geld bestellen bij de automobielfclub. Het was de bedoeling om ze op enveloppen te kleven, naast de postzegels, om gemotoriseerde correspondenten attent te maken op verkeersveiligheid.

De zegels beelden op een originele manier uit hoe mensen zich gedroegen op de openbare weg. Ze gaven richtlijnen als reactie op bestaande situaties, zoals 'laat je wagen niet achter voor een koetspoort' (dat soort slordigheidjes gebeurde wel vaker), 'maak plaats als iemand vraagt om te passeren' (daar waren vooral de 'trage weggebruikers' – paard en kar – niet erg toe geneigd) of 'wees een meevoelende collega' (als je een medeautomobilist met pech langs de kant van de weg zag staan). Maar misschien meer nog dan over verkeerssituaties, vertellen de zegels ons iets over de sociale verhoudingen tijdens het interbellum. Wat denk je van een advies als 'praat niet tegen je chauffeur in een gevaarlijke bocht'? Voor alle duidelijkheid: de chauffeur in kwestie staat afgebeeld met kepie en in uniform, het is een personeelslid, geen gezinslid. De heer en dame die er als passagier bijzitten, dragen dure kledij. Of wat te denken van de racende heren, compleet met stofbril en stofmasker in een open carrosserie, aan wie wordt gevraagd om de voorrang op de wegen te respecteren?

Of hoe zegels ook een waardevolle bron kunnen zijn ...

Het archief van Agalev

RIK DE CONINCK
Amsab-ISG

In 2004 kreeg Amsab-ISG het archief van Agalev in bewaring.¹ Na wat aanvullingen in de daaropvolgende jaren beslisten we om dat belangrijk archief te inventariseren. Hier volgt een korte beschrijving van de periode waarover de archiefstukken gaan, van 1980 tot 2000.

De politieke partij Agalev werd in 1979 opgericht op basis van het gedachtegoed van de herlevingsbeweging Anders Gaan Leven van de jezuïet Luc Versteyleen. Hij huldigde de zachte waarden stilte, samenhang en soberheid als beginselen. Die waarden kregen in Agalev een heel andere, meer politieke invulling: ecologisch, basisdemocratisch, geweldloos en rechtvaardig (sinds 1982), of ook: sociaal rechtvaardig, ecologisch, vreedzaam en basisdemocratisch. Die andere invulling getuigde van een gespannen verhouding tussen de partij en de beweging – Versteyleen was bijvoorbeeld zelf nooit lid van de partij. Hoewel ze hun wortels hadden in eenzelfde ongenoegen over de maatschappelijke evolutie, verschilden ze zowel functioneel als inhoudelijk van elkaar. Moreel engagement in verband met enkele problemen is niet vergelijkbaar met politiek stelling nemen over alle problemen. De partij stak heel wat energie in de omgang met de tanende, maar weerspannige herlevingsbeweging, tot de breuk onvermijdelijk werd.²

In de schoot van de apolitieke beweging Anders Gaan Leven werd er al in 1971 een uitgeverij opgestart. Die drukte bescheiden propagandamateriaal op kringlooppapier. De meest geëngageerde leden binnen Anders Gaan Leven richtten actiegroepen op en begonnen zich beter te organiseren. Zo waren er vanaf 1973 de eerste acties rond ruimtelijke ordening (zoals Red de Voorkampen, een actiecomité tegen het Duwvaartkanaal) en mobiliteit (met de Groene Fietzers). De andere, meer ecofilosofisch georiënteerde leden kwamen samen in groepjes, die de naam ‘dagelijkse doeningen’ kregen.

Oprichting van de politieke partij Agalev

In 1974 en 1976 nam Anders Gaan Leven nog niet deel aan de verkiezingen onder de eigen naam, maar de beweging steunde welbepaalde kandidaten op de lijsten van traditionele partijen. Die kandidaten beloofden rekening te houden met de verzuchtingen van de jonge beweging, maar vergaten na de verkiezingen al snel hun beloften. Er ontstond dan twijfel over de oprichting van een eigen politieke partij, temeer daar ook de milieubeweging huiverig stond tegenover dat idee. Vanaf 1977 diende Anders Gaan Leven in Antwerpen lijsten in onder de verkorte naam Agalev. De eerste resultaten waren matig, maar bij de Europese verkiezingen van 1979 braken de groenen door met 2,3 procent van de stemmen – weliswaar niet voldoende om een zetel te halen. De lijst werd getrokken door nationaal secretaris Mark Dubrulle, iemand uit de milieubeweging die de nood aan een partij inzag en besepte welk potentieel die kon aanboren. Twee jaar later verdubbelden de groenen hun score. Bij de vervroegde verkiezingen van 1981 haalde Agalev meer dan vier procent van de stemmen en had plots drie verkozenen in het nationale parlement en één provincieraadslid in Oost-Vlaanderen.

Het onverhoopte succes overtuigde de meeste groenen van de ingeslagen koers.³ Er werd een partijstructuur op poten gezet. In maart 1982 hield de partij in Tielrode haar stichtingscongres en in mei 1982 was er in Hasselt een congres over de beginselverklaringen. Bij de gemeenteraadsverkiezingen in oktober 1982 haalde Agalev op sommige plaatsen meer dan 10 procent, grotendeels ten koste van de christendemocraten. De groenen waren definitief gelanceerd: meerdere gemeenteraadsleden en drie parlementairen hielden zich fulltime met de realisatie van het groene gedachtegoed bezig. Ze verzamelden een kleine professionele staf rond zich. In 1982 startte de partij met het ledenblad *Bladgroen* – los van *De Groenen*, het maandblad van de herlevingsbeweging dat twee jaar eerder opgericht was. De belangrijkste instanties van de jonge partij waren enerzijds de Stuurgroep, die met meer ideologische problemen begaan was, en anderzijds het Uitvoerend Komitee, dat de eerder praktische zaken regelde.

Agalev liet zich in die tijd vooral gelden als zweeppartij die de klassieke partijen het vuur aan de schenen legde op het vlak van ecologische en sociale vraagstukken. Vanuit een geloof in de maakbaarheid van de maatschappij wilde ze een einde stellen aan de doorhol-economie en de ecologische roofbouw op onze planeet. Tegelijk wilde ze de economische groei drang ombuigen tot een duurzame economie. De partij noemde ‘de kwaliteit van leven’ de ‘groene draad door haar programma’. Ze had ook kritiek op hoe traditionele partijen functioneerden en zocht daarom naar nieuwe ideeën voor basisdemocratische structuren⁴, door mandaten te roteren, een collectief leiderschap en een verbod op cumulatie.⁵ Die beginselen kwamen na verloop van tijd onder druk te staan en geleidelijk werd er via statutenwijzigingen op niet minder dan vier congressen van afgestapt.

Affiches van Agalev: 1981

1982

1984

In de jaren 1980 scoorde de partij verkiezing na verkiezing goed. Haar favoriete thema's stonden in de publieke belangstelling: milieuschandalen, antirakettenbetogingen, gelijke rechten voor vrouwen en migranten ... Het succes stelde haar in staat zich op het ritme van de verkiezingen te versterken. Agalev ruilde het kleine secretariaat in de Onderrichtstraat in Brussel in 1986 in voor een eigen partijgebouw in de Twekerkenstraat, waar de eerst vrijgestelden werden angeworven. Dankzij de nieuwe verkozenen kwamen er extra middelen om enkele diensten op te richten: een vormingsdienst in 1984 (Ploeg), een studiedienst in 1985 (het Instituut voor Politieke Ecologie, IPE), een dienst om lokale verkozenen te begeleiden (Landweg) en een gelijkaardige voor de provincieraadsleden (Provincieweg). In elke provincie werden provinciale animatoren aangesteld. Ook de parlementsleden werden beter ondersteund.

Het was de periode dat er nog weinig vraagtekens geplaatst werden bij de rotatieregel, het verbod op persoonlijke campagne, de vele vergaderingen en de afmattende besluitvorming. Een aantal kopstukken zat wel verveeld met de radicale beslissingen van het economisch congres van 1985, onder meer over de nationalisaties van de elektriciteits- en banksector. Die beslissingen waren gebaseerd op teksten van Wilfried De Vlieghe, Staf Hellemans en Karel Anthonissen. Onder andere Leo Cox en Ludo Dierickx probeerden die beslissingen af te zwakken.

Stagnatie

De partij kreeg dan wel veel stemmen, ze had zeer weinig leden. De verhouding tussen kiezers en leden was het grootst van alle partijen: ongeveer honderd stemmen per lid. Er werden hoge eisen gesteld aan de leden; ze moesten niet alleen akkoord gaan met de beginselen, er werd van hen ook een actieve inzet verwacht.

Nieuwe mensen aantrekken lukte moeilijk, ondanks een verruimingspoging naar aanleiding van de gemeenteraadsverkiezingen van 1988. Het ledenaantal groeide van achthonderd naar tweeduizend net na de verkiezingen, maar de nieuwelingen waren moeilijk te houden. Het Uitvoerend Komitee gaf daar twee redenen voor.⁶ Ten eerste 'de nee-cultuur in Vlaanderen', een algemeen gevoel bij brede lagen van de bevolking dat het zo niet verder kon met de achteruitgang van het milieu. De studiedienst stelde uitstapscenari's en ombouwprogramma's op. Dat mondde eind 1990 uit in een nieuw economisch congres. Maar de partij beseftte dat de beste milieuspecialisten al op de studiediensten van de SP en de CVP zaten. Daarom had Agalev de indruk dat het het pleit verloor in technische discussies. De gevestigde politieke partijen schermde ook met kleine oplossingen zoals fietspaden, beter openbaar vervoer ... zonder te raken aan het technologisch optimisme. De tweede oorzaak was dat Agalev ontstaan was uit de brede groene stroming, uit de nieuwe sociale bewegingen. De relatie daarmee was niet makkelijk, want Agalev was veel omvattender, en misschien ook radicaler. Toenmalig partijsecretaris Luc Lamote verwoordde het zo: 'We hoopten uit de nieuwe sociale bewegingen kaders te halen, maar dat lukte maar sporadisch. De meer klassieke groene beweging, van natuur-beschermers tot dierenbeschermers, had nog minder banden met de partij, door een gedepolitiseerde opstelling.' Samengevat: 'De stap van themabeweging naar een politieke partij is te groot.' Lamote zag voor Agalev een taak weggelegd als brug met de sociale bewegingen, en als ideologische bewaker en beïnvloeder.

De snelle groei zette de interne structuur onder druk, omdat die grotendeels steunde op vrijwilligers. In 1989 werd het Uitvoerend Komitee, dat oorspronkelijk alleen uit vrijwilligers bestond die door het congres waren verkozen, uitgebreid met parlementsleden en personeel. Ook de leden van de Stuurgroep waren vrijwilligers, verkozen door de arrondissementen, en ook zij waren niet echt in staat om alle vraagstukken grondig voor te bereiden. Dat zorgde voor spanningen tussen de twee instanties, want in 1990 werd er veel gediscussieerd tussen voorstanders van de versterking van de Stuurgroep – en de afschaffing van het Uitvoerend Komitee – en voorstanders van de versterking van het Uitvoerend Komitee. Toen het comité uiteindelijk versterkt werd, leidde dat tot bevoegdheidsconflicten met de Stuurgroep. Ook de vertaling van de prioriteiten naar de parlementsleden liep niet gesmeerd. Volgens de hoofdredacteur van het ledenblad *Bladgroen* was de partij 'een stuurloos schip', waar verschillende diensten grotendeels los van elkaar werkten, zonder echte leiding.⁷ Die kritiek op een zwakke leiding was ook al te horen bij een evaluatie van de parlementsleden; iedereen was individueel sterk bezig, maar ze vormden geen ploeg. Het werk van de parlementsleden werd gezien als een optelsom van prioriteiten zoals derde wereld, vrede, armoede, landbouw en energie.⁸ Om dat te verhelpen, werd het partijsecretariaat versterkt: er kwam een politiek secretaris (Leo Cox), een partijsecretaris (Luc Lamote) en een technisch secretaris.

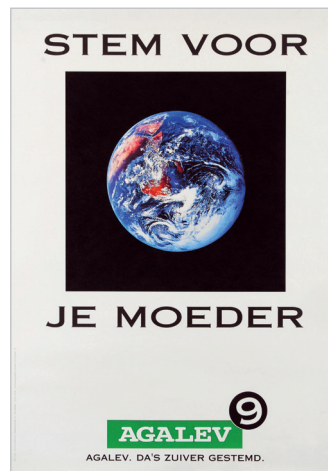
In 1991 ging Agalev licht achteruit, met 0,6 procent. De partij zag dat als een nederlaag: het migrantenthema had het milieuthema verdrongen, Agalev werd als een traditionele partij gezien en had het duel met ROSSEM verloren.⁹ Daarnaast

1988

1994

1994

stonden er te weinig nieuwe mensen op de lijsten, werden de problemen die er al rond rotatie bestonden acuter en eindigde de omstrede bevoegdheid van de Stuurgroep om de gecoöpteerde senatoren aan te duiden in een crisis toen Frans Lozie de voorkeur kreeg op stemmentrekster Veerle Declercq. Dat kaderde in een groeiend besef dat de professionalisering de basisdemocratie in het gedrang bracht. Bovendien bleef Versteyleen stoorzender spelen, al had zijn campagne om 'betrouwbare' kandidaten op andere lijsten te steunen tot niets geleid. Maar in hoeverre kon hij nog op sympathie rekenen bij enkele prominenten? In elk geval bleef de gelijkgestemde ouderdomsdeken Wilfried Van Durme doorgaan met vzw De Groenen, die aan de herlevingsbeweging gelieerd was, en met de uitgave van het maandblad *De Groenen*. Toen dat niet meer kon verschijnen nadat de partij de financiering had stopgezet, hield hij het erg kritische maandblad *Ecogroen* boven de doopvont – dus los van het ledenblad *Bladgroen*. Cecile Harnie verliet de partij omdat ze volgens haar niet radicaal genoeg en te veel een milieupartij was, Ludo Dierickx keurde tot ieders ongenoegen de Maastrichtmaatregelen¹⁰ goed en stapte in 1995 over naar de SP. Ook Paul Staes (Europarlementslid van 1984 tot 1994) en Leo Cox verlieten na meer dan tien jaar de partij en werden door de CVP als 'groene verruimers' binnengehaald. Ondertussen had de partij de staats hervorming (Sint-Michielsakkoord) goedgekeurd in ruil voor de ecotaks, die dan weer door de tegenstanders ervan vakkundig ontmanteld werd.

Meer dan een dip?

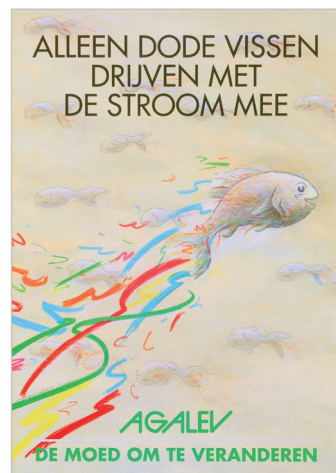
Bij de gemeenteraadsverkiezingen haalde Agalev nog een goede uitslag – een verdubbeling van het aantal gekozen gemeenteraadsleden –, maar het jaar erna volgde de koude douche: de verkiezingen van 1995 gingen over het behoud van de sociale

1994

1995

1995

zekerheid, een klassiek thema dat zeer krachtig bleek te zijn. Agalev kende een achteruitgang van 7,8 naar 7 procent, een verlies van 15 procent van de stemmen ten opzichte van 1991. Dat verlies was vooral duidelijk in Antwerpen. De uitslag betekende dat de partij twee parlementsleden en één lid van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad verloor.

De teneur was dat de sympathiekiezers afgehaakt hadden en dat de ommekeer al in 1991 duidelijk was geworden. Wat was er misgelopen? Enkele interne verklaringen: 'De politieke vernieuwing is mislukt', 'We blijven steken in de alternatieve sector', '80 % van het electoraat situeert zich in de zachte sector'.¹¹ Dat de partij alleen een alternatief publiek aantrok, vernietigde de hoop om op te klimmen tot een middelgrote partij. Het besef groeide dat de progressieve intellectuelen de kant van de SP gekozen hadden en dat de jongeren niet meer voor de partij stemden. Ook de doelgroepen vrouwen en migranten werden door de andere partijen aangezocht. De partij beseftte dat ze in een ongunstige situatie verkeerde en dat ze verkiezingen moeilijk kon winnen zonder gezichten en zonder campagne. Ze constateerde dat gekende figuren de score omhoog dreven en dat cumul niet werd afgestraft. 'We moeten stoppen met onze lijsten op te vullen met voor het publiek totaal onbekende mensen. Van de 14 niet-parlementaire lijsttrekkers waren er 10 nieuwkomers. Onze kiezers moeten telkens vertrouwen geven aan nieuwe mensen van wie ze nog nooit gehoord hebben en achteraf ook niet meer zullen horen.' En ook: 'We scoren eerder bij wie kwaliteitsklachten heeft dan bij wie in deze samenleving niet aan zijn/haar trekken komt.'¹²

Het statutair congres van 1995 koos voor een nieuwe structuur. In de plaats van het Uitvoerend Komitee kwam het Partijbestuur, dat leiding gaf aan het secretariaat, de partijstrategie opvolgde in congressen en verkiezingscampagnes organiseerde. De Stuurgroep moest plaats ruimen voor de Politieke Raad, waarin regionale politiek

secretarissen samen met enkele lokale verkozenen en leden van het Partijbestuur de politieke lijn uittekenden en controle uitoefenden op het Partijbestuur, de politiek secretaris, de partijsecretaris en de mandatarissen. Ward Bosmans werd voorzitter van de Politieke Raad. Er kwam voorlopig geen partijvoorzitter. Wilfried Bervoets verving Johan Malcorps als politiek secretaris en Luc Lemiengre werd de nieuwe partijsecretaris. De partij koos ervoor zich in de steden te versterken, om zo opnieuw landelijk vooruit te kunnen gaan. Ze verhuisde na tien jaar in de Twekerkenstraat naar de Brialmontstraat in Brussel.

De daaropvolgende jaren stonden bol van voorstellen over politieke vernieuwing tegen een achtergrond van groot wantrouwen tegenover politici, gerecht en politie. Agalev volgde de verschillende initiatieven op dat gebied op en bereidde ondertussen een volgend politiek-ideologisch congres voor, een vernieuwde vertaling van het andere samenlevingsmodel waar de partij naar streefde. Het congres vond plaats in 1998 en was een poging om aan te tonen dat Agalev geen milieupartij, maar een ecologische partij was. Het moest een begin zijn van een nieuw elan. Er was vooral aandacht voor communautaire problemen, sociale zekerheid, alternatieve vormen van werkgelegenheid en de leefbaarheid van steden en dorpen. Er werden ook projectgroepen opgericht rond arbeid, onderwijs, gezondheid, internationale politiek ...

De dioxinecrisis

Alles werd in stelling gebracht om het tij te keren bij de federale, Vlaamse, Brusselse en Europese verkiezingen van juni 1999, maar de agenda's werden overhoop gehaald door de dioxinecrisis. Die gaf aanleiding tot een politieke aardverschuiving waarbij de traditionele partijen stemmen verloren en Agalev en Ecolo de grote winnaars werden. Guy Verhofstadt vormde een regering zonder de CVP. De paars-groene regering-Verhofstadt I (socialisten, liberalen en groenen) regeerde tot 2003. Magda Aelvoet was vicepremier en minister van Volksgezondheid en Leefmilieu tot eind augustus 2002. Zij trad af vanwege het regeringsbesluit om wapens te leveren aan Nepal; Jef Tavernier volgde haar op. In de Vlaamse regering waren de groenen verantwoordelijk voor leefmilieu, landbouw, welzijn, gelijke kansen en ontwikkelingssamenwerking. De partij werd geconfronteerd met allerlei aanvallen en verdachtmakingen en verloor een deel van haar aanhang. Bij de gemeente- en provincieraadsverkiezingen van 2000 kon ze de grote stemmenwinst van 1999 niet volledig consolideren; ze zakte van 11,27 naar 9,7 procent. De verkiezingen van 2003 waren catastrofaal: Agalev zakte onder de kiesdrempel van 5 procent en verloor alle federale parlementszetels. Kort nadien zette de partij het herstel in, met een voorzitter (Vera Dua) en een nieuwe naam: Groen!.

Archivalische inleiding

In 2004 sloot Groen! een akkoord met Amsab-ISG om het statisch archief over te dragen. We mochten de meeste stukken uit de periode tot 2000 meenemen. Het

1999

2000

2003

merendeel daarvan bevond zich in de kelder; een rondgang in het gebouw leverde nog archiefonderdelen op. In totaal droeg de partij meer dan 40 meter archief over, later aangevuld met enkele kleinere bijkomende overdrachten: een grote collectie video's (200 banden) in 2008 en nog 32 archiefdozen in maart 2010. Daarnaast droeg ze ook enkele kabinetsarchieven over, maar die namen we niet op in de inventaris. Het archief bevat materiaal uit de periode 1980-2000, met hier en daar wat oudere of recentere stukken. Alle facetten van de werking zijn aanwezig, van congressen over werkgroepen tot nevenorganisaties.

Bij welke instanties kan je bepaalde informatie vinden? Het hoogste orgaan was het congres.¹³ Tussen de congressen vormde de Stuurgroep een soort 'parlement', terwijl het Uitvoerend Komitee de 'regering' vormde. Zo hadden alle leden van het Uitvoerend Komitee ook een bevoegdheid. Leden van de Stuurgroep werden door hun arrondissement voorgedragen, terwijl leden van het Uitvoerend Komitee door het congres aangeduid werden. De Arbitrageraad was het orgaan waarin interne conflicten beslecht konden worden. Agalev hield eens of tweemaal per jaar een congres. Ongeveer om de twee maanden vond er een Stuurgroep of later Politieke Raad plaats met in principe een vijftigtal mensen. Het Uitvoerend Komitee, en later het Partijbestuur, vergaderde wekelijks met een tiental mensen. Pas vanaf 2003 werden er voorzitters gekozen, in de periode daarvoor bestond er een 'gezonde achterdocht ten aanzien van te veel macht bij één persoon', zodat de hierboven vermelde collectieve organen de leiding uitoefenden. Aan het hoofd ervan stonden wel gespreksleiders.

Verslagen van het Uitvoerend Komitee bevatten ook persmededelingen, verslagen van uitgebreide fractievergaderingen en van sommige werkgroepen, kasverslagen, opiniepeilingen, belangrijke briefwisseling ... De werkgroepen zijn chronologisch volgens thema geordend. Die werkgroepen kregen begeleiding van de studiedienst IPE, maar waren wel degelijk onderdeel van de partij. Van de studiedienst zijn in de

beginperiode vooral dossiers over de landbouwproblematiek bewaard, in een latere periode gaan ze ook over andere onderwerpen, in het bijzonder over de voorbereiding van verkiezingen. Vormingsinitiatieven werden genomen door Ploeg; het aandeel van Leen D'Hondt daarin oogt indrukwekkend.

Het archief bestaat uit 970 beschrijvingen, opgeborgen in 263 dozen. Het is raadpleegbaar mits toestemming van de verantwoordelijke archivaris.

- 1 In november 2003 veranderde de partij Agalev haar naam in Groen! (en begin 2012 is het uitroepteken geschrapt). Agalev was de afkorting van Anders Gaan Leven. Om aan de verkiezingen te kunnen deelnemen, moest de partij een andere invulling aan dat letterwoord geven. Volgens de regels van inschrijving moesten alle letters immers voor een afzonderlijk woord staan. Het werd 'Anders Gaan Arbeiden, Leven En Vrijen' – geïmproviseerd en niet geheel serieus, maar formeel correct. Het archief dat hier beschreven staat, bevat alleen stukken uit de periode voor 2003, dus toen de partij nog Agalev heette. Daarom is dit dus het archief van Agalev, en niet van Groen.
- 2 In 1986 verdween de spiraal van Anders Gaan Leven uit het logo van Agalev.
- 3 Na de verkiezingen wees Agalev een fusieaanbod van de Volksunie af. Zie daarvoor het verslag van het Uitvoerend Komitee van 18 januari 1992.
- 4 'De basisdemocratische gedachte gaat ervan uit dat elke beslissing moet genomen worden op het niveau dat zo dicht mogelijk bij de concrete mensen en groepen staat. [...] Voorwaarde voor een menselijk functioneren van de samenleving is een basisdemocratische organisatievorm. In tegenstelling tot een maatschappij die centralistisch gestructureerd is, beoogt Agalev een basisgerichte opbouw van de democratie [...] Agalev verkiest in principe vormen van directe democratie boven vormen van getrapte of gedelegeerde democratie.' Citaten uit de *Beginselverklaring* van het stichtingscongres.
- 5 Piet CREVE, Het archief van Agalev. In: *Brood & Rozen*, (2009)3, pp. 82-87.
- 6 Verslagen van het Uitvoerend Komitee van januari 1990.
- 7 Brief als bijlage bij het verslag van het Uitvoerend Komitee van 1 april 1992.
- 8 Verslag van het Uitvoerend Komitee van 8 augustus 1990.
- 9 ROSSEM was een kiesvereniging rond de libertijn Jean-Pierre Van Rossem. De lijst haalde bijna 200.000 stemmen (3,2 procent). Zo werden drie volksvertegenwoordigers en één senator verkozen.
- 10 Als gevolg van het Verdrag van Maastricht moest het begrotingstekort beperkt worden, als voorbereiding op de invoering van de euro. Er werden besparingsmaatregelen doorgevoerd in de Europese landen. Ook in België volgden er besparingen, zowel op pensioenen als op werkloosheids- en invaliditeitsuitkeringen. Zie: Jef MAES, *Uw sociale zekerheid in gevaar*, Berchem: EPO, 2011.
- 11 Verslag van het Uitvoerend Komitee van 21 mei 1995.
- 12 Marc Heughebaert op 31 augustus 1995.
- 13 De instanties van de partij dragen soms eerder ongewone namen. Zo was het Landelijk Beraad in de beginjaren de benaming voor de hoogste instantie; het Landelijk Beraad van maart 1982 was tegelijkertijd het stichtingscongres.

Tijd-Schrift.
*Heemkunde en lokaal-
erfgoedpraktijk in
Vlaanderen*, 1(2011)1,
Mechelen: Heem-
kunde Vlaanderen,
66 pp.

Eind november 2011 verscheen het eerste nummer van *Tijd-Schrift*, het nieuwe tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen. Na de opschorting van *Ons Heem* in 2009, dat kort na de Tweede Wereldoorlog voor het eerst verscheen, nam het ankerpunt voor de cultureel-erfgoedgemeenschap heemkunde in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest de tijd om grondig te reflecteren over de toekomst van haar tijdschrift. De vorm ervan voldeed volgens het bestuur en de lezers niet meer aan de hedendaagse kwaliteitsnormen. Het jaarlijks dalende abonentenaantal en de resultaten van de recent gevoerde lezersenquête duiden in elk geval op een stijgende ontevredenheid.

De erfgoedgemeenschap in Vlaanderen is de laatste jaren in turbulent water terechtgekomen en aan heel wat veranderingen onderhevig. Met het nieuwe tijdschrift, waarmee gepoogd wordt de brug te slaan naar de academische wereld en tegelijk een breder publiek aan te trekken, werd gekozen om met een schone lei te beginnen in plaats van het oude tijdschrift grondig te restylen. Er kwam een frisse lay-out, een stevige inhoudelijke basis en een vaste redactieraad waarin zowel academici als niet-academici zetelen. Daarvan getuigt onder meer een redactieverklaring waarin de doelstellingen van *Tijd-Schrift* worden opgelijst.

Toen ik het eerste nummer in handen kreeg, was mijn eerste vrees dat van de inhoud eenzelfde creativiteit zou uitgaan als van de titel. Heldere en korte titels – denken we maar aan M voor het Leuvense stadsmuseum – zijn tegenwoordig bon ton, maar ook vaak aanleiding tot spot. Er is wel altijd iets op te merken aan een titel, maar een automerk 'Auto' noemen, oogt erg arrogant of getuigt dan minstens van een soort intellectuele luiheid. En ja, ik heb het gedachten- of

afbreekstreepje opgemerkt, en ja, ik begrijp dat de bedenkers ermee verwijzen naar het 'schrift van de tijd' ... Gelukkig is een tijdschrift meer dan een titel, en gelukkig bleek mijn eerste vrees onterecht.

Tijd-Schrift opteert voor een thematische aanpak, waarbij voor het openingsnummer de keuze werd gemaakt voor 'dans en vermaak'. De thema's voor de komende jaargang zijn 'helden' (het thema van Erfgoeddag 2012), 'erfgoed en migratie' en 'historische geografie'. Thematisch werken is een praktijk die de laatste jaren steeds meer ingang heeft gevonden in de erfgoedwereld, deels terug te leiden naar het projectmatig werken dat de subsidiërende overheid sterk aanmoedigt. Het gevaar dat er niches of hypes worden gecreëerd, loert echter steeds om de hoek. Daarbij gaat het algemeen plaatje verloren en krijgen de luidste roepers alle aandacht.

Het eerste nummer van *Tijd-Schrift* trapt alvast niet in die val. In de zes bijdragen komen zowel inhoud als methodologie, praktijk als theorie aan bod. Tegelijk slaagt de redactie erin om met een bescheiden aantal bijdragen een breed scala binnen het thema 'dans en vermaak' te bestrijken. De bijdragen zijn beknopt – daar drong de redactie terecht op aan. Dat zorgt voor heldere en goed leesbare artikels, die de aandacht van de lezer gemakkelijk vasthouden. Natuurlijk wordt hier en daar het theoretische pad te ver bewandeld. Zo is het opvallend hoe vaak de lijst immaterieel cultureel erfgoed van de Unesco ter sprake komt. Die interesse voor het immateriële erfgoed is uiteraard terecht, maar net als in de erfgoedsector in het algemeen, is het oppassen dat allerlei lijsten, modellen en theoretische begrippen geen doel op zich worden. Bij heel veel benaderingen wordt een top-downaanpak gevolgd, terwijl er evengoed oog hoort te zijn voor de bottom-upbenadering. Wat leeft er bij de heemkundige onderzoeker, wat boeit hem of haar, los van die begrippen en modellen die vaak vanuit de academische wereld worden verspreid? Dat wordt voor mij dan ook de uitdaging van het nieuwe heemkundige tijdschrift. Het wordt een moeilijke evenwichtsoefening tussen het theoretisch denken, dat voor veel heemkundigen een ver-van-hun-bedshow is, en de dagdagelijkse praktijk. De redactie toont echter aan dat ze zich daar ten volle van bewust is. Dat blijkt zowel uit haar redactieverklaring, waarin ze stelt dat ze de 'academische kwaliteit [wil] koppelen aan een heldere en begrijpelijke schrijfstijl (gericht naar het doelpubliek: geen onnodige moeilijkdoenerij)', als uit de keuze van de artikels voor het eerste nummer.

Timothy Depaepe toont met zijn bijdrage over de Antwerpse balcultuur prachtig aan hoe je bij een onderzoek een grote diversiteit aan bronnen kan aanboren, kennis die voor veel heemkundigen onbekend terrein is. Raf De Mey geeft ons dan weer een kijk op hoe verschillende partners (vrijwilligers en professionelen) kunnen samenwerken om het bestaan van een in tradities geworteld feest als het Aalsterse carnaval te waarborgen. Vicky Vanruysseveldt duidt de lezer met haar artikel over rondtrekkende entertainers (muzikanten, acrobaten, dierentemmers) op de raakpunten van wetenschappelijk onderzoek en de pure heemkunde, die elkaar meermaals overlappen. In hun bijdrage hebben Liesbet Depauw, Laure Messiaen en Emmie Segers het over het opstellen van een reuzenregister, waarbij tegelijk de interesse voor het reuzenerfgoed wordt gewekt. Cor Vaninstendael brengt de lezer

terug naar Aalst, waar hij muziekvereniging Le Concert heeft bestudeerd. Ten slotte leidt Evelien Jonckheere de lezer rond in de huurschouwburgen, caféconcerten en variététheaters van Gent. Een kniesoor valt meteen de grote aandacht voor Oost-Vlaamse casestudy's op – wat ook bij het ter ziele gegane *Ons Heem* vaak tot kritische oprispingen leidde –, maar ik ga er sowieso van uit dat de redactie aandacht zal hebben voor de regionale spreiding van de onderwerpen van de artikelen.

Het eerste nummer van *Tijd-Schrift* is een verzorgd erfgoedtijdschrift geworden, met vlot leesbare en inhoudelijk sterke bijdragen, waar zowel theorie als casestudy's aan bod komen en zowel de academicus als de heemkundige onderzoeker ideeën en kennis kunnen opdoen. In hun doelstelling om wetenschappelijke geschiedschrijving en heemkundig onderzoek bij elkaar te brengen, is de redactie in elk geval geslaagd.

Ten slotte nog een aantal minder belangrijke opmerkingen over de lay-out. Het herhalen van tekstfragmenten – een techniek die wellicht werd afgekeken van tijdschriften uit het segment van het populaire entertainment – is ronduit storend. Laat het aan de lezer over om uit te maken wat die belangrijk vindt, in plaats van midden in de tekst plots in herhaling te vallen, op een plaats waar dat nog eens helemaal uit de context is getrokken. Het gebruik van noten in de marge in plaats van eind- of voetnoten is wat eigenaardig, maar ik moet bekennen dat dit wel handig is. Voortdurend onderaan de pagina kijken of steeds weer zoekend bladeren naar die plek waar die verrekte noten staan, geeft de lezer al snel op.

Tijd-Schrift verschijnt viermaandelijks en kost 25 euro per jaargang. Ik kijk alvast reikhalzend uit naar het volgende nummer en wens deze nieuwe, frisse en krachtige speler op de Nederlandstalige markt van de historische tijdschriften heel veel succes toe.

RÉSUMÉS

L'industrie du verre à vitre américaine et belge et de l'industrie du diamant aux Pays-Bas (vers 1880-1940)

Syndicats, organisation du travail et relations de marché

Ad Knotter, Professeur d'Histoire Régionale Comparée, Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Universiteit Maastricht

En matière d'histoire sociale, cela fait quelques temps déjà qu'il est d'usage d'établir un rapport entre le développement du syndicalisme et les relations sur le marché du travail, d'une part, et les changements au sein de l'organisation du travail, d'autre part. Cette contribution nous permet d'examiner plus en détail ce lien, par le biais de la comparaison des développements de l'industrie du verre à vitre américaine et belge avec ceux que connut l'industrie diamantaire amstellodamoise. Le parallèle est intéressant à plus d'un titre: il permet non seulement de baliser la cohérence qui existe entre la percée des organismes syndicaux, le marché du travail et l'organisation du travail mais il met également en évidence les nombreuses relations tissées par l'industrie du verre à vitre américaine avec celle de Charleroi et environs. Il y a par ailleurs des similitudes intéressantes à pointer et des différences à dégager, au regard de l'évolution des relations de travail dans l'industrie diamantaire amstellodamoise.

Montre-moi ta sacoche et je te dirai qui tu es ...

La Journée de la Femme a quarante ans: quid de sa représentation?

Anaïs Van Ertvelde, master en Histoire, Universiteit Gent

Le 11 novembre 1972, une poignée de femmes francophones et néerlandophones organisaient la toute première Journée de la Femme à Bruxelles. Quarante ans plus tard, les Journées de la Femme constituent toujours un pôle majeur de continuité et

d'évolution dans le paysage flamand du mouvement des femmes. Si la pléthore de sources disponibles à ce sujet n'avait jamais encore fait l'objet d'une analyse détaillée, il n'en reste pas moins que de nombreux clichés circulent à propos des Journées de la Femme, qui font la part belle aux supputations. Une mise en perspective historique s'imposait donc. La représentation des Journées de la Femme et des organisations de mouvements de la Femme présents fut, dès la création du rassemblement, un sujet de polémiques et de tractations. Quand il s'agit de véhiculer des images renouvelées de femmes, une grande attention doit être prêtée à la représentation. Dans cette contribution, nous sondons les différentes manières dont les Journées de la Femme ont été brossées dans la littérature académique et non académique ainsi que l'importance que les organisatrices des Journées de la Femme ont accordée à la représentation. A cet effet, nous examinons minutieusement tant le matériel visuel qui fut produit dans la ligne des Journées de la Femme, que les relations avec la presse.

La vie et l'œuvre d'Arseen 'Tjène' Blondé

Flor Vandekerckhove, éditeur *Het Vrije Visserijblad*

Arseen 'Tjène' Blondé est probablement le patron de pêche le plus célèbre que le secteur de la pêche ait produit dans notre pays. Il grandit au sein d'une famille pauvre et mena parfaitement sa barque jusqu'à devenir capitaine; il mit sur pied un syndicat des pêcheurs et fut même l'un des cofondateurs de l'une des plus importantes sociétés d'armateurs belges de la pêche en mer. Il fit œuvre de pionnier en Afrique et fit ses preuves lors de la Première Guerre Mondiale. Par ailleurs, il fut longtemps conseiller communal à Ostende. Une petite histoire, en marge de la création de la 'flotte rouge'.

ABSTRACTS

The American and Belgian glass window industry and the Dutch diamond industry (around 1880-1940)

Unions, work organization and conditions of employment

Ad Knotter, Professor of Comparative Regional History, Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht University

For some time now, it has become customary among social historians to establish a relationship between trade union development, and conditions of employment and changes in work organization. This contribution explores this issue by conducting a comparative analysis of developments in the American and Belgian glass window industries, and the Amsterdam diamond industry. Such a comparison is interesting, not only because it allows us to keep track of the way in which this relationship changed, but also because the American glass window industry and the one in (the surroundings of) Charleroi, were tied up in many ways. This contribution also reveals interesting similarities and differences between conditions of employment in the glass window industry and those in the Amsterdam diamond industry.

You can tell by the sacoche

The representation of Women's Day in academic and non-academic literature (1972-2012)

Anaïs Van Ertvelde, Master of History, Universiteit Gent

The first Women's Day was held in Brussels on 11 November 1972. It was organized by both Flemish and francophone women. Forty years later, this annual event continues to ensure both the continuity of the women's movement and its ability to adapt to change. Sources about this topic are abundant, but until now they have never been thoroughly examined. Stereotypes and assumptions about Women's Day are equally abundant,

and we should be putting them into their proper historical context. The representation of Women's Day and the participating organizations has been a matter for debate and negotiation ever since the event was organized. Attention to representation is indeed of vital importance when it comes to propagating innovative images of women. This contribution explores the ways in which Women's Day events have been represented in academic and non-academic literature, while also trying to assess if representation mattered a great deal to the organizers. We take a close look both at visual materials and the relationship with the press.

The life and works of Arseen 'Tjène' Blondé

Flor Vandekerckhove, editor *Het Vrije Visserijblad*

Arseen 'Tjène' Blondé is arguably the most famous captain ever of Belgium's fishing industry. He grew up in a poor family, became a captain, founded a fishermen's union and was even a co-founder of one of the largest Belgian fishing companies. He played a pioneering role in Africa and fought bravely in the First World War. In addition, he was an Ostend town councillor for many years. The life and works of Arseen 'Tjène' Blondé is a fine footnote to the history of how 'the red fleet' came into being.

AUTEURS VAN DE BIJDAGEN

Ad Knotter (°1952) is directeur van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en hoogleraar Vergelijkende Regionale Geschiedenis aan de Universiteit Maastricht. Hij publiceert vooral over de geschiedenis van arbeid, arbeidsmarkt en arbeidsverhoudingen in internationaal regionaal-vergelijkend perspectief. Onlangs trad hij toe tot de redactie van de *International Review of Social History*.
a.knotter@maastrichtuniversity.nl

Tom Sauer (°1969) is hoofddocent Internationale Politiek aan de Universiteit Antwerpen. Hij is woordvoerder van de Onderzoeksgroep Internationale Politiek, en doet voornamelijk onderzoek naar (nucleaire) wapenbeheersing, proliferatie, en ontwapening. Zijn laatste boek *Eliminating Nuclear Weapons. The Role of Missile Defense* werd uitgegeven door Hurst & Co/ Columbia University Press (2011). In 2009 werd hij door Pax Christi Vlaanderen benoemd tot Ambassadeur voor de Vrede.
tom.sauer@ua.ac.be

Flor Vandekerckhove (°1949) is autodidact. Hij nam in 1988 *Het Visserijblad* over, dat nu *Het Vrije Visserijblad* heet, een tijdschrift dat al sinds 1933 in de Vlaamse vissers-gemeenschap verschijnt (www.visserijblad.be). Hij schreef enkele romans en toneelwerken, veelal geïnspireerd door de visserij. Momenteel werkt hij aan een boek over de Oostendse vissersopstand (1887). Hij verzorgt ook de blog *De Laatste Vuurtorenwachter* (florsnieuweblog.blogspot.com).
florvandekerckhove@telenet.be

Anaïs Van Ertvelde (°1988) is master in de Geschiedenis (UGent, 2010) en behaalde een jaar later een minor Cultuur en Diversiteit. Op dit ogenblik volgt ze aan de Universiteit Utrecht de masteropleiding Comparative Women's Studies in Culture and Politics. In 2011 won ze met haar masterproef *'t Is nog niet in de sacoche. De vormelijke en inhoudelijke evolutie van de nationale vrouwendag, 1972-2002* de Johanna Naber scriptieprijs.
anaïsvanertvelde@gmail.com

**Geef uw geld
een persoonlijk adviseur.**

delta lloyd
van mens tot mens **BANK**

Een weekendje naar
papa? Wees gerust, ook
dan zijn de fratsen van
uw schatjes verzekerd.

**Een goede woningverzekering
leeft met u mee.**

Uw P&V adviseur weet dat het leven alle kanten op kan gaan. Zo kan hij bijvoorbeeld uw **P&V Ideal Home woningverzekering** uitbreiden zodat de fratsen van uw schatjes stevig verzekerd zijn. Op deze manier denkt hij graag met u mee en zorgt hij voor oplossingen op maat van uw familie.

Voor een afspraak met de P&V adviseur in uw buurt,
bel 02/210 95 81 of surf naar www.pv.be.

P&V. Het bewijs dat verzekeren ook anders kan.

Copy
discount

OPEN | maandag tot vrijdag | 08:30 - 18:30

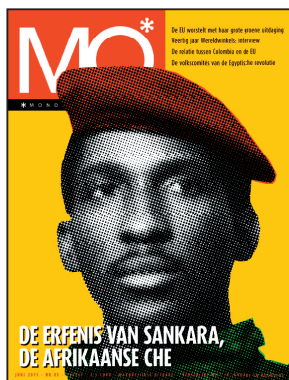
PRINT • digitaal drukwerk • familiedrukwerk
presentaties • brochures • ledentijdschriften
folders • jaarverslagen • **KOPIE** • cursussen
eindwerken • zelfbediening • **AFWERKING**
lijmen • wire-o® • booklet • lamineren • boren
vouwen • microperforeren • snijden • rillen
GROOT FORMAAT • posterprint • plot • plan

Kortrijksepoortstraat 216
9000 Gent

Tel. 09 224 32 06
Fax 09 224 30 32

info@copydiscount.be
www.copydiscount.be

Maak gratis kennis met het maandblad **MO***

MO* brengt elke maand de analyses, verhalen en mensen achter de internationale actualiteit.
10 x per jaar verschijnen 68 bladzijden kleurrijke en diepgravende,
tegendraadse en verhelderende berichtgeving over en vanuit de hele wereld.

Vraag een gratis proefnummer aan via promotie@mo.be of via www.MO.be

Oikos, JNM, Kringwinkel Antwerpen, Kaaithheater, ARGUS en WCC Zuiderpershuis presenteren:

6 mei 2012 - Zuiderpershuis Antwerpen

het groene boek

Het Groene Boek

biedt een podium aan auteurs die de omslag naar een sociaalecologische samenleving belichten. Er is plaats voor analyse, nieuwe ideeën, praktijkverhalen, literatuur en documentaires. En deze tweede editie kiest volop voor de rol van cultuur én interactie.

Op het programma staat een rijke waaier aan auteurs en thema's. Zo vraagt **Jos Geysels** aan drie generaties SCHRIJVERS, **Paul Baeten-Gronda**, **Rachida Lamrabet** en **Pol Hoste**, hoe ze het milieubewustzijn ervaren doorheen de tijd. Aansluitend vertelt JEUGDSCHRIJVER **Patrick Lagrou** over zijn nieuwe serie *De Klimaatreeks*.

Moeten we nu ALLEMAAL LANGER WERKEN? Of dromen we van minder consumptie en meer onthaasting? Een Groot Debat met **Philippe Van Parijs**, **Jeroen Theunissen** en de **New Economic Foundation**. En een lezing van **Marius de Geus** over André Gorz.

2de Groot Debat: *DE GROTE TRANSITIE*. Hoe komen we tot welvaart zonder groei? Met **Aviel Verbruggen**, **Oscar Van den Boogaard** en **Lieze Cloots**. Aansluitend: een rondetafel over RUIL- EN DEELECONOMIE: met **Ann Sterckx** / bedrijfsmoestuinen, **Heike Verselder** / Bewegings-Projecten en **Lieven Godderis** / *community supported agriculture*.

INTERACTIE: met *speeddating* en *Trage Tafels*. Verder spraakmakende documentaires. Afsluiter is de archeoloog **Brian Fagan**, die ons een toekomstverhaal vertelt over water. PRESENTATIE: **Nic Balthazar**.

Programma: www.hetgroeneboek.be / Info: dirk.holemans@oikos.be
Tickets: kassa 8€; vvk 6€; te koop via www.zuiderpershuis.be

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Prijs abonnementen en losse nummers

Particulieren: € 20

Bibliotheken en archieven: € 20

Organisaties: € 39

Buitenland: € 41

Los nummer: € 6 (excl. verzendkosten)

Rekeningnummer: IBAN: BE48 8771 0092 0227
BIC: BNAGBEBB

Als abonnee ben je ook lid van Amsab-ISG
en krijg je korting op de Amsab-publicaties.

Administratie

Abonnementen: viviane.taeckens@amsab.be
Tel.: 09 224 00 79 - Fax: 09 233 67 11

Met steun van de
Vlaamse overheid

Brood & Rozen is te koop in:

Amsab-ISG, Gent, 09 224 00 79

Marxistisch Antiquariaat Aurora,
Sint-Gillis, 0485 17 04 06

CeLT vzw, de vereniging van Culturele
en Literaire Tijdschriften uit Vlaanderen
(www.detijdschriften.be), zorgt voor
de verspreiding van *Brood & Rozen* in
volgende boekhandels:

Antwerpen

De Groene Waterman, 03 232 93 94

IMS Meir, 03 227 46 81

IMS Melkmarkt, 03 233 16 68

Standaard Boekhandel, 03 231 07 73

Brugge

De Brugse Boekhandel, 050 33 29 52

De Reyghere, 050 33 34 03

Brussel

BozarShop, 02 514 15 05

De Slegte, 02 511 61 40

Passa Porta Bookshop, 02 502 94 60

Wiels Bookshop, 02 340 00 54

Gent

International Press Store,
09 226 91 17

Limerick, 09 222 17 57

Paard van Troje, 09 330 08 83

Poëziecentrum vzw, 09 225 22 25

Visueel Media, 09 226 38 69

Walry Nieuwscentrum, 09 221 85 08

Hasselt

IMS, 011 32 52 67

Leuven

IMS, 016 65 08 80

Paard van Troje, 016 22 29 60

Plato, 016 23 03 45

Lier

Liber Mundi, 03 488 07 00

Mechelen

De Zondvloed, 015 64 03 79

Forum, 015 20 42 45

Salvator, 015 20 18 32

Oostende

New Corman, 059 70 27 24

Overijse

Standaard Boekhandel, 02 767 31 90

Roeselare

De Zondvloed, 051 62 02 64

Sint-Niklaas

't Oneindige Verhaal, 03 776 52 25

Tienen

Plato Tienen, 016 81 21 29

Vilvoorde

Standaard Boekhandel, 02 251 57 47

Nederland

Adr. Heinen, 's-Hertogenbosch,
+31 73 613 00 12

Athenaeum Nieuwscentrum,
Amsterdam, +31 20 624 29 72

De Brakke Grond, Amsterdam,
+31 20 622 90 14

IMS, Breda, +31 76 521 60 30